

ტის გადაწყვეტაში დაინახეს ეპოქისათვის დამახასიათებელი ნიშნები, მიბაძეს მას, მაგრამ თითოეულმა მათგანმა საკუთარი კორექტივი შეიტანა. კერძოდ, უშუალოდ მომდევნო პერიოდის ბეთანიის ტაძრის ავტორი სარკმლების მოჩარჩოებას ერთმანეთთან ატყუებს და ზემოთ, თაღებს შუა წრიულ სარკმელს სვამს³⁰. ქვათახევის ოსტატი კიდევ უფრო შორს მიდის. მან შეტყუებულ სარკმლებს შორის ჯვარი მჭიდროდ ჩასვა და ზემოთ ორი წრიული სარკმელი მოათავსა³¹. მომდევნო ათწლეულში აგებული ფიტარეთისა და წულრულაშენის ძეგლებიდან პირველში — ეს ხერხი უარყოფილია, ხოლო მეორეში მეორდება. აქაც ბეთანიისა და ქვათახევის მსგავსად, სარკმლებს შორის ჯვარია ჩაჭედოლი. ოღონდ, აქ წრიული სარკმლები არ არის გამოყენებული.

როგორც ვხედავთ, იკორთის ოსტატმა ისეთ დეკორატიულ ელემენტს მიაკვლია, რომელიც შემდეგ მისაბაძი გახდა.

იკორთის დასავლეთის ფასადზე კიდევ ორი სარკმელია. მარცხენას საპირე ქვა დაკარგულა და ახალი ჩაუსვამთ, ხოლო მარჯვენა პირვანდელია. მის ირგვლივ კვადრატულ ქვაზე ჩუქურთმა ერთიანადაა ამოკვეთილი.

ტაძრის გრძივი ფასადების მორთულობა თითქმის ერთმანეთს იმეორებს (სურ. 14, ტაბ. XII). განსხვავება მხოლოდ დეტალებშია. ძირითადი და მთავარი იმპოზანტური თაღებია. გვერდებიდან მომავალი დაბალი თაღედი შუაზე შესამჩნევ ნახტომს აკეთებს — ცენტრში თაღის წრე ფრონტონის კარნიზს ესაზღვრება. მშვიდი განაპირა მონაკვეთების გვერდით, მოძრავი და დატვირთული ცენტრი კონტრასტულად გამოიყურება. ესეც, ცხადია, ე. წ. ცხოველხატულობის თავისებურებაა. ოსტატის მიერ შექმნილი კომპოზიციები, როგორც აქ, ისე სხვა ფასადებზეც ერთგვარი მოუსვენრობის დაღს ატარებს.

გრძივი ფასადების მორთულობის მთავარი კვანძი ჯერის მკლავებზეა მოთავსებული. აქაა განლაგებული დიდი თაღით შემოფარგლული სამ-სამი სარკმელი. თაღის მოხაზულობა შეხამებულია სარკმლების განლაგებასთან და საერთო ჩარჩოს როლსაც ასრულებს. ოსტატი ფასადებზე თაღის ვარიაციებს ქმნის. აღმოსავლეთის ფასადის ჯერის მკლავის არეში იგი სამ თაღს ათავსებს. იმავე ზომის დასავლეთის მკლავს ერთი თაღით შემოწერს, ხოლო გრძივ ფასადებზე თავის ზომას ამცირებს და გვერდებზე ამჯობილილებს ჰორიზონტალური მუხლებით უკავშირებს. როგორც ვხედავთ, ტაძრის ამ მონაკვეთზე თაღის სამი ვარიანტია წარმოდგენილი.

ორივე მოპირდაპირე მხარეს სამ-სამი სარკმლიდან ერთი მაღლაა, ორი კი დაბლა, ერთ ხაზზე. ამათგან ქვედა სარკმლები დიდია, ხოლო ზედა — შედარებით მომცრო. ქვედა სარკმლებს ფართო ორნამენტოვანი არშიები შემოუყვება და ორ-ორი ლილვითაა შემოფარგლული. ცენტრალური კი საგანგებოდაა მორთული. ფასადის თაღის ქვედა ლილვი იყოფა, ეშვება დაბლა, შემოუვლის სარკმელს და ქვემოთ ყელშივე იკვრება კაპიტელით. შემდეგ ისევ დაბლა მიემართება და შორს, ცოკოლზე ეშვება. დაშვების წინ ისევ შეკრულია, ამჯამად ბაზისით. აი, ეს მაღალი, ლილვოვანი ღერო, ერთდროულად კვარცხლბეკის როლ-

საც ასრულებს ზედა სარკმლისათვის და კომპოზიციის ღერძსაც წარმოადგენს.

ასეთი გზით მიღებული კომპოზიციის საკმაოდ ორიგინალურია, მაგრამ სრულყოფა აკლია. როგორც ეტყობა, ეს იყო იმის მიზეზი, რომ მას მიმდევრები არ გაუჩნდნენ. კიდევ ერთხელ უნდა აღინიშნოს, რომ მომდევნო თაობებმა საერთოდ უარყვეს თაღედი. თანაც, მეტად მაღალი ლილვოვანი კვარცხლბეკზე აღმართული ცენტრალური სარკმელი ვერ ტოვებს დამაკმაყოფილებელ შთაბეჭდილებას.

გრძივი ფასადების მორთულობის დანარჩენი ელემენტებია დაბალი თაღედის ცენტრებში ძვირფასი თვლებით ჩასმული წრიული სარკმლები. ჩრდილო ფასადზე ასეთი სარკმელი ოთხივე თაღში იყო, ხოლო სამხრეთისაზე მარჯვენა მხარეს. ამ ექვსი სარკმლიდან შერჩენილია მხოლოდ ორი, ისიც ჩრდილოეთით. ერთ მათგანს წრიულად შემოუყვება ფართო არშია, ხოლო მეორის ჩუქურთმა კვადრატულ ქვაზეა განლაგებული. როგორც ეტყობა, ეს მოტივი ძალიან მოსწონს იკორთის ოსტატს, რადგან მას ოთხივე ფასადზე ვხვდებით. მართალია, აღმოსავლეთის ფასადზე წრიული სარკმელი სხვა ელემენტებთანაა გაერთიანებული და ამიტომ ცალკე არ იკითხება, მაგრამ დანარჩენ სამ ფასადზე ცალ-ცალკეა და ყველგან — თაღების ცენტრებში. ოსტატი ერთფეროვნებას აქაც გაურბის. სარკმლის შემომყოლი არშია ზოგან წრიულია, ზოგან კი — კვადრატული. ჩუქურთმის მოტივებიც განსხვავებულია.

გვერდის ფასადებს სხვა მორთულობა არ გააჩნიათ (სამხრეთის ფასადზე მზის საათს საკუთარი ფუნქცია ჰქონდა და ამდენად დეკორისთვის არ იყო განკუთვნილი). ხოლო რაც შეეხება ამავე ფასადის შესასვლელს, მას კარიბჭე თუ არა, მორთული პორტალი მაინც ექნებოდა. სხვა თუ არაფერი, ამ აზრს გვიკარნახებს დასავლეთის პორტალი. გამორიცხული არაა, რომ დასავლეთის მსგავსად, აქ კარიბჭე ყოფილიყო და პორტალიც. ერთიც და მეორეც, თუ ორივე ერთად, სულ სხვა იერს მისცემდა ტაძრის ამ მხარეს, დღეს განახლებული შიშველი კედელი და უსახო შესასვლელი ტაძრის ამ მონაკვეთს უღიმღამოს ზღის.

რამდენიმე სიტყვით უნდა შევეხოთ სარკმლების შემომყოლ არშიებს. ოსტატი ამ შემთხვევაშიც არ სჯერდება ერთ რომელიმე ფორმას, სხვადასხვა მოხაზულობას იყენებს. იკორთის ოსტატი არშიებზე ორი სახის პროფილს იყენებს — ბრტყელს და მომრგვალებულს, ამობურცულს. თუ რომელ პროფილს სად იყენებს, ზუსტად არ არის გამოჩნული, მაგრამ საერთო სურათის ჩამოყალიბება მაინც შეიძლება. შეიმჩნევა, რომ ავტორი ბრტყელზედაპირიან არშიებს ფასადების ზედა მონაკვეთებზე იყენებს, ხოლო ქვედა რიგებში — მომრგვალებულს. ასე მაგალითად, აღმოსავლეთის ფასადზე ბრტყელზედაპირიანია ცენტრალური სარკმელი და გვერდით თაღებში სარკმლიანი კომპოზიციიდან — ზედები, ხოლო დანარჩენი სარკმლების მორთულობის პროფილი ამობურცულია. გვერდის ფასადების სამ-სამი სარკმლიდან ბრტყელზედაპირიანია მხოლოდ ზედა სარკმლები, დანარჩენი კი ამობურცულია. ამავე პროფილს იმეორებს დასავლეთის ორი სარკმელიც. ხოლო

წრიული სარკმლების მორთულობა, როგორც ადრევეც აღვნიშნეთ, ყველგან ბრტყელია და ოდნავაა ამოწეული კედლის ზედაპირიდან. გუმბათის ყელის სარკმლებზე კი მხოლოდ წრიული მოხაზულობაა გამოყენებული.

თუ გადავხედავთ ამ ორი ფორმის გამოყენების სურათს XI — XIII სს. ძეგლებზე, ვნახავთ, რომ XI საუკუნეში ბრტყელ ზედაპირს უფრო სცემენ პატივს, მაგრამ თანდათანობით სიმათია მრგვალი ზედაპირისკენ იხრება. XI ს. პირველი ნახევრის ძეგლებიდან ხცისში³², ბაგრატის ტაძარსა³³ და იშხანში³⁴ ბრტყელი არშიაა გამოყენებული. მაგრამ იმავე ხანის სხვა ნაგებობებში ვხედავთ, რომ ბრტყელთან ერთად, ნელ-ნელა შემოდის მომრგვალებული ზედაპირიც. ამის მაგალითია: სვეტიცხოველი³⁵, ნიკორწმინდა³⁶ და სამთავისი³⁷.

XII საუკუნეში სურათი იცვლება — უპირატესობა მომრგვალებულ ზედაპირს ენიჭება. ეს აშკარად ჩანს XII — XIII სს. მიწის ძეგლებში.

იკორთაში სარკმლების მოჩარჩოების ორი სახის გადაწყვეტას ვხვდებით. ერთია უწყვეტი ლილვებით თაღოვანი შემოფარგვლა, ხოლო მეორე — ლილვოვანი პილასტრებით. თითოეულ მათგანს აქვს თავისი წარმოშობისა და განვითარების გზა.

სარკმლის შემომყოლი არშიის ლილვებით შემოფარგვლა დიდად გავრცელებული არ ყოფილა, მაგრამ მას უკვე XI ს. დასაწყისიდან მიმართავდნენ (სვეტიცხოველი, სამთავრო). სარკმლის ლილვოვანი პილასტრებით შემოფარგვლა კი, იკორთაში, კონკრეტულად ჩამოყალიბებულ სახეს იღებს. კერძოდ, დასავლეთის ფასადის ორივე სარკმელი ერთ ყაიდაზეა მორთული. შეწყვილებული ლილვების თალი ეყრდნობა იმპოსტს, შემდეგ იმავე კვეთის ლილვები ბაზისებზე აღმართულ პილასტრებს ქმნის. ამავე დროს, იმავე პროფილის ლილვები ამ ბაზისებს პორიზონტალურად აერთებს. იკორთიდან მოკიდებული, სარკმლის მოჩარჩოების ამ სახემ მეტად დიდი გავრცელება პოვა. შეიძლება თამამად ითქვას, რომ მომდევნო ექვსი — შვიდი ათეული წლის განმავლობაში აგებულ ტაძრებზე (ბეთანია, ქვათახევი, ფიტარეთი, ახტალა, წულრულაშენი) მხოლოდ ეს ფორმა იხმარება (ძეგლებზე გვხვდება ნაკლებად შესამჩნევი გამონაკლისიც).

იკორთის გუმბათი საუკეთესო ნაწარმოებად შეიძლება ჩაითვალოს. იგი ძალიან მოხდენილად აგვირგვინებს ტაძრის მასებს. შედარებით კარგადაა შენახული. დაზიანებულია თაღედის ზედა ნაწილი, მაგრამ გასული საუკუნის ოთხმოციან წლებში გადაღებული ფოტოების მიხედვით³⁸ შეიძლება ადრინდელი სახით წარმოდგენა.

გუმბათის ცილინდრულ ყელზე განლაგებული თორმეტი სარკმლის მორთულობა უწყვეტად ერთმანეთზეა გადაჯაჭვული. საკმაო ინტერვალის შემდეგ ფრიზი გასდევს წრეს და კომპოზიციას აბოლოებს ორმაგი კარნიზი.

იკორთის გუმბათის ყელის მორთულობის განხილვისას ანალოგიებს თუ მივმართავთ, ადრეულ პერიოდში სახარბიელო არაფერი გვაქვს, რადგან ტაძრების უმრავლესობას თავდაპირველი გუმბათი არ შერჩენია. მომდევნო ხანაში კი, შედარებით, უკეთ გვაქვს საქმე.

XI ს-ის დასაწყისისათვის გვაქვს კარგად შენახული ორი გუმბათის ყელი, მაგრამ მათ საერთო ცოტა რამ აქვთ.

ამ შემთხვევაში საუბარია ნიკორწმინდასა და მანგლისზე. მანგლისის ტაძარი XI საუკუნეშია რესტავრირებული, ამიტომ ტიპურად ვერ ჩაითვლება. ჩვენი შემთხვევისათვის ნიკორწმინდა უფრო გამოდგება.

ნიკორწმინდის გუმბათის ყელზე მოცემული მორთულობის პრინციპი რამდენიმე საუკუნე გრძელდება. ესაა გუმბათის ყელის ერთ სიმაღლეზე ხალიჩისებრი მორთვა. ამ მორთვაში ჩვენ ვვლახსმობთ პილასტრებზე გადასულ თაღებს და სარკმლების შემომყოლი ჩუქურთმოვან არშიას. ცხადია, როდესაც ვწერთ, რომ მორთულობის პრინციპი საუკუნეების მანძილზე არსებობდა, ამით სულაც არ ვვლახსმობთ სტანდარტებს; თითოეულ ხანას, ცალკეულ ოსტატს, თავისი ინდივიდუალური ნიშნები, საკუთარი ხელწერა აქვს.

ასიოდე წლის შემდეგ აგებულ გელათის ტაძარზეც იგივე ფორმებია გამოყენებული, მხოლოდ არშიები უჩუქურთმოა. XII ს. ბოლოს და XIII ს. პირველ მეოთხედში აგებული ძეგლებიდან ყველა (ბეთანია, ქვათახევი, ფიტარეთი, წულრულაშენი) დიდ მსგავსებას იჩენს იკორთასთან.

იკორთის ტაძრის გუმბათს კიდევ ერთი თავისებურება ახასიათებს. ესაა — თაღედს ზემოთ მაღალი შუბლი, ფრიზი და ორსაფეხურიანი კარნიზი (სურ. 13, 14). ასეთი გადაწყვეტის საწყისს ისევ ნიკორწმინდაში ვხვდებით. აქ კარნიზს ორმაგი საფეხური არა აქვს, მაგრამ იგი რთული პროფილისაა და მთლიან ჩუქურთმასთან ერთად შეიძლება ორმაგი კარნიზის საწყისად ჩაითვალოს. სხვადასხვა მოტივის წვრილი ფრიზი კი ორივეგანაა. მანგლისში და გელათში კი ფრიზი სულაც არ არის, ხოლო რაც შეეხება იკორთის უშუალოდ მომდევნო ხანის ძეგლებს, შეიძლება ითქვას, ისინი იკორთის ხაზს აგრძელებენ, აძლიერებენ და ამშვენებენ (ქვათახევი, ბეთანია, წულრულაშენი, ფიტარეთი).

ამით ვამთავრებთ იკორთის ინტერიერისა და ფასადების არქიტექტურულ-მხატვრულ ანალიზს. განსახილველი დაგვრჩა მხოლოდ ტაძრის ორნამენტაცია.

უპირველესად უნდა აღვნიშნოთ, რომ იკორთის ტაძარი მეტად მდიდარია ჩუქურთმით. იგი ფასადების მორთვის ერთ-ერთი მთავარი ქმედითი ელემენტია. მოჩუქურთმებული კედლები დიდ შთაბეჭდილებას ახდენს მნახველზე. ფასადების დათვალიერებისას მხერა ერთი ჩუქურთმიდან მეორეზე გადადის, მოტივს ცვლის მოტივი, გიტაცებთ და განცვიფრებთ არქიტექტორის ფანტაზია. ჩუქურთმის მოტივების ერთი წაწილი ადრევეა შექმნილი, მაგრამ იკორთის ავტორის ხელში განსხვავებულ, საკუთარ სახეს იძენს.

ცნობილია ისიც, რომ შუა საუკუნეების ორნამენტები ძირითადად ორ ჯგუფად იყოფა. პირველ ჯგუფში შედის მცენარეული (ფოთლოვანი) მოტივები, ხოლო მეორე ჯგუფში — გეომეტრიული. XI ს. ძეგლებში აშკარად პირველი ჯგუფი სჭარბობს, მიუხედავად იმისა, რომ გეომეტრიული მოტივები მზარდი პოპულარობით სარგებლობს. მცენარეული მოტივი XII ს. და XIII ს. პირველ მეოთხედშიც უპირატესობას ინარჩუნებს, შემდეგ კი პოპოციებს თანდათანობით თმობს. იკორთის ტაძარში ორ მესამედზე მეტი მცენარეული მოტივების ორნამენტებს უჭირავს. თუმცა გეომეტრიული ორნამენტიც მნიშვნელოვან როლს თამაშობს ტაძრის მორთულობაში. მაგალითისათვის შეგვიძლია და-

ვიმწმომთ იკორთის აღმოსავლეთის ფასადის განაპირა მონაკვეთები, აქ ერთ ვერტიკალზე განლაგებული დეკორის სამ-სამი ელემენტი ჩუქურთმებითაა შემონაკვეთული, პირველი ქვედა ელემენტი მარცხნივ ფოთლოვანია, მარჯვნივ — გეომეტრიული. შუა ელემენტი ორივეგან ფოთლოვანია, ხოლო მესამე ელემენტი მარცხნივ ისევ ფოთლოვანია, მარჯვნივ კი — გეომეტრიული. როგორც ვხედავთ, ერთი და იგივე დანიშნულების დეკორატიული ელემენტი ხან გეომეტრიული და ხან მცენარეული მოტივითაა შესრულებული.

აღმოსავლეთის მთავარი სარკმლის საპირედ ლამაზი მცენარეული მოტივია გამოყენებული (ტაბ. XVI). ლენტოვანი წნულით შექმნილია ტოლმკლავა ჯვარი. ჯვრის ოთხივე წრიულ მკლავში შემოყვანილია ორ-ორ წნულ ღეროზე აღმართული ფოთოლი. ფოთლები ცენტრში ერთმანეთს წვეტიან ეხება და მთლიანად მეტად ლაკონიურია. ასეთი ელემენტებისაგან შედგენილი არშია ყოველთვის მშვიდ, მიმზიდველ სურათს ქმნის.

უნდა აღინიშნოს, რომ ეს მოტივი ერთ-ერთი გავრცელებული სახეთაგანია თითქმის სამასი წლის განმავლობაში. საქმე ის არის, რომ XI ს. დასაწყისში თითქმის ერთსა და იმავე დროს ჩნდება ამ მოტივის ორი სახესხვაობა. კლასიკურ ნიმუშს იძლევა სამთავისის ოსტატი აღმოსავლეთის ფასადის ჯვრის მკლავზე. ბაგრატის ტაძრის დასავლეთის კარიბჭის ოსტატი მცირედ განსხვავებულ ნახატს ქმნის. მართალია, უფრო რთული, მიმზიდველი და ლამაზი სამთავისის მოტივია, მაგრამ იგი იმავე დროს ძნელი შესასრულებელია. შეიძლება ეს იყო იმის მთავარი მიზეზი, რომ პირველი ვარიანტი არ გავრცელდა და მეორეს კი დიდი წარმატება ჰქონდა XII — XIII საუკუნეებში (ქვათახევი, მაღალაანთ ეკლესია³⁹, ფიტარეთი, ახტალა, წულრულაშენი⁴⁰, ჰუჯაბი, თბილისის მეტეხი⁴¹ და სხვა).

საკმაოდ ლამაზი ორნამენტი ამკობს იკორთის სამხრეთის ფასადის მარცხენა სარკმელს (ტაბ. XII) და აღმოსავლეთის ფასადის მარცხენა წრიულ სარკმელს (ტაბ. XIII). ჩუქურთმის მოტივი მსგავსია ორივეგან, მაგრამ პირველი უფრო რთულია და მოხდენილი, შექმნილია ლენტოვან სამკუთხედებში ჩართული წვეტიანი ფოთლებით, სადაც გარე ჩაღრმავებებს ავსებს ნახევარფოთლები. აღმოსავლეთის წრიული სარკმლის მოტივი იგივე შთაბეჭდილებას ტოვებს, მაგრამ თუ დავუკვირდებით, ლენტოვანი სამკუთხედის ქვედა მოხაზულობაში და ფოთლების ღეროების წარმოქმნაში განსხვავებაა.

მართალია, ეს მოტივი (XI ს. შექმნილი) მოხდენილია, მაგრამ მას იშვიათად მიმართავენ. იგი არის სეკტიცხოვლის ჩრდილოეთის ფასადზე, იკორთის მომდევნო ძეგლებიდან კი — გვხვდება ქვათახევის (დასავლეთის სარკმელი) და წულრულაშენის (გუმბათის ყელი) ოსტატებთან.

საყოველთაოდ გავრცელებული მოტივია გამოყენებული ჩრდილოეთის ფასადზე. ზედა სარკმელს არშიად შემოუყვება წრეების ჯაჭვი, რომლის შიდა არე მოკავებული აქვს მრავალყურა ფოთოლს. ეს მოტივიც XI ს. დასაწყისის უნდა იყოს, რადგან მას პირველად ბაგრატის ტაძრის დასავლეთის კარიბჭეზე ვხვდებით, იკორთის მომდევნო პერიოდში კი — თბილისის „ლურჯ მონასტერში“⁴², ქვათახევი, ბეთანიაში, ფიტარეთში, წულრულაშენში, დმანის-

ში, ჰუჯაბში, თბილისის მეტეხში და სხვ.

იკორთის დასავლეთის პორტალის ერთ-ერთი სამკაულია მცენარეული მოტივისგან შემდგარი არშია. ოსტატი სწორკუთხა შესასვლელის მორთვისას მოტივთა კომბინირებით მუშაობს. ძირითადი მოტივია ლენტებისაგან შედგენილ სამკუთხედებში პირველად მოქცეული წვეტიანი ფოთლები. ასეთი არშიების ვერტიკალების ბოლოებში ვარდულებია ჩასმული, ზედა კუთხეში კიდევ დამატებით, წაწვენივით ფოთლებია ჩაქსოვილი. ერთი შეხედვით ისეთი შთაბეჭდილება რჩება, რომ ოსტატმა კუთხეებში არშიის მოხვევა ვერ მოახერხა, მაგრამ მან ეს პრობლემა მრავალჯერ გადაწყვიტა ფასადების სხვადასხვა სარკმელზე. ანს, აქ ორიგინალობა გამოიჩინა.

იგივე ორნამენტი ოსტატმა გუმბათის ყელის სამხრეთ-დასავლეთ სარკმელზე გამოიყენა. მართალია, ქვედა კუთხეებში აქაც არ არის სრულყოფილი მოხვევა, მაგრამ ქვემოდან ეს ძნელი შესამჩნევია.

საერთოდ კი უნდა აღვნიშნოთ, რომ ეს XI — XIII სს. ერთ-ერთი ყველაზე გავრცელებული მოტივია.

საინტერესო ფოთლოვანი ორნამენტები ამკობს იკორთის აღმოსავლეთის ფასადის სადიაკვნესა (ტაბ. XV) და გუმბათის ჩრდილო (სურ. 14) სარკმლებს. მართალია, ეს ორი ჩუქურთმა ზუსტად ერთნაირი არ არის, მაგრამ ორივე, თუ შეიძლება ითქვას, ერთ ლაიტმოტივზეა აგებული. არშიის კლასიკური ზოლი გასდევს და ჩაზნექილი ნაწილები ფოთლებითაა შევსებული.

იკორთის მომდევნო პერიოდში ამ მოტივს ძალიან მარჯვედ იყენებენ ბეთანიის (აღმოსავლეთის ფასადის სამკვეთლოს სარკმელი) და ფიტარეთის (სამხრეთ-აღმოსავლეთისა და სამხრეთ-დასავლეთის სარკმლები) მშენებლები; თითოეული მათგანი ქმნის ამ მოტივის საკუთარ ვარიანტს.

ასეთივე და, შეიძლება ითქვას, უფრო მეტი არტიზიმით ხასიათდება იკორთის აღმოსავლეთის ფასადის ნიშების სწორკუთხა სარკმლების არშიების მოტივები. ნახატი თავისთავალია, ყოველგვარი შეზღუდვისა და სქემატიზმის გარეშე, არშიის ზედაპირი ამობურცულია, ჩუქურთმის ქრა — ღრმა, ფოთლები უაღრესად ცოცხალი.

იკორთის დანარჩენი მცენარეული მოტივებიც მსრულელების მხრივ სათანადო სიმაღლეზე დგას და საერთო ანსამბლში კოლორიტს ქმნის.

იკორთის ოსტატი ათამდე გეომეტრიულ მოტივს იყენებს. მათგან რამდენიმე XI საუკუნეში წარმოიშვა და შემდეგ ასეული წლების მანძილზე გასდევს ქართულ ხუროთმოძღვრებას.

ასეთებიდან, უპირველეს ყოვლისა, აღსანიშნავია დასავლეთის ფასადის მარცხენა სარკმლის შემამკობელი ლენტოვანი წრეების ჯაჭვი, აღმოსავლეთით სამკვეთლოს ზედა წრიული სარკმელი (ტაბ. XIII) და გუმბათის ყელის სამხრეთისა და ჩრდილო-დასავლეთის სარკმლები. ფაქტობრივად იგივე მოტივია, მხოლოდ ორმაგი მწკრივით, დასავლეთის ფასადის მარჯვენა სარკმელზე და გუმბათის ყელის სამხრეთ-აღმოსავლეთის სარკმელზე. ასეთივე ფართო ორმაგი არშია, მხოლოდ ხლართვის მცირე ცვლილებებით, ჩრდილო ფასადის მარჯვენა სარკმელზეა გამოყენებული.

ამავე ჯგუფს ეკუთვნის რომბებისა და წრე-რომბების

ჯაჭვებისაგან შედგენილი ჩუქურთმოვანი არშიები. მათი განსაკუთრებით დიდი პოპულარობა XIII საუკუნიდან იწყება. კერძოდ, იკორთის ტაძარზე ლენტოვანი რომბების ჯაჭვი გამოყენებულია სამხრეთის ფასადის ზედა სარკმელზე (ტაბ. XII), ხოლო წრე-რომბებისა, სამკვეთლოს აღმოსავლეთის სარკმელზე (ტაბ. XIII).

იკორთის ოსტატი კარგად იყენებს საკმაოდ რთული ნახატი შედგენილ ისეთ მიმზიდველ ორნამენტსაც, როგორცაა ჩრდილო ფასადის მარცხენა სარკმლის საპირე. მართალია, ეს მოტივი არცთუ ისე ხშირად გვხვდება, მაგრამ მასში, ჩვეულებრივ, მცირე ვარიაციებია შეტანილი, უცვლელად რჩება ხლართის „ტეტრაკონჭური“ მოყვანილობა, ხოლო შიდა ფართობის შემავსებელი ლენტოვანი წნული სახეს იცვლის. თუ ამ მოტივის ვარიანტებს მივიღებთ მხედველობაში, მაშინ ერთ-ერთ სახესხვაობად შეიძლება ჩაითვალოს სავანეს (1046 წ.) სამხრეთის პორტალის ორნამენტი⁴³, წულრულაშენის (1213 — 1222 წწ.) დასავლეთის პორტალის ჩუქურთმა⁴⁴ და სხვა.

გუმბათის ყელის მორთულობიდან კიდევ უნდა შევეხოთ ორ მოტივს: ერთია სამ რიგად განლაგებული ლენტოვანი რომბები, ხოლო მეორე — ისევ სამ რიგად განლაგებული ლენტოვანი რომბები, მხოლოდ განსხვავებული ნახატი, პირველის ვარიაციები ნაკლებია, ხოლო მეორესი — გაცილებით მეტი. ერთსაც და მეორესაც XI ს. დასაწყისიდანვე იყენებენ, მაგრამ მეტი პოპულარობით სარგებლობს მეორე. პატარა წრეებით მიღებულ არშიას სხვებზე ადრე მიმართავენ ხცისისა⁴⁵ (1002 წ.) და ნიკორწმინდის⁴⁶ (1010 — 1014 წწ.) ოსტატები. მეორე მოტივის პარალელების ჩამოთვლა შეიძლება არც ღირდეს, რადგანაც თითქმის ყველგან გვხვდება მისი სახესხვაობა.

როგორც ვნახეთ, იკორთის კედლებზე განლაგებული ჩუქურთმა დიდ დეკორატიულ ფორმებთან ერთად ერთი მთლიანია. ყველგან ჩანს ავტორის შემოქმედებითი ძარღვი და გაქანება.

თ ა ვ ი მ ე ო რ ე

XII საუკუნის ბოლოსა და
XIII საუკუნის პირველი
მესამედის ხუროთმოძღვრება

შუა საუკუნეების საქართველოსათვის XII — XIII საუკუნეთა მიჯნა კულტურის განვითარების უმაღლესი დონეა. ამ პერიოდში განსაკუთრებულ სიმაღლეს აღწევს საერო მწერლობა. IX — X საუკუნეებიდან დაწყებულმა ახალმა აღმავლობამ თავისი ნაყოფი ამ ეპოქაში საბოლოოდ გამოავლინა. სწორედ აქ იქმნება იოანე შავთელის „აბდულ მესია“ და ჩახრუხადის ხოტბანი. მაშინდელ ქართულ მხატვრულ მწერლობას აკვირვებენ შოთა რუსთაველის გენიალური ქმნილება „ვეფხისტყაოსანი“.

ასევე მაღალ დონეზეა ხელოვნების დარგებიც, კერძოდ, კედლის მხატვრობა გნებავთ თუ ხელნაწერი წიგნის მორთულობა. მათი განვითარების ახალი დონე დაწყებული ორიოდ საუკუნით ადრე, ახლა აღწევს შესამჩნევ შედეგებს. ტაძართა კედლების მოხატულობას თუ ხელნაწერთა ფურცლების მინიატიურებს, აღტაცებაში მოჰყავს ყოველი მნახველი. სხვას რომ ყველაფერს თავი დაეანებოთ, მაშინდელი მსოფლიოსათვის მიუღწეველი იყო ყინწისის მოხატულობა თავისი განთქმული ანგელოზით.

ქართულმა ოქრომქანდაკებლობამ X — XI საუკუნეთა მიჯნაზე მიღწეული მაღალი დონე აქამდე შეინარჩუნა და ისეთი შემოქმედნი მოგვცა, როგორც იყვნენ ბექა და ბეშქენ ოზიზარები. არც ჰიმნოგრაფებს დაუკლიათ რამ ქართული მრავალხმიანობის სადიდებლად. მათ მიერ შექმნილი საგალობლები სანოტო ნიშნებით ამ დარგის განვითარების უმაღლესი დონის მაჩვენებელია.

კულტურის სხვა სფეროებს ასევე მხარს უბამს ხუროთმოძღვრებაც. რუსთაველის ეპოქა, თამარის ეპოქა, რომელიც ხუროთმოძღვრების განვითარებისათვის რაღაც 50 — 60 წელს მოიცავს, სავსეა ისეთი შედეგებით, როგორცაა — თბილისის ლურჯი მონასტერი, ბეთანია, ქვათახევი, ყინწისი, ტიმოთესუბანი, ფიტარეთი, წულურულაშენი, ახტალა და სხვა. თითოეული მათგანი, თავისთავად, ხელოვნების დამთავრებული ნაწარმოებია, მაგრამ უდავოდ ერთი სტილი აქვთ. ცხოველხატულობა კი ისევ რჩება სტილის ძირითად პრინციპად.

XI საუკუნის 70-იან წლებში ხდება ტაძრების ფასადების მორთვის რადიკალური გადასინჯვა. სხვა მხრივ

ცვლილებები ცოტაა. X საუკუნის შუა ხანებში შემოღებული ფასადების თაღებით მორთვა ახალ თაობას უკვე აღარ იზიდავს. ისინი მეორე უყიდურესობაში გადავარდნენ — გარე კედლები გააშვივლეს, მორთულობის სხვა ელემენტები კი განაგრძობენ სიცოცხლეს. ირთვება კარ-სარკმლები, აღმოსავლეთის ნიშები და სხვა. შიშველ, ბრტყელ ფასადებზე კარ-სარკმლების მორთულობა ლაქებად მოჩანს.

ეს რაც შეეხება ტაძრის ქვედა კორპუსს, სადაც ახალი სიტყვაა ნათქვამი. სხვა სურათია გუმბათზე, სადაც თაღები რჩება, მაგრამ გუმბათის ყელის ფორმა საბოლოოდ იცვლება. ადრე მიღებული წახნაგოვანის მაგიერ, ახლა მხოლოდ ცილინდრული ფორმაა მიღებული. ცილინდრის ზედაპირზე კი თაღები უწყვეტია.

ტაძრის ქვედა კორპუსს ტრადიციულად შემორჩა კარიბჭე. მას ქართველი ოსტატი, ფაქტობრივად, ყოველი შესასვლელის წინ აკეთებს. კარიბჭეს უდავოდ მრავალფეროვნება შეაქვს მასათა საერთო კომპოზიციაში. გუმბათოვანი ნაგებობის პირამიდულ კომპოზიციაში მას პირველი საფეხურისა და მასათა მათრგანიზების როლი აკისრია.

ეპოქის ცხოველხატული სტილის ერთ-ერთი გამომსახველია ფასადთა ფერადოვანი გადაწყვეტაც. ქართული ძეგლების შესამოსავად საერთოდ გამოყენებულია რბილი ფერის ქვები. ადრეულ ეპოქაში თუ ქვის ფერის არევის ოსტატი გაუბოდა, ახლა პირიქით, ოსტატი ფერად ქვებს ისე ურევს ძირითადს, თითქოს აკვარელით ხატავს.

რაც შეეხება სამშენებლო ტექნიკას, შესამჩნევი ცვლილება არ არის. საშენ მასალად ისევ ქვა რჩება, მოპირკეთებისათვის კი — თლილი ქვა. არის აგურის გამოყენების შემთხვევებიც (ყინწისი, ტიმოთესუბანი), მაგრამ მას გადამწყვეტი როლი არ ჰქონია. სახურავადაც ისევ ქვის ლორფინებსა და კრამიტს იყენებენ. მხოლოდ კრამიტის გამოყენებისას ის განსხვავდება, რომ ახლა ფერადი კიქურით დაფარულს ხმარობენ. ადვილი წარმოსადგენია ის მიმზიდველობა, რომელიც ექნებოდა ფერადი კრამიტით დახურულ იმ მონასტერს, რომლებიც მწვანით დაბურულ ხეობებში მდებარეობდა.

ბ ე თ ა ნ ი ა

ბეთანია ქართული ხუროთმოძღვრების ერთ-ერთი ბრწყინვალე არქიტექტურული ძეგლია. მისი კედლები დაფარულია საუკეთესო ფრესკული მხატვრობით, რომელსაც ამშვენებს თამარის სახე. იგი თბილისთან ახლოს, მდინარე ვერეს ხეობაში მდებარეობს, რომლის ირგვლივ წარმტაცი ბუნებაა. ამიტომაცაა, რომ ეს ადგილი უამრავ მნახველს იზიდავს (ტაბ. XII).

ტაძარი კონცხზე დგას. ჩრდილოეთით, ქვემოთ, ღრმა და ვიწრო ხეობაში, მდინარე ვერე მიედინება, რომელსაც მარჯვნიდან სამადლოდან მომავალი მთის პატარა მდინარე უერთდება. ამათ შუა მდებარე შემადლებებზე აღმართული ტაძარი შემორკალულია მაღალი მთებით.

ტაძრის ირგვლივ ოდესღაც განლაგებული სამონასტრო ნაგებობებიდან აღარაფერია დარჩენილი. ახალი აგებულია სამხრეთ-დასავლეთით ორსართულიანი შენობა, რომლის ახლოს 1196 წელს აშენებული პატარა დარბაზული ეკლესიაა. ტაძრის ძველ გალავანს ჩვენამდე არ მოუღწევია, მაგრამ შემდეგში ეზო სხვადასხვა ნაგებობის ფრაგმენტებით შემოუფარგლავთ. აქ ნახავთ ქვის შენობათა ჩუქურთმიან ფრაგმენტებს, რომლებიდანაც ზოგი ტაძრის თანადროულია, ზოგი კი გვიანდელ ხანას მიეკუთვნება. ასეთ დიდებულ ტაძარს სატრაპეზო და სენაკებიც სათანადოდ მორთული უნდა ჰქონოდა.

ძეგლის შესახებ XIX და XX საუკუნეების საკმაო ლი-

ტერატურა არსებობს, მაგრამ მათში უშუალოდ ტაძრის შესახებ ცოტა რამ არის ნათქვამი¹. ვიგებთ მხოლოდ, რომ XIX საუკუნეში უპატრონოდ მდგარი ტაძარი დანგრევის კარს ყოფილა მისული. ბეთანიის მონასტრის დაარსებასა ან მთავარი ტაძრის აგებაზე ისტორიული ცნობები არ მოგვეპოვება, გარდა ერთისა, სადაც ვახუშტი ბაგრატიონი ბეთანიას ორიოდ სიტყვით იხსენიებს და სწორ თარიღს იძლევა. იგი წერს, რომ ვერეს ხეზე არის ლასტის ციხის „ქვეით, სამჭრით, ყოვლად წმიდის მონასტერი ბეთანია, გუმბათიანი, მაგარს ადგილს, თამარ მეფის აღშენებული, აწ ხუცის სამარ. მუნ ერთვის ვევი ვერეს სამადლოდამ“².

თანამედროვე სპეციალურ ლიტერატურაში ტაძრის აგების თარიღს ისტორიულ პორტირეტებს უკავშირებენ³. მოკლე ისტორიული ექსკურსით ვეცდებით კონკრეტული თარიღის დადგენას.

ტაძრის ჩრდილოეთის კედლის ქვედა რეგისტრზე განლაგებულია მეფეების — ლაშა-გიორგის, თამარისა და გიორგი მესამის გამოსახულებები. ამ კომპოზიციას ორივე მხარეს ამთავრებს წმინდანთა სახეები. ყურადსაღებია ის

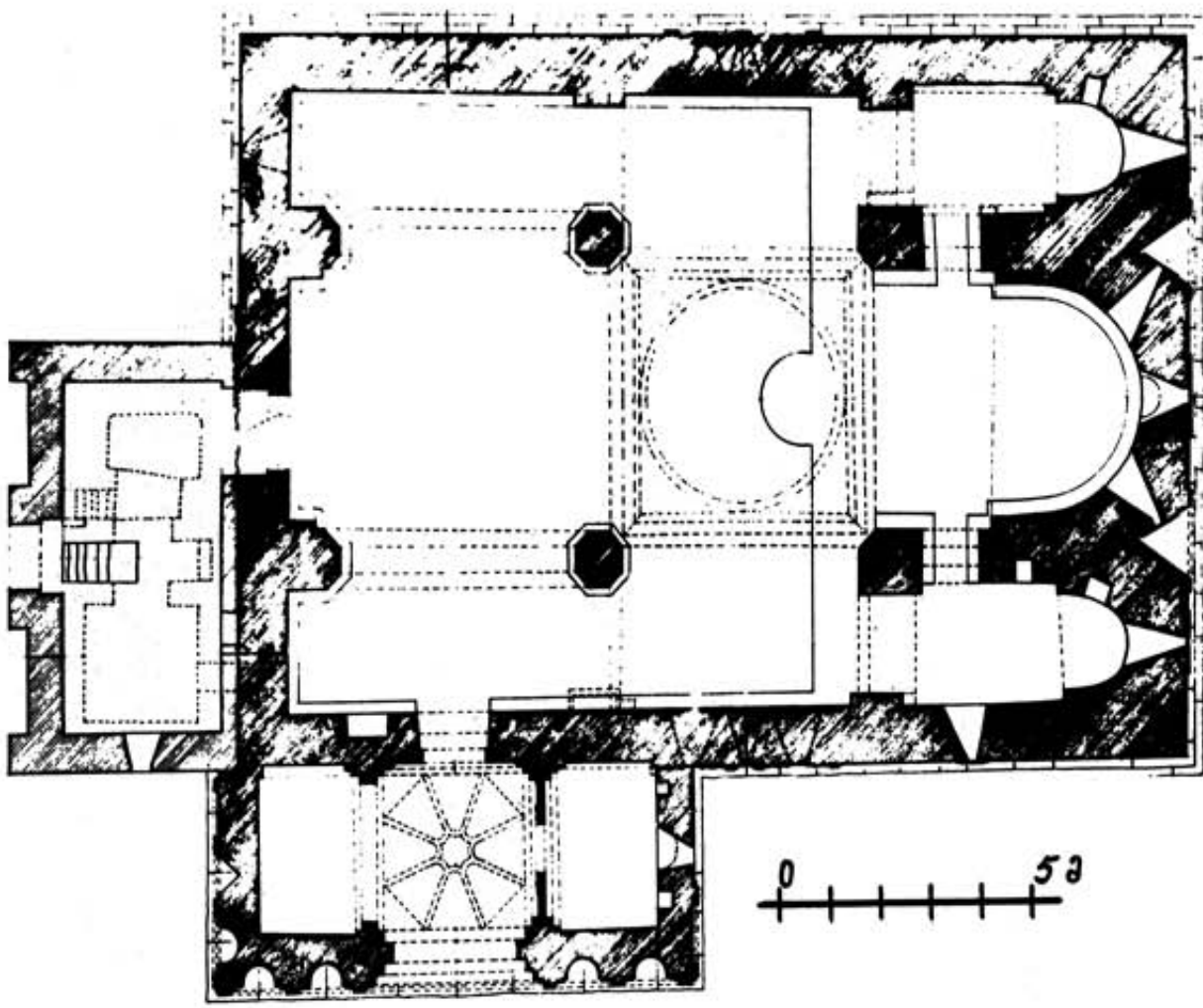
გარემოება, რომ სამივეს გვირგვინი ადგას და, ამასთანავე, ლაშას ხმალი ჰქონია. ხმლის ჩამოკიდება, თავისთავად, მეფედ კურთხევას ნიშნავს⁴. ე. ი. ამ მხატვრობის შესრულებისას ლაშა უკვე მეფე იყო. ისტორიული ცნობებით კი დადგენილია, რომ ლაშა თამარმა თავის „თანამოსაყდრედ“ გაიხადა 1207 წელს⁵ (მეუღლის — დავით სოსლანის სიკვდილის შემდეგ). ბეთანიის კედლების მოხატვა იმავე წელს თუ არა, ახლო წლებში მოხდებოდა.

რაც შეეხება თვით ტაძარს, ინტერიერში კედლების მოხატვის დაწყებისას შენობა დამთავრებული უნდა ყოფილიყო. ასეთი დიდი ტაძრის აგებას 5 — 10 წელი მაინც მოუნდებოდა. აქედან გამომდინარე, ეკლესიის მშენებლობა უნდა დაწყებულიყო არა უგვიანეს XIII ს. პირველი წლებისა. თუ ნაგებობის არქიტექტურული პროექტის შედგენასაც მივიღებთ მხედველობაში, მაშინ მშენებლობის დაწყების დროდ XII ს. მიწურული, დამთავრებისად კი — მომდევნო საუკუნის პირველი ათეულის მეორე ნახევარი უნდა მივიჩნიოთ⁶.

ძეგლის აღწერა

ბეთანიის ტაძრის ძირითადი კორპუსის გეგმა გარე სწორკუთხედშია მოქცეული, ხოლო დამატებითი სადგომები სამხრეთით და დასავლეთით მდებარეობს (სურ. 15). ტა-

ძარში ორი შესასვლელია — დასავლეთიდან და სამხრეთიდან (პირველი ამჟამად თითქმის გაუქმებულია მიწაშენის გამო), ინტერიერის მთავარ და რთულ ნაწილს საკურთხევე-

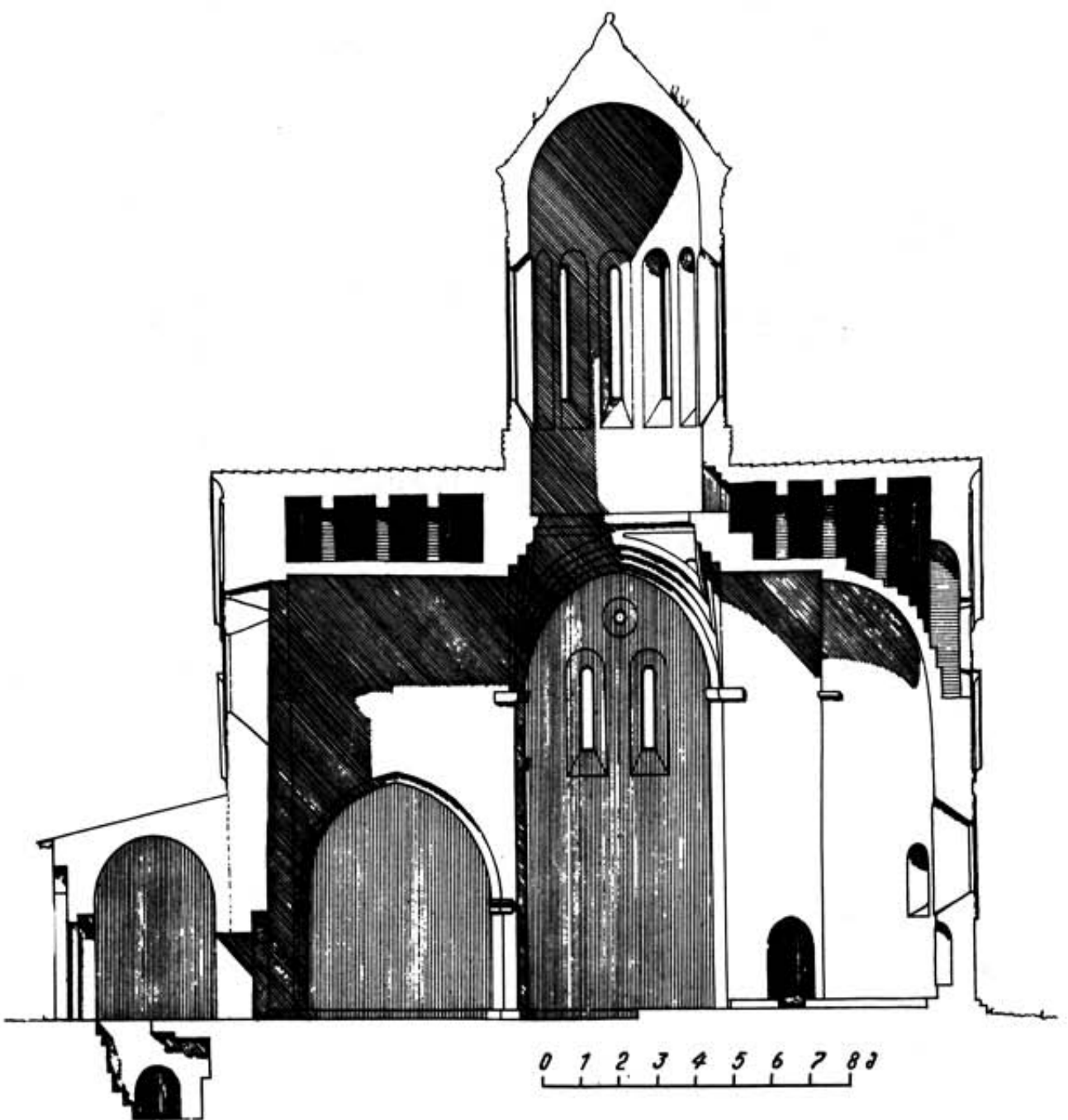
15. ბეთანია. გეგმა.

ლის მხარე წარმოადგენს. იგი, როგორც ყველა ამ ტიპის ძეგლი, ცენტრალური ღია ნაწილისა და გვერდითი კომპარტიმენტებისაგან შედგებოდა, ხოლო ცენტრალური ნაწილი — ღრმა აფსიდისა და განიერი ბემისაგან. მთლიანად ამ საკურთხეველს ერთი განიერი საფეხური შემოუყვება ჩამოსასხდომად. იქვე, ცენტრში, ნიშია მოთავსებული. განათების წყაროს წარმოადგენს სამი სარკმელი, რომელთაგან ცენტრალური მაღალია, გვერდითები კი — დაბალი.

საკურთხევლის გვერდის კომპარტიმენტები ორ-ორსართულიანია. ქვემოთ მოთავსებულია სამკვეთლო და სადიაკვნე, ზემოთ კი ე. წ. საიდუმლო ოთახები. სამკვეთლო და სადიაკვნე დარბაზს განიერი შესასვლელებით უკავშირდება, ხოლო საკურთხეველს — შედარებით ვიწრო კარებით. ეს სათავსები აფსიდებით მთავრდება და კამარებითაა გადახურული. გვერდით კედლებში პატარა ნიშებია მოთავსებული. ტრაპეზიარ შემორჩენილა. სინათლისათვის ორ-

ივეს თითო სარკმელი აქვს აღმოსავლეთიდან, ხოლო სადიაკვნეს სამხრეთიდანაც აქვს პატარა მრგვალი სარკმელი. მეორე სართულზე მოხვედრა შეიძლება სადიაკვნეს ჩრდილო კედელში ჩატანებული ხვრელით (გვიან, შეკეთების დროს, იგი ამოუქოლავთ). ასევე მეორე სართულიდან კიბით შეიძლება მოხვდეთ კონქსზედა სივრცეში. ამ სათავსს აღმოსავლეთით გამოჭრილი პატარა სარკმელი ანათებს. ეს სივრცე დაბალი კარით უკავშირდება გუმბათის ყელს, სარტყლის ზემოთ (სურ. 16).

ტაძრის ცენტრში აღმართული გუმბათი საკურთხევლის კუთხეებსა და დასავლეთით ორ პილონს ეყრდნობა. გუმბათქვეშა კვადრატიდან ცილინდრზე გადასვლა აფრული წესით ხდება. კვადრატი თალებით თანდათან ვიწროვდება და გუმბათის ცილინდრი სწორკუთხა პროფილიან სარტყელს ეყრდნობა. მაღალი ცილინდრის ყელში თორმეტი ერთგვაროვანი სარკმელია განლაგებული. დასავლეთის სა-

16. ბეთანია. განაკვეთი ჩრდილოეთით.

ყრდენები დაბალ რვაგვერდა პილონებს წარმოადგენს.

ტაძრის ძირითადი სივრცე, რომელიც გეგმაში ჯვრის ფორმისაა, აღმოსავლეთით აფსიდით მთავრდება. დანარჩენი სამი მკლავი კი სწორკუთხაა. ამთგან გვერდები თანატოლი და შედარებით მოკლეა, დასავლეთისა კი მათ ორჯერ აღემატება, ოთხივე მკლავი გადახურულია ისრული ფორმის კამარით. ასევე ისრული მოხაზულობის თაღებით უერთდება დასავლეთის ჯვრის მკლავს გვერდითი ნავეები. ისრული ფორმა აქვს სადიაკვნესა და სამკვეთლოში შესასვლელების გადახურავ თაღებსაც.

დარბაზს, გუმბათის სარკმლებს გარდა, ჯვრის მკლავებში დაყოლებული სამ-სამი სარკმელი ანათებს. აფსიდის სამივე სარკმელი მალაღია და ერთ ხაზზე განლაგებული, დანარჩენ მკლავებში კი მხოლოდ ორ-ორი სარკმელია ერთ ხაზზე მოთავსებული, ხოლო მესამე, პატარა და წრიული, ზემოთ, ცენტრშია გამოჭრილი. ტაძრის კამარებსა და თაღებს თუ ისრული ფორმა აქვთ, ყველა სარკმლის თალი ნახევარწრიული მოხაზულობისაა.

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ტაძრის შიდა კედლები თავიდანვე შესალესავად და მოსახატავად იყო განკუთვნილი, ამტომ თლილი ქვით შემოსილი არ ყოფილა. აქედან გამომდინარე, არც არქიტექტურულ-დეკორატიულ ელემენტებს ვხედავთ ინტერიერში. ხუროთმოძღვარს აქცენტი მხოლოდ თაღების იმპოსტებზე გადააქვს. მეტნაკლებად მარტივი პროფილის იმპოსტები აქვთ გუმბათქვეშა თაღებს, ბემა-სა და აფსიდს, სადიაკვნესა და სამკვეთლოში შესასვლელებს და სხვა. ხოლო დასავლეთის მკლავის გვერდით ნავებთან შემაერთებული თაღების იმპოსტები რთული და მოხდენილია.

სამხრეთით მდებარე კარიბჭე შიგნიდან სამი ნაწილისაგან შედგება. ცენტრს საზეიმო იერს ანიჭებს სხივების მსგავსად დამუშავებული კამარა. გვერდის თანატოლი მკლავები მარტივად, ცილინდრული კამარებითაა გადახურული. მათ შორის ის განსხვავებაა, რომ დასავლეთისა ყრუ კედლითაა ამოშენებული, აღმოსავლეთისას კი სარკმელი აქვს, რომელიც ქვემოთ ნახევარწრიული და გვერდებზე კვადრატული ნიშებითაა მორთული. აღმოსავლეთის მკლავი შემდეგში კედლით გამოუყვიათ ცენტრისაგან, რაც მისი ეგვიპტურად გადაკეთებით უნდა ყოფილიყო გამოწვეული.

ტაძრის დასავლეთის მინაშენი გადაუკეთებიათ და თავდაპირველი სახის გარკვევა შეუძლებელია (ტაბ. XVII). მას მოკავებული აქვს ადგილი, მარჯვენა ნახევარი კარის ჩათვლით. სარდაფში რამდენიმე ნაწილისაგან შემდგარი საძვლეა, მის თავზე კი ერთი მთლიანი სწორკუთხა სათაესი. ავტურისაგან ნაგებ ამ შენობას მხოლოდ ერთი კარი აქვს დასავლეთით და ერთი სარკმელი — სამხრეთით.

ორსაფეხურიან ცოკოლზე აღმართული ტაძრის ქვედა კორპუსი, ალბათ, მარტივი პროფილის მქონე კარნიზით მთავრდებოდა. ზემოთ კი, შენობის ოთხი მკლავის გადაკვეთაზე, გუმბათი აღუმართავთ (სურ. 17).

ტაძარი გარედან მთლიანად თლილი კვადრებითაა შემოსილი (ტაბ. XVII). როგორც სხვა ქართულ ტაძრებზე, აქაც ოსტატი ნაკლებად იცავს ჰორიზონტალურ რიგებსა და ვერტიკალურ ნაკერებს. ფასადების ერთი თვალის გადა-

ვლებაც საკმარისია, რომ დავინახოთ როგორ მაქსიმალურად იყენებდა ოსტატი კარიერიდან მოტანილ ქვას და, საჭიროებისამებრ, ერთს მეორეში სვამდა. განსხვავებული ფერის ქვებისაგან იგი ზოლებს ან რაიმე ფორმას კი არ ქმნიდა, არამედ ქვას იქ დებდა, სადაც მოხვდებოდა. სწორედ ეს აძლევს ამ ეპოქის ტაძრებს განუმეორებელ სახეს.

ბეთანიის ტაძრის ფასადებიდან მთავარია აღმოსავლეთის (სურ. 17. ტაბ. XVIII), რომელიც, სხვებისაგან განსხვავებით, უფრო მდიდრულადაა მორთული. მთავარი აქცენტი გადატანილია ცენტრალურ ლერძზე. აქ განლაგებულია: დიდი სარკმლის მოჩარჩოება, თავსართი და ჯვარი. გვერდებზე მოთავსებულია ლილვებზემოვლებული მალაღი ნიშები; მათ შიდა ზედაპირზეც თითო სარკმელია, ხოლო განაპირა სიბრტყეებზე დიდი და პატარა სარკმლები ერთ ვერტიკალზეა განლაგებული.

ფასადზე მდებარე ხუთი სარკმილიდან სამი ერთი სისტემითაა დეკორირებული. ორი კი — განსხვავებულით. მათ ერთმანეთისაგან, უმთავრესად, ის განასხვავებს, რომ პირველში სარკმლის თაღოვან ხერხებს თაღოვანივე მოჩარჩოება უვლის, ხოლო მეორეგან — სწორკუთხა.

პირველი სისტემითაა დამუშავებული ფასადზე მოთავსებული სარკმლები — ცენტრალური და განაპირა (სადიაკვნესი და სამკვეთლოსი). სამივე შემთხვევაში სარკმელს შემოუყვება ლილვებში ჩასმული ჩუქურთმიანი ფართო არშია (ტაბ. XX — XXIII). ყველაფერ ამას ორლილვოვანი სალტე აკრავს. ლილვოვან პილასტრებს თავი და ბოლო შეკრული აქვს ბურთულეზაყოლებული სამაჯურებით. მათი კაპიტელები ვიწროა, პროფილირებული, ბაზისებად კი მოჩუქურთმებული კვადრატებია. მათ ისევ ბურთულეებით დამთავრებული შეწყვილებული ლილვები აერთებს.

ნიშებში მოქცეულ ორ სარკმელს შიგ და გარეთ ლილვებში მოქცეული სწორკუთხა მოხაზულობის ფართო ჩუქურთმიანი არშია შემოუყვება. წინა ჯგუფებისაგან განსხვავებით, აქ შიგნით ერთი ლილვია, გარეთ კი — ორი. ყველა ლილვი გრებილია. პირველ შემთხვევაში გრებილი ლილვი ჰქონდა მხოლოდ ცენტრალურ სარკმელსა და სადიაკვნესს.

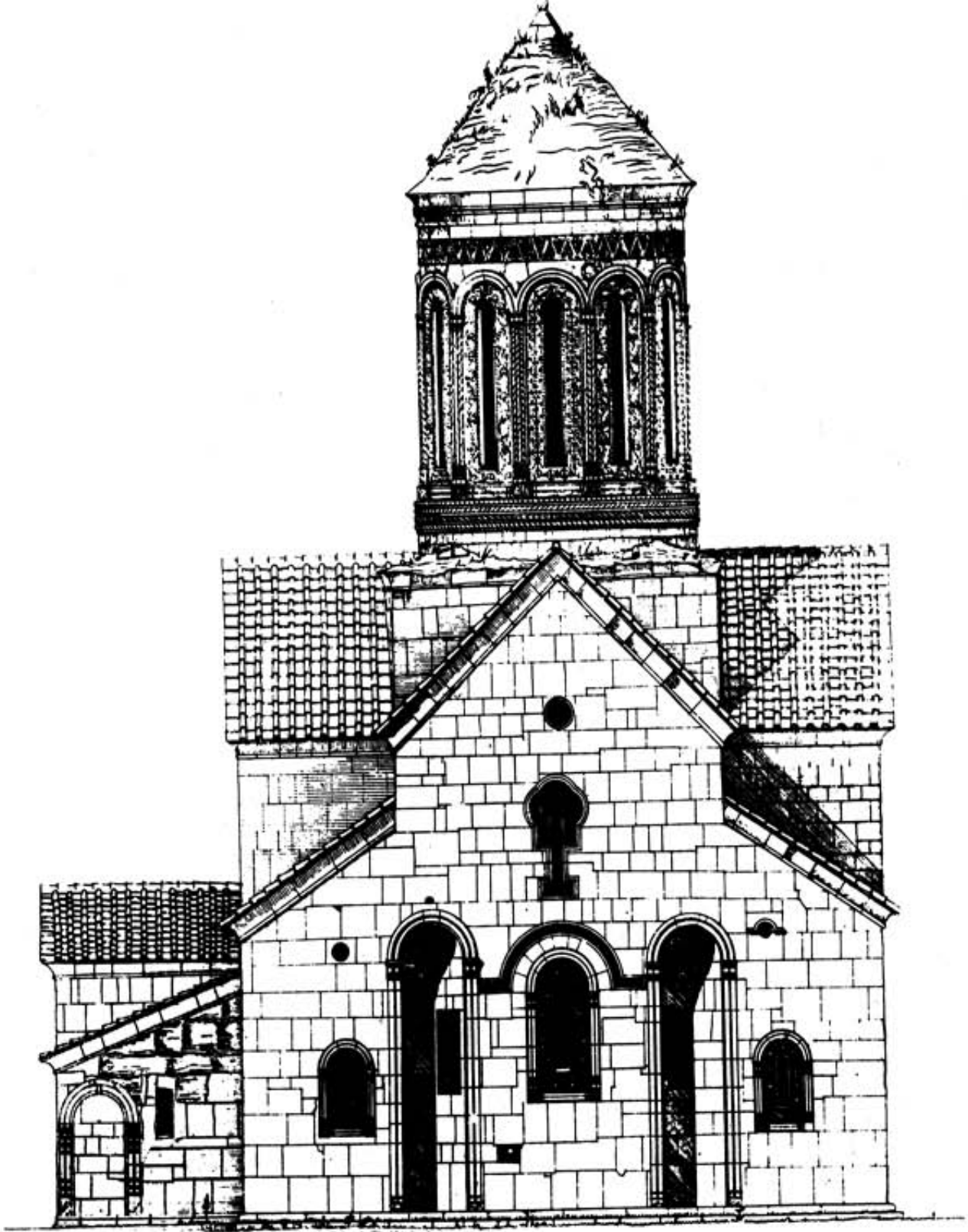
ფასადის მალა მდებარე ჯვარი დაკავშირებულია მცირე სარკმელთან. სარკმელზე შემოყოლებული ლილვიანი არშია, თავისთავად, ჯვარს ქმნის.

იმავე ცენტრალურ ლერძს აძლიერებს მთავარი სარკმლის თავსართი ორნამენტიანი ფართო ლენტით.

აღწერილის გარდა, ფასადის მცირე აქცენტებს ქმნის მეორე იარუსზე მდებარე სამალავების პატარა წრიული სარკმლები.

ფასადის ნიშებიც ოსტატს სათანადოდ მოურთავს. მას ირგვლივ შემოყოლებული აქვს შეწყვილებული ლილვები, რომელთა ბაზა და კაპიტელები რთული ფორმითაა მორთული. იქვე ნიშების სიღრმეში, მარაოსებრი ორნამენტებია აქცენტებად დასმული.

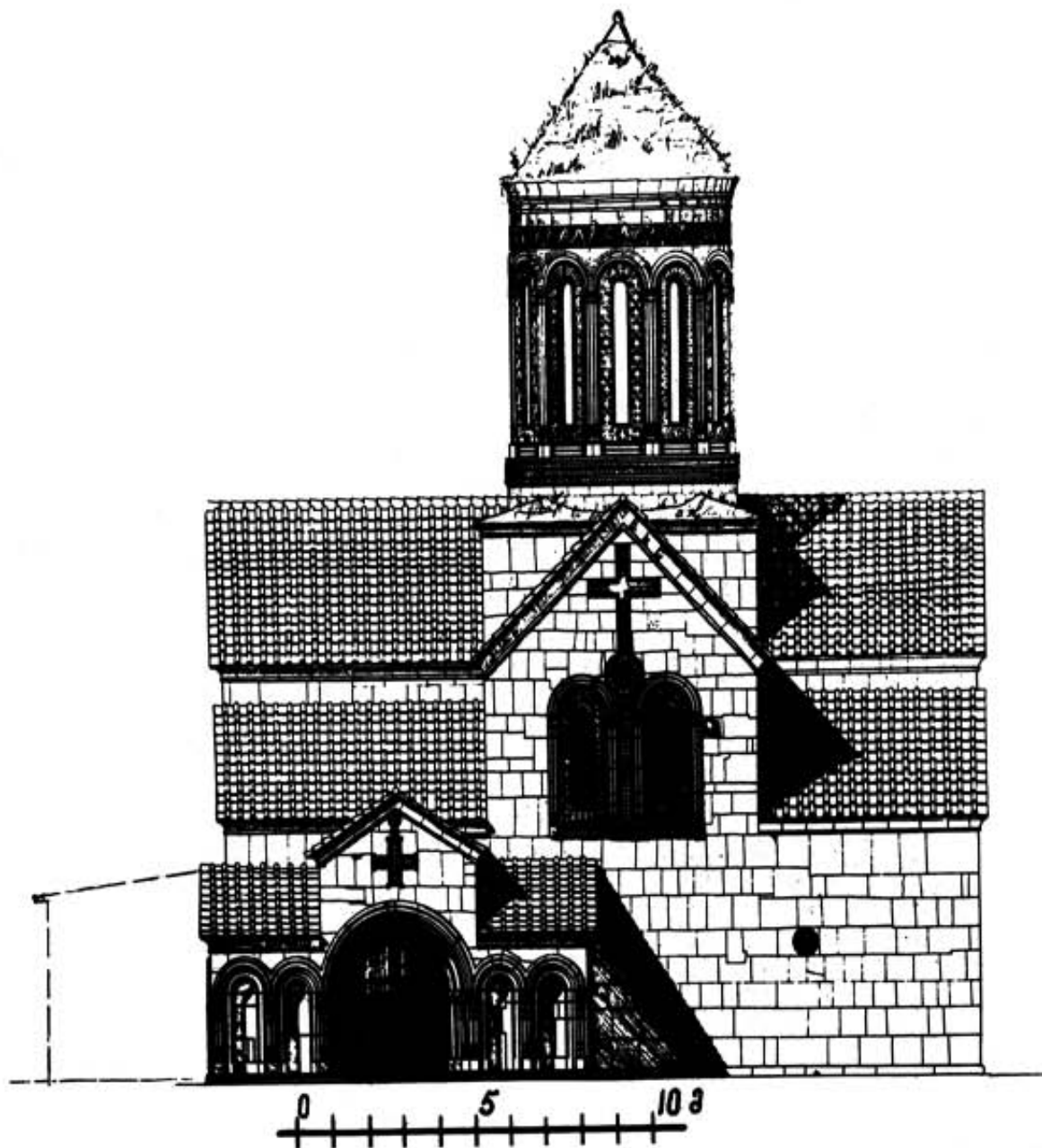
აღმოსავლეთის ფასადს, მორთულობის ხარისხის მხრივ, სამხრეთისა მოსდევს (სურ. 18. ტაბ. XIX). ფასადის ზედა ნაწილები განახლებულია და მორთულობის სისტემა კარგად ირკვევა. ამ შემთხვევაში მთავარია ჯვრის სამხრეთის მკლავი და კარიბჭე.

17. ბეთანია. აღმოსავლეთის ფასადი.

ფასადის ზედა ნაწილის ცენტრალური არე დაკავებული აქვს წყვილ სარკმელთან დაკავშირებულ მორთულობას (ტაბ. XIX). სარკმლები და მათი მორთულობა ისეა გათვლილი, რომ ერთიანი კომპოზიცია იქმნება. სარკმლებს გარს უვლის წვრილ ლილვებში მოქცეული ჩუქურთმიანი ფართო არშია, გარედან მოჩარჩოებულია წყვილი ლილვებისაგან შემდგარი პილასტრებითა და მათი შემაერთებული თალებით. პილასტრები მთავრდება მრავალფეროვნად დამუშავებული კაპიტელებითა და ბაზისებით. ხოლო პილას-

ტრებისა და ქვედა პორიზონტალური ლილვების დასაკავშირებლად გამოყენებულია მოჩუქურთმებული კვადრატული ფილა. ამ სარკმლებს შორის ჩაქედლია დიდი ჯვრის ქვედა ღერო. მართალია, ჯვრის ზედა ნაწილი დაზიანებულია, მაგრამ მის არსებობაში ეკვრის შეტანა შეუძლებელია (ფასადის ზედა ნაწილი ამზომავს აღდგენილი სახით აქვს მოცემული). ჯვრისაგან დარჩენილი ქვედა ღერო, მედალიონი სარკმლების თალებს შორის და ღეროს ზედა გაგრძელება თითქმის ნახევარი მეტრის სიმაღლეზეა. ღერო და

18. ბეთანია. სამხრეთის ფასადი.

მედალიონი შედგება ჩუქურთმიანი ლენტისაგან, ასევე ჩუქურთმიანია ბაზაც. რაც შეეხება აქ ნახსენებ მედალიონს, იგი, ფაქტობრივად, პატარა, წრიული სარკმლის მოჩარჩოებაა და ფასადის დეკორატიულ კომპოზიციაში მედალიონის როლს ასრულებს.

სამხრეთ ფასადის მორთულობის ერთგვარი გამაწონასწორებელია მარჯვენა მონაკვეთზე დასმული მედალიონი, რომელიც მცირე სარკმელს შემოფარგლავს. ფასადის დანარჩენი ნაწილი შიშველია.

კარიბჭე, რომელსაც ფასადის მარცხენა ნახევარი აქვს მოკავებული, ამ მხარეს ორგანულად ერწყმის. რადგან ტაძარში შესასვლელი აქედანაა, მომსვლელს გასაკუთრებით ეს კარიბჭე რჩება მეხსიერებაში. მისი კედლების შემოსვის ზედა ნაწილი თითქმის არ შემორჩენილა და რაც არის, ისიც ჩამოძარცვულია, ამიტომ პირვანდელ შთაბეჭდილებას ვერ ახდენს.

კარიბჭის ცენტრი დიდი თაღით იყო გახსნილი. რესტავრაციის შედეგად მისი ყველა დეტალი არა ჩანს, მაგრამ სა-

ერთო კომპოზიციაში ცვლილება არ უნდა იყოს. კარიბჭის სამივე ფასადი თითქმის ერთი ზომის თაღებითაა დამუშავებული. კონტრასტი მხოლოდ სამხრეთის ცენტრშია, სადაც შესასვლელი განიერი და მაღალია. ფასადების თაღების დეკორატიულობას უფრო მეტად უსვამს ხაზს მათში ჩასმული ნიშები. ისინი გევით ნახევარწრიული მოხაზულობისაა, გარდა დასავლეთის ფასადის მარცხენა ნიში-სა, რომელიც სამკუთხაა. აღმოსავლეთის ფასადზე სწორკუთხა გევმის ერთი ნიშია. თაღების ზედაპირის დამუშავება, ქვების გამოფიტვის გამო, ყველგან არ იკითხება. მაგრამ ეტყობა, რომ ლილეოვან პილასტრებს კონტად მორთული კაპიტელები და ბაზისები ჰქონია. კარიბჭის სამხრეთის ფასადის შუბლი განსაკუთრებითაა მორთული ტოლმკლავა ჯვრისა და მის თავზე მდებარე მედალიონით. კარიბჭეს მარტივი პროფილის მქონე ჩუქურთმიანი კარნიში ამთავრებს. ცოკოლის პროფილი კი განსხვავდება ტაძრის ცოკოლისგან. ტაძრის ცოკოლში მსხვილი ლილევა. კარიბჭეში კი იმავე სიმაღლეზე სამი ლილევა გამოკვეთილი.

მოპირდაპირე ჩრდილოეთის ფასადი სამხრეთის მოხაზულობას იმეორებს. მორთულობით კი მისგან განსხვავდება. კარგად თლილი ქვის კვადრებით შემოსილი ფასადის დიდ სიბრტყეზე მორთულობის მხოლოდ ერთი ელემენტია. ესაა წყვილი სარკმლის ირგვლივ განლაგებული დეკორატიული ელემენტები. აქ თითოეულ სარკმელს ლილვოვანი თალი შემოუყვება და იმავე ზომის პილასტრებზე ეყრდნობა. შუა პილასტრი ორივე თალს ემსახურება. როგორც ვხედავთ, აქ სხვა კომპოზიციას, ვიდრე სამხრეთით. იქ თუ შუაში ჯვარი იყო, აქ იგი უარყოფილია. მხოლოდ თაღებს შორის მედალიონია, რომელიც, ფაქტობრივად, პატარა წრიული სარკმლის მორთულობას წარმოადგენს. თვით მალაღ სარკმლებს გარს უვლის ფართო ორნამენტული არშია.

დასავლეთ ფასადის თავდაპირველი მდგომარეობა არ ვიცით, რადგან არაა ცნობილი, თუ რას წარმოადგენდა ნაშთი ძველი ეკლესიისა, რომელიც დახვდა ახლანდელი ძეგლის ავტორს (ტაბ. XVII). აქ მარტო საძვლე რომ არ იყო, არამედ რალაც მალაღი სათავსი, ამაში ვრწმუნდებით ტაძრის სამხრეთ ნაწილში სარკმლის არარსებობით. საქმე ის გახლავთ, რომ ოსტატმა გვერდითი ნაგებებიდან მხოლოდ ჩრდილოეთისას გაუყვითა დასავლეთით მრგვალი სარკმელი. ცხადია, ფასადი მთლიანად თავისუფალი რომ ყოფილიყო, ე. ი. მარჯვენა მხარე დაფარული რომ არ ჰქონოდა, მაშინ იქ მცირე სარკმელიც იქნებოდა და ფასადის მორთულობაც ასიმეტრიული არ გამოვიდოდა. ამჟამად არც ტაძრის კარის მორთულობაზე ითქმის რაიმე, რადგან იგი დაფარულია გვიანი კედლით (არქიტექტორ ვ. წილოსანს ანაზომზე მორთული კარი დაუხატავს და მარჯვნივ ქვითაც შეუქსია. ყველაფერი ეს რა მონაცემებზეა აგებული, არ ვიცით).

ზემოთ, შენობის ჯვრის მკლავის არეზე მდებარე წყვილ სარკმელს, ასევე შეტყუებული მორთულობა აქვს. სარკმლებს უვლის ფართო ორნამენტოვანი არშია, რომლე-

ბიც ლილვოვან მოჩარჩოებაშია ჩამჯდარი. ლილვებისგან შემდგარი პილასტრები მთავრდება ბურთულებითა და სამაჯურებით დამუშავებული კაპიტელებითა და ბაზისებით. თაღებს ზემოთ ლილვშემოვლებული წრიული სარკმელია ისევე მდალიონივით ჩამჯდარი.

ფასადის მარცხენა მხარეზე მდებარე პატარა წრიულ სარკმელს სწორკუთხა პროფილის თავსართი ახურავს.

შენობის კარნიში არ შერჩენილა, მაგრამ, ანალოგიებით თუ ვიმსჯელებთ, შეგვიძლია ვთქვათ, რომ კარნიში ყველგან ჩვეულებრივი პროფილისა და ჩუქურთმით დაფარული იყო.

ტაძრის ბრწყინვალე ნაწილია გუმბათი (ტაბ. XXIII). დროთა ვითარებას საკმაოდ დაუზიანებია იგი, მაგრამ მასში ახლაც გამოსჭვივის ძველი დიდებულება.

გუმბათის ყელის ცილინდრულ მასაში თორმეტი სარკმელია გაჭრილი. სწორედ ეს ელემენტი აქვს საფუძვლად დადებული გუმბათის ყელის მორთვას. თორმეტივე სარკმელს თაღები შემოუფარგლავს. იგი დეტალით იმეორებს ქვედა კორპუსის სარკმლების მორთულობას, მაგრამ განსხვავება მაინც დიდია. უშუალოდ სარკმლის ღრუს ორნამენტოვანი არშია უვლის, რომელიც მოთავსებულია ლილვოვან მოჩარჩოებაში. შეწყვილებული პილასტრები და თაღები გრეხილოვანია. ბაზისები და კაპიტელები მრავალფეროვნადაა მორთული.

გუმბათის ყელზე, თაღების ზემოთ, მცირე ინტერვალის შემდეგ ჩუქურთმიანი ფრიზი იწყება. შემდეგ ისევ ინტერვალის და კარნიზია ორმაგი პროფილით.

გუმბათსა და ტაძრის ქვედა კორპუსსაც თავდაპირველი გადახურვა არ შერჩენია. ამჟამად თუნუქია, ხოლო გასული საუკუნის ბოლოს, რესტავრაციამდე კრამიტით იყო გადახურული, თავდაპირველად კი ლორფინები ყოფილა. მათი ფრაგმენტები ბლომადაა ეზოში.

არქიტექტურულ-მხატვრული ანალიზი

საქართველოს ცენტრალურ-გუმბათოვან ტაძრებში ბეთანიას საპატიო ადგილი უჭირავს. აქ ყველაფერი ტიპურია XII — XIII საუკუნეთა მიჯნის ტაძრებისათვის და ამავე დროს, კერძოდ, კონკრეტული და ორიგინალურია.

უპირველეს ყოვლისა, ყურადღება უნდა მიექცეს ტაძრის საერთო გადაწყვეტას — პირამიდულ კომპოზიციას კარიბჭით (ტაბ. XVII). ეს პირამიდულობა, ზესწრაფვა ერთნაირად ჩანს როგორც ინტერიერში, ისე ექსტერიერში. სწორედ ეს მოხდენილი პროპორციები ახდენს დიდ შთაბეჭდილებას.

ტაძრის გეგმა, კარიბჭის გარეშე, ერთ მოზრდილ სწორკუთხედშია ჩასმული (სურ. 15). გარეთა ხაზი თუ ასე მართვია, იგივე არ შეიძლება ითქვას შიდა ხაზზე. შიგნით ყველაფერი მრავალფეროვანი ხდება და რთულდება. მთავარს ინტერიერში ის ვერტიკალური ღერძი წარმოადგენს, რომელიც გუმბათის წვეტში ამთავრებს თავის სელას.

რადგან ტაძარში მთავარი საკურთხეველია, ხუროთმოძღვარი სწორედ ამ მხარეს ანიჭებს უპირატესობას. ცენ-

ტრში მალაღი და ღრმა საკურთხეველია, რომელიც დღეს წინა პლანის სიშიშვლის გამო ერთიანია, მაგრამ თავდაპირველად თაღოვანი კანკელით გამოყოფილ სივრცედ იკითხებოდა. კანკელი საკურთხეველს დამოუკიდებლობას, სიმყუდროვეს ანიჭებდა.

ბეთანიის მომიჯნავე ძეგლებს რომ გადავხედოთ, ვნახათ — საერთო შთაბეჭდილება ერთია, ხოლო კონკრეტულად, გადაწყვეტის დეტალებში, განსხვავდებიან ერმანეთისაგან. კერძოდ, საკურთხეველი, რომელიც ბეთანიაში შედგება აფსიდისა და ბემისაგან, თუ შეიძლება ითქვას, კლასიკური ფორმით არის გადაწყვეტილი. აქ თავიდან ბოლომდე გარკვევითაა გამოჩნული ერთი მეორისაგან და, ამავე დროს, ერთი მეორის შემავსებელია. ასევე მოგვიანო ძეგლებში — ახტალასა და ჰუჯაბში, მაგრამ იმ განსხვავებით, რომ ბემა მეტად მოკლეა, რითაც ფაქტობრივად კლებულობს თვით საკურთხეველის სიღრმეც. განსხვავებულ სურათებს ქმნიან ტიმოთესუბნისა და წულრულაშენის ავტორები. პირველმა საკურთხეველში აფსიდი ზე-

და ნახევარში გამოყო, ქვემოთ კი გააერთიანა. გადაწყვეტა ორიგინალურია, მაგრამ ვერ ვიტყვით, რომ უკეთესი იყოს, ვიდრე სხვა. ხოლო, რაც შეეხება წულრულაშენის მშენებელს, მან სულაც უარი თქვა ბემის გამოყოფაზე. ასეთი გადაწყვეტა ახლებური კი არის, მაგრამ უკეთესი ვერაა. სიბრტყე და შემდეგ აფსიდის სივრცე უკეთ იკითხება ბემის გამოყოფის დროს, ვიდრე მათი გაერთიანების შემთხვევაში, ისე, როგორც ეს წულრულაშენში გვაქვს.

ბემის არეში გაჭრილ კარს (ყოველთვის სამკვეთლოში და იშვიათად სადიაკვნეში) მხატვრული მნიშვნელობა არასოდეს ჰქონია. მას ფუნქციური დანიშნულება ჰქონდა და მოქმედ ეკლესიაში ისე არ ჩანდა, როგორც ახლა გამოცარიელებულ სივრცეში. ასევე, გვერდითი სათავსების შიდა სივრცის გადაწყვეტა თითქმის არ მონაწილეობს ტაძრის ინტერიერის საერთო გადაწყვეტაში.

ბეთანიის ტაძარში, როგორც ცენტრალურ-გუმბათოვან ნაგებობაში, მთავარს ცენტრი წარმოადგენს. აქ თავს იყრის მასები და კომპოზიციის ლერძიც. სწორედ ამ ძირითად კომპოზიციას ქმნის ჯვრის მკლავები. რომლებიც ოთხივე მხარესაა მიმართული. ამ მკლავებიდან აღმოსავლეთისა და დასავლეთისა გრძელია, ხოლო გვერდითები — მოკლე. აღმოსავლეთისა და დასავლეთის მკლავები, გარდა იმისა, რომ სხვადასხვა ფორმისაა, სხვადასხვა სიღრმისაა. ხოლო გვერდის მკლავები ტოლია. ბეთანიაში ეს კერძო გადაწყვეტა არ არის. ამგვარი პროპორციები დამახასიათებელია ამ ტიპისათვის. ზოგიერთი განსხვავება კი აქვე შეიძლება აღვნიშნოთ. კერძოდ, სიგრძე-სიგანის შეფარდება ბეთანიაში დაახლოებით ისეთია, როგორც ძველების უმრავლესობაში, მაგრამ შესამჩნევად განსხვავდება მომდევნო ეტაპზე აგებული ახტალის ძველისაგან. თუ უმრავლეს შემთხვევაში სიგრძე სიგანეს თვალსაჩინოდ აღემატებოდა, ახტალაში განსხვავება მინიმუმამდეა დაყვანილი.

ჯვრის მკლავებით მიღებული სივრცე ბეთანიაში მალალი გემოვნების ხუროთმოძღვრის შექმნილია, ამიტომ ინტერიერი სიამოვნებას ჰკვრის ყოველ მნახველს. პროპორციები ისეა გათვლილი, რომ ყველა ხაზი ზევით მიისწრაფვის, საითაც არ უნდა გაიხედოთ, თვალი ნელ-ნელა აღმა მიმავალ ხაზებს გაუყვება და გუმბათის სფეროში შეჩერდება. აქ ყველაფერი მსუბუქად აღმა მიემართება.

ხუროთმოძღვარს ყველა დეტალი ისე აქვს გადაწყვეტილი, რომ ყველაფერი ზესწრაფვას ექვემდებარება. უპირველეს ყოვლისა, აქ აღსანიშნავია ჯვრის მკლავების სიგანისა და სიმაღლის შეფარდება და მათი გადახურვის მოხაზულობა (სურ 16). მკლავებს ოსტატი ამთავრებს ისრული ფორმით, რაც თავისთავად აძლიერებს ზემოთ სწრაფვის შთაბეჭდილებას. ამიტომაცაა, ამ ბაროკალურად განწყობილ ოსტატებს ისრისებრი ფორმის თალი ურჩევნიათ ნახევარწრიულს. ასე იქცევა არა მარტო ბეთანიის ავტორი, არამედ ლურჯი მონასტრის, ქვათახევის, ყინწვისის, ფიტარეთისა და სხვ. ავტორებიც. თალის ისრულ ფორმას ბეთანიის ავტორი იყენებს არა მარტო გუმბათქვეშა კამარებზე, არამედ გვერდით ნაგებთან მაერთიანებულ თაღებზე, სადიაკვნესა და სამკვეთლოს კარებზე და სხვაგანაც.

ასევე დაძაბულობისა და მოუსვენრობის გამოძახებელია ამ ეპოქის არქიტექტორთა მიერ ტაძარში კარის მოთავსების საკითხიც. ისინი კარს ჭრიან არა ცენტრალური მკლავის, არამედ გვერდითი ნავის არეში. ამ კარით შემოსული ადამიანი, ცოტა არ იყოს, იბნევა კიდევაც, რადგან შესვლისას ადამიანის გონება მოითხოვს სიცხადეს, მთავარის აღქმას. აქედან შესული კი მთავარის — საკურთხევის გარდა, ყველაფერს ხედავს. სვლის დროს მის წინ იცვლება ხედები, მდიდრდება ან ღარიბდება სურათები.

ბეთანიის ავტორი ამ შემთხვევაში იქცევა ისე, როგორც მისი უფროსი თუ უმცროსი კოლეგები და კარს სამხრეთის კედლის დასავლეთის მონაკვეთში ათავსებს. ასეთივე გადაწყვეტას ვხედავთ თბილისის ლურჯ მონასტერში, ქვათახევიში, ყინწვისში, ტიმოთესუბანში, ახტალასა და ჰუჯაბში. ამავე 30 — 40 წლის განმავლობაში აგებული ძველებიდან გამონაკლისს წარმოადგენს გიორგი-ლამას დროს (1213 — 1222 წწ.) აგებული ფიტარეთისა და წულრულაშენის ტაძრები.

რაც შეეხება კარის შებმას დასავლეთიდან, ამას ყველა აკეთებს, გარდა ფიტარეთის ხუროთმოძღვრისა. იგი აქაც იჩენს ორიგინალობას. დასავლეთის კარიდან შემოსული ადამიანის გზა ცენტრისაკენ უფრო მარტივია, ვიდრე გვერდითა კარიდან შემოსულისა. დასავლეთის კარიდან შესული კაცი მაშინვე აღიქვამს ტაძრის ინტერიერიდან ძირითადს, მთავარს. ეს ისე არ უნდა გავიგოთ, თითქოს იგი მაშინვე ყველაფერს ჩასწვდება. არა, ცხადია, მასაც ბევრი აქვს თანდათან სანახავი, მაგრამ მოულოდნელობები უფრო ნაკლებია, ვიდრე მეორე გზაზე.

ტაძრის ინტერიერის განათება, ჩვეულებრივ, შიდა სივრცის განათებას ემსახურება. მაგრამ, ამავე დროს, იგი ეხმარება არქიტექტორს თავისი კონცეფციის გამოვლენაში. ოსტატს არ სურს თანაბრად განათებული ზედაპირების მიღება. სწორედ ამის შედეგია ის კონტრასტები, რომელსაც ვხედავთ ტაძრის შიგნით. ცენტრში თუ სინათლეა დაღვრილი, პერიფერიებისკენ მისი ძალა თანდათანობით კლებულობს და კუთხეებში თითქმის მიმქრალია. ინტერიერის არქიტექტურულ ფორმათა თამაშს განათებაც საგანგებოდ ეხმარება.

განათების მთავარ წყაროს გუმბათის ყელში განლაგებული თორმეტი სარკმელი წარმოადგენს. ამას ემატება ოთხივე მკლავში მოთავსებული სამ-სამი სარკმელი. არის სინათლის სხვა წყაროებიც, მაგრამ მათი როლი მცირეა.

თავისთავად კი, სარკმლების რაოდენობას, მათ ფორმასა და განლაგებას ამა თუ იმ ეპოქის სტილი განსაზღვრავს. ასეა ბეთანიაშიც.

ბეთანიის ცილინდრული გუმბათის ყელში ჩამწყობებული თანაბარი ზომის სარკმლები დამახასიათებელია ამ ეპოქისათვის. ჩვენ შორეულ ანალოგიებს არ მოვიყვანთ, რადგან იგი ამ შემთხვევაში საჭირო არ არის. აღვნიშნავთ მხოლოდ, რომ თორმეტსარკმლიანობა დამახასიათებელია XII ს. მეორე ნახევრისა და XIII ს. პირველი მეოთხედის ძველებისათვის. თანამიმდევრობით ეს ტაძრები შემდეგია: თიღვა (1152 წ.), იკორთა, ქვათახევი, ყინწვისი, ტიმოთესუბანი და ფიტარეთი (1213 — 1222 წწ.). გამონაკლისია ამ ჯგუფში შემავალი წულრულაშენი, სადაც გუმ-

ბათის ზომების სიმცირის გამო, სარკმელი ათია. თორმეტი სარკმელი გვხვდება უფრო ადრე და გვიანაც, მაგრამ ისე „აუცილებელი“ არ ყოფილა, როგორც ამას განსახილველ ეპოქაში ვხვდებით.

გუმბათის ყელის სარკმლების გადაწყვეტაში თუ ასეთი ერთსულოვნებაა, იგი არ შეიძლება ითქვას ჭერის მკლავებზე. აქ ყოველთვის როდია მსგავსება. შედარებით ერთგვარობაა აფსიდის არეში. აქ გაშლილად სამ-სამი სარკმელია, რომელთაგან ცენტრალური უშუალოდ ფასადზე გადის, ხოლო გვერდითები — ნიშებში. ასეთი გადაწყვეტა ბეთანიის მომიჯნავე ყველა ძეგლში.

რაც შეეხება ბეთანიის სამ დანარჩენ მკლავს, აქ გადაწყვეტა ერთნაირია. ოსტატი ორ შალალ სარკმელს გვერდიგვერდ ათავსებს, ხოლო მესამე, პატარა ზომის სარკმელს, — მათ ზემოთ, ასეთი კომპოზიცია მშვიდი და მიმზიდველია. შეიძლება ითქვას, რომ XI — XIII საუკუნეების ცენტრალურ-გუმბათოვანი ტაძრების ინტერიერებში სარკმლების კომპოზიციის ყველა ვარიანტს ეს უკანასკნელი სჯობს.

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ბეთანიის ავტორი ამ შემთხვევაში მარტო არ არის. ასევეა გადაწყვეტილი იმავე მონაკვეთში აგებული ქვათახევის ტაძარიც. განსხვავება ამ ორ ძეგლებს შორის მხოლოდ პროპორციებშია; ქვათახევის სარკმლები შედარებით შალალი და ვიწროა. დანარჩენი ტაძრებიდან ამავე ხერხს მიმართავს მხოლოდ ფიტარეთის ავტორი, ისიც მხოლოდ ერთხელ, სამხრეთის მხარეს.

საინტერესოა აქვე შევხვით გუმბათის საყრდენების ფორმებს (სურ. 16). ერთი და იმავე პერიოდის ძეგლებში მსგავსება არ შეიძინევა. ბეთანიის აღმოსავლეთი მხარე, ე. ი. საკურთხევის კუთხეები, სწორზედაპირიანია, ხოლო დასავლეთის საყრდენები რვაგვერდაა. მართალია, ოქტოგონურ საყრდენს ჯერ კიდევ სამთავისში ვხვდებით, მაგრამ მომდევნო თაობები მას ყოველთვის როდი იყენებენ. XII საუკუნის 70-იანი წლებიდან კი ამგვარ საყრდენს ხშირად მიმართავენ. ასეთებიდან შეიძლება დავასახელოთ: იკორთა, ქვათახევი, ლურჯი მონასტერი, ტიმოთესუბანი, ფიტარეთი, ახტალა და ჰუჯაბი.

აქ ჩამოთვლილ ძეგლებში დასავლეთის პილონების ქვედა და ზემოთა ნაწილები სხვადასხვანაირადაა გადაწყვეტილი. ბეთანიაში პილონების შიდა მხარეებზე სამ-სამი წახნაგი ადის თაღებამდე. ამ თაღებიდან გუმბათქვეშა შალაა, ხოლო დასავლეთით, გვერდითი ნაგებების თაღები, დაბლა. ორივე შემთხვევაში წახნაგები კაპიტლებით მთავრდება. ანალოგიურ გადაწყვეტას ვხვდებით ქვათახევისა და ფიტარეთში. განსხვავებული გადაწყვეტაა ტიმოთესუბანში. აქაც პილონის ქვედა ნაწილი რვაგვერდაა, მაგრამ ზემოთ პილასტრებზე გადადის.

აქვე შეიძლება აღვნიშნოთ ის სიმარტივე, რომელიც ახასიათებს ინტერიერში გამოყენებულ იმპოსტებს. თითოეული მათგანი ხაზს უსვამს ვერტიკალიდან წრეზე გადასვლას და მცირე აქცენტებად გველინება. სხვა მხრივ კი ისინი დამოუკიდებელი მხატვრული ერთეული არაა.

ტაძარში შესვლამდე მლოცველი კარიბჭეში ხვდება. აქ კედლები თუ პლაფონი მორთულ-მოხარატებულია,

მთავარი ამ შემთხვევაში შეიძლება კარიბჭის კამარაა. კვადრატული გეგმის გუმბათოვანი კამარა სხივისებრ რვა თანაბარ მონაკვეთადაა დაყოფილი, სხივების აფრისმაგვარი ბოლოები კი რელიეფური ხვეულებითაა დაფარული.

კარიბჭის ანალოგიური დამუშავება ქვათახევისა და ფიტარეთში ვხვდებით. შეიძლება სხვაგანაც ყოფილიყო, მაგრამ იმ ეპოქის კარიბჭეები თითქმის არ შემოგვრჩენია.

ასევე მოჩუქურთმებულ-მოხარატებულია კარიბჭიდან ეგეტერის გამოყოფი კედელი; მაგრამ იგი არ არის ტაძრის თანადროული, ცოტა მოგვიანო ხანისაა.

ბეთანიის კარიბჭეს, აღნიშნული კამარის გარდა, სხვა ნაწილებიც აქვს საგანგებოდ დამუშავებული. აქედან აღსანიშნავია — თლილი კვადრებით კარგად ნაწყობი თაღები, პილასტრები, ჩუქურთმით მორთული პორტალები და სხვა. როგორც ეტყობა, ოსტატს ამ კარიბჭის მორთვაზე საკმაოდ უზრუნია, შედეგიც შესამჩნევია.

ბეთანიის ტაძარი, დაზიანების გამო, გარედან სრულ შთაბეჭდილებას ვერ ახდენს. ამ უკანასკნელი ასი წლის განმავლობაში აღდგენით სამუშაოებს ტაძრის ფორმები და საერთო სახე არ შეუცვლია, მაგრამ აგურით აღდგენილი კედლები, ხშირად უკარნიზოდ დატოვებული სახურავი, უშნოდ შელესვა და სხვა, შთაბეჭდილებას უკარგავს მას. აღმდგენელს ტაძრის მასები და საერთო კომპოზიცია არ შეუცვლია, ამიტომ ზოგადი სახე ტიპურია ცენტრალურ-გუმბათოვანი ტაძრებისათვის.

მიუხედავად ზემოთქმულისა, ტაძრის პროპორციები იმდენად სრულყოფილი ყოფილა, რომ მნახველი დღესაც დიდ კმაყოფილებას გრძნობს. ამ მწვანით დაბურულ ხეობაში ენგმოცილებული ქვის შენობა, მართლაც, იშვიათი სანახავია. ამჟამად აღმოსავლეთის მხარეს დიდი ხეები ფარავს, ამიტომ იგი მხოლოდ ახლოდან აღიქმება. დანარჩენ ფასადებზე კი შედარებით თავისუფალი მისასვლელია და შორიდანაც ჩანს.

ფასადების დაზიანება, ცხადია, ხელს გვიშლის მათ აღქმაში, მაგრამ დეკორის ძირითადი ნაწილი შემორჩენილია და საერთოს გააზრება ისე არ ჭირს. ტაძრისათვის ერთი თვალის გადავლევაც საკმარისია იმისათვის, რომ დავინახოთ ხუროთმოძღვრის კონცეფცია. აქ ავტორმა უდავოდ გამოაჩინა თავისი სახე, საკუთარი ხელწერა, მაგრამ, ამავე დროს, მას არ უღალატია ეპოქისათვის; ბეთანიის ტაძარი XII — XIII სს. მიჯნის ნაწარმოებია. ამავე დროს, მას აქვს ინდივიდუალობა, დამოუკიდებელი გადაწყვეტა.

ტაძრის ავტორი, მიუხედავად იმისა, რომ ოთხივე ფასადის მორთვაზე ზრუნავს, მაინც გამოყოფს აღმოსავლეთისას და სამხრეთისას. ერთსაც და მეორესაც იგი სადღესასწაულო იერს აძლევს. კერძოდ, სამხრეთის ფასადზე კარიბჭის მიშენებით, ოსტატმა მნახველთა ყურადღება მიიქცია. ტაძრის ერთგვაროვან მასებზე მხოლოდ ცალი მხრიდან მიშენებულ კარიბჭეს თითქოს დისონანსი უნდა შეჰქონდეს კომპოზიციაში, მაგრამ პირიქით კი ხდება. კარიბჭე კობტადაა მიდგმული ძირითად კორპუსზე და მთელ შენობას კომპოზიციურად სიმყარესა და სიმდგრადეს ანიჭებს. ტაძრის პირამიდის, კარიბჭის საშუალებით, კიდევ ერთი საფეხური უნდა დაამთ შენობას მყარად აკავშირებს მიწის ზედაპირთან.

ოთხივე ფასადიდან უკეთაა შენახული აღმოსავლეთის (ტაბ. XVIII — XX) კარნიზი, რაც მას აკლია, ადვილი წარმოსადგენია. კარგად თლილი კვადრებით შემოსილ ფასადზე მორთულობა სიმეტრიულადაა განლაგებული. ფასადის საერთო მოხაზულობის შესაფერისად, მორთულობის ელემენტებიც სამკუთხედს იმეორებს. ამ სამკუთხედის ფუძე თუ საღიკენესა და სამკვეთლოს სარკმლებს უჭირავთ, წვერი ჯერის ზემოთ მდებარე წრიულ სარკმელს უკავია. ფასადის ღერძზეა ცენტრალური სარკმელი და მთავრდება იმავე ჯერის თავზე მდებარე წრიული სარკმლით. სწორედ ასეთი განლაგების შედეგია მორთულობის სისადავე და სიმსუბუქე. აქ არ არის დეკორის ისეთი მოჭარბება, როგორც ვხედავთ XI — XII სს. ძეგლებში. ამავე დროს, ხაზი უნდა გაესვას იმ გარემოებას, რომ ბეთანიის ოსტატი არ გამოდის ეპოქის საერთო ტენდენციებიდან, იგი მთლიანად ეჭყვეა XII — XIII სს. მიჯნის ფარგლებში.

ბეთანიის აღმოსავლეთის ფასადს თუ შევადარებთ თამარისა და გიორგი ლაშას დროს ქვეთ. ნაგები ტაძრების მსგავს ფასადებს, მათ შორის ბევრ საერთოსაც ვნახავთ და სხვაობასაც.

ქრონოლოგიურად, სხვებზე ახლოს, ბეთანიისთან ქვათახევის ტაძარი დგას. მათ შორის, ბევრ მსგავსებასთან ერთად, განსხვავებაც თვალსაჩინოდ შეინიშნება. ამ განსხვავებას, უპირველეს ყოვლისა, ცენტრალურ ღერძზე ვხვდებით. ქვათახევის ხუროთმოძღვარი მორთულობის იმ ხაზს მისდევს, რომელიც თითქმის ორი საუკუნის წინათ შექმნა სამთავისის ოსტატმა. აქ რომბები, სარკმელი და ჯვარი ერთ ნახაზზეა განლაგებული. ბეთანიაში კი ეს პრინციპი დარღვეულია. ცალ-ცალკე მოთავსებულ თავსართიან სარკმელს, პატარა ჯვარს, ზემოთ, სარკმელი აბოლოებს. როგორც ვხედავთ, აქ სისადავის ტენდენციას, მაგრამ ეს ისე არ უნდა გავიგოთ, თითქმის ბეთანია ქვათახევის შემდეგაა აგებული და ადრე შემუშავებულმა რომბების ფორმამ თავისი დრო მოჭამა. ამ ფორმას უშუალოდ მომდევნო ეტაპზეც არ უარყოფენ (ახტალა, კოჯრის კაბენი) და მას XIII ს. ბოლოსაც კი იყენებენ (თბილისის მეტეხი). როგორც ვხედავთ, ბეთანიის ფასადზე დეკორატიული ღერძი არსებობს, მაგრამ იგი ისე უწყვეტი როდია, როგორც სამთავისსა და მის მომდევნო ძეგლებში.

ბეთანიის აღმოსავლეთის ფასადის მორთულობის თვალსაჩინო ელემენტებია აგრეთვე ნიშებზე შემოყოლებული ლილვოვანი მოჩარჩოება. როგორც ცნობილია, ფასადების ლილვოვანი თაღედით მორთვა XI — XII სს. ძეგლებისათვისაა დამახასიათებელი, შემდეგ კი აღარ გვხვდება. სწორედ ბეთანიის არქიტექტორის თაობამ გადასინჯა მიღებული წესი და მორთვის ახლებური სახე შემოგვთავაზა. ამ ნოვატორებში ჩვენ მიერ განსახილველად აღებული ძეგლებიდან შედის ბეთანია და ქვათახევი (ცოტათი ადრე იმავე გზას დაადგა თბილისის ლურჯი მონასტრის შემქმნელი).

ბეთანიისა და მისი ეპოქის ძეგლებში (ქვათახევი, ფიტარეთი, წულრულაშენი, ახტალა) ერთი პრინციპია მიღებული — თაღედის ნაწილი შენარჩუნებულია აღმოსავლეთის ფასადის ნიშებზე. დანარჩენი კედლები გამიშვლებულია და დეკორის ელემენტები აქა-იქაა მიმოვანტული

(ამ შემთხვევაში ქვათახევის ჩრდილოეთის ფასადი გამოწკნისადაა ამ თაობას უკვე აღარ იზიდავს ფასადების მორთულობის გადატვირთვა და სისადავეს მეტ პატივს სცემს. თავისთავად თაღედს, როგორც კარგ დეკორატიულ ელემენტს, მხოლოდ აღმოსავლეთის ნიშები ინარჩუნებს).

რაც შეეხება ბეთანიისა და მის ეპოქაში აგებული დანარჩენი ოთხი ძეგლის აღმოსავლეთის ფასადებს, ერთი პრინციპითაა მორთული, მაგრამ თითოეულ მათგანს თავისი ინდივიდუალური სახე აქვს.

მორთულობის მხრივ ბეთანიის ტაძრის ფასადებიდან ხარისხით აღმოსავლეთისას სამხრეთისა მოსდევს. აქაც დაკარგული ზედა ნაწილები ხელს გვიშლის წარმოვიდგინოთ თავდაპირველი სახე, მაგრამ ძირითადი ადგილზეა და ავტორის ჩანაფიქრის გააზრება შეიძლება (ტაბ. XIX).

ხუროთმოძღვარმა კარგად იცის, რომ ტაძარში შემსვლელს მან უნდა შეუქმნას განწყობა, ამიტომ განსაკუთრებით რთავს კარიბჭეს და, ხაზს უსვამს ფასადის ზედა მონაკვეთს, სადაც ალუმართავს ჯვარი, სიმბოლო ქრისტიანობისა. ძეგლის სხვა ჯგუფისაგან განსხვავებით, იგი ყველაზე დიდია. ამ ფასადს, როდესაც ფრონტალურად უყურებთ, აშკარა ასიმეტრიულობას შენიშნავთ, მაგრამ ეს ოსტატს ისეთნაირად აქვს წარმოადგენილი, რომ თვალს არ ეხამებება. საქმე ის გახლავთ, რომ ფასადის ცენტრალური ნაწილი შეწყვილებული სარკმლის დეკორს აქვს მოკავებული (სურ. 18). მარცხნივ შვერილი კარიბჭეა რთული მორთულობით, მარჯვნივ კი — მხოლოდ წერტილად დასმული მცირე მედალიონი. სწორედ ამ ასიმეტრიულობით და კონტრასტული გადაწყვეტით აღწევს ხუროთმოძღვარი, თუ შეიძლება ასე ითქვას, იმ თავისუფალ მოუსვენრობას, რომელიც „ქართული ბაროკოსთვისაა“ დამახასიათებელი.

თავისთავად, ფასადის შემალლებულ ნაწილზე შეწყვილებულ სარკმლებს შორის ჯერის მოთავსება, დროის მოკლე მონაკვეთისთვისაა დამახასიათებელი⁷. ესაა დედაშვილის (თამარისა და ლაშას) დროს აგებულ ძეგლებში (ქვათახევი, ფიტარეთი, ახტალა). როგორც გამოწკნისი, ეს ფორმა მოგვიანებითაც გვხვდება (ქართლის მეტეხი, ერთაწმინდა).

აქ ჩამოვთვალეთ ის ტაძრები, სადაც ზემოაღნიშნული მორთულობაა გამოყენებული, მაგრამ კომპოზიციას ყველგან ერთნაირი როდია. პირველ პერიოდში სარკმლების მოჩარჩოება ზედ ეკვრის ჯერის ქვედა მკლავს. ასეთ ჯგუფს, ბეთანიისთან ერთად, ქმნის ქვათახევი. მომდევნო ეტაპზე, აღნიშნული გადაწყვეტა არ მოსწონთ და ჯვარი თავისუფლდება სარკმლების „ტყვეობისაგან“. ეს „გათავისუფლება“ ორ საფეხურად მიმდინარეობს. ფიტარეთის ავტორმა ჯვარს სარკმლებს შორის დამოუკიდებელი საყრდენი გაუყეთა, ხოლო წულრულაშენის ავტორმა იგივე გაიმეორა და თანაც სარკმლები ჯერის ღეროს ოდნავ დააცილა. ამ გადაწყვეტამ მეტი მიმდევრები გაიჩინა და თანდათანობით ჯვარი სარკმლებისაგან დამოუკიდებელი ელემენტი გახადა (ახტალა, ჰუჯაბი, ქართლის მეტეხი). ბეთანიას, სხვა ძეგლებისაგან განსხვავებით, ქვათახევთან აკავშირებს კიდევ ის წრიული სარკმელი, რომელიც იქმნება თაღებს შორის. აქვე გვინდა აღვნიშნოთ ბეთანიისა და ქვათახევის მსგავ-

სების კიდევ ერთი ელემენტი. ესაა სამხრეთის ფასადების გადაწყვეტის ერთიანი პრინციპი: შუაზე შეწყვილებული სარკმლები. მარცხნივ — კარიბჭე, მარჯვნივ — წრიული სარკმელი, სამხრეთით კარიბჭე ფიტარეთში და წულრულაშენშიცაა, მაგრამ მათ ცენტრალური გადაწყვეტა აქვთ. ამიტომ კომპოზიციური მსგავსება ნაკლებია.

რაც შეეხება ბეთანიის კარიბჭეს, იგი, ტაძრის ფასადებთან შედარებით, უფრო რთულადაა მორთული (ტაბ. XIX). თუ ტაძრის ფასადებზე უარყოფილია თაღებით მორთვა, კარიბჭეზე სწორედ ის წარმოადგენს მთავარ ელემენტს. კარიბჭის სამხრეთის ფასადი თაღებით მთლიანადაა დაფარული, ხოლო აღმოსავლეთისა და დასავლეთისა — ნაწილობრივ. მიუხედავად ამისა, კარიბჭის დათვალიერების დროს ისეთი შთაბეჭდილება გრჩებათ, თითქოს იგი მთლიანად უწყვეტი თაღებითაა მორთული. ჩვენ კარგად ვიცით, რომ უწყვეტი თაღები ტაძრების ფასადებისათვის დამახასიათებელია XI — XII საუკუნეებში⁸. ამ შემთხვევაში ბეთანიის კარიბჭის თაღებით მორთვა უნდა მივიღოთ ძველის გამოძახილად და არა რაღაც ახლის დასაწყისად.

ბეთანიის თანადროული ძეგლებიდან ცენტრალურ-გუმბათოვან ტაძრებს ანალოგიური გადაწყვეტის კარიბჭე არა აქვთ. მცირე ვარიანტით კი თაღები გვხვდება არაგუმბათოვან მაღალანთ ეკლესიაში. ბეთანიის თანამედროვე ამ ძეგლის კარიბჭეზე სამი თაღია სამხრეთით და ორი — დასავლეთით. მხოლოდ ბეთანიისაგან განსხვავებით, ნიშნები არ არის გამოყენებული. თაღები განლაგებულია კედლის სიბრტყეზე⁹. როგორც ვხედავთ, აქ უშუალო ანალოგია არ არის, მაგრამ თაღების გამოყენების შემთხვევასთან კი გვაქვს საქმე.

დაახლოებით ათიოდე წლის შემდეგ ფიტარეთის ტაძარზე, თითქოს ბეთანიის მოკლე ვარიანტით, გვხვდება სამი თაღი. ბეთანიის კარიბჭის სამხრეთის ფასადი სიმეტრიულადაა გადაწყვეტილი. ამიტომ მაღალ და განიერ ცენტრალურ თაღს გვერდებზე ორ-ორი თაღი უდგას. ფიტარეთის კარიბჭე კი ასიმეტრიულადაა გადაწყვეტილი: მარჯვნივ დიდი მონაკვეთია, მარცხნივ — მისი ნახევარი. თვით თაღებს კი ოსტატი სიმეტრიულად წყვეტს: ცენტრალურ დიდ თაღს გვერდებზე თითო პატარა თაღი აქვს. რაც შეეხება კარიბჭის აღმოსავლეთ და დასავლეთ მონაკვეთებს, იქ თაღები სულაც არ არის გამოყენებული. როგორც ეტყობა, ფიტარეთის გარდა, ქართულ ტაძრებზე ასეთი წესით თაღების გამოყენება აღარ შეორდება (წულრულაშენის სამხრეთისა და დასავლეთის კარიბჭეები დანგრეულია, ამიტომ მათ გადაწყვეტაზე ვერაფერს ვიტყვით).

ბეთანიის კარიბჭის თაღებს კიდევ ერთი თავისებურება აქვს, რომელიც მცირე მასშტაბით ბეთანიის კარიბჭეზე შეორდება. ესაა თაღებსშიდა არეების ამოღება და ღრმა ნიშების შექმნა. სამხრეთის ფასადზე ოთხივე ნაწილზე გვემთხვევარწრიულია, ხოლო დასავლეთის სამი თაღიდან მარჯვნივ ისევე ნახევარწრიულია, ცენტრალური სამკუთხაა და მარცხენა ბრტყელია, ნიშის გარეშე, ასევე ბრტყელია აღმოსავლეთის თაღის შიდა ზედაპირიც, თითქოს იგი დასავლეთის ფასადის მარცხენა განაპირა თაღების ჩამკეტს წარმოადგენს.

ბეთანიის კარიბჭეს აქვს კიდევ ერთი დეკორატიული

დეტალი, რომელსაც უშუალო ანალოგია არ მოეძებნება. ესაა კარიბჭის ფრონტონზე მომცრო ტოლმკლავა ჯვარი. ამ ჯვრისათვის არქიტექტორს კარგად აქვს შერჩეული პროპორციები და რელიეფის სიმაღლე. არქიტექტორისათვის მთავარს თაღები წარმოადგენდა, ამიტომ ჯვარი „დაბალ ტონშია“ შესრულებული — კარიბჭის ფრონტონზე რაღაც აქცენტი აუცილებელი იყო, მაგრამ არა მყვირალა:

ბეთანიის დასავლეთის ფასადი, გვიანი უშნო მინაშენის გამო, დღეს არ ტოვებს ისეთ შთაბეჭდილებას, როგორსაც უნდა ტოვებდეს. თანაც, ძნელი დასადგენია თავდაპირველი სახე. აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ ტაძრის ავტორს აქ რომელიღაც ეკლესია დახვედრია, რომლისთვისაც ანგარიში გაუწევია¹⁰.

ოსტატს, როგორც არ უნდა გადაეწყვიტა ფასადის ქვედა ნაწილი, მისთვის მთავარს მაინც ზედა მონაკვეთი წარმოადგენდა (ტაბ. XVII). აქ იგი გართულია შეწყვილებული სარკმლების მორთვით, მაგრამ არ იმეორებს სამხრეთის გადაწყვეტას, რადგან ის ფასადი უფრო პირველხარისხოვნად მიიჩნია, ვიდრე ეს. სამხრეთისაზე მან სარკმლებს შორის ჯვარი ჩასვა, აქ კი სარკმლების მოჩარჩოებები შეაერთა. ამით ოსტატმა ერთიანი, შეკრული დეკორატიული ელემენტი მიიღო.

სარკმლების თაღების ზემოთ ყველაფერი გადაწყობილია. თავდაპირველად აქ; ჩრდილოეთის მსგავსად, წრიული სარკმლის ირგვლივ ვარდული უნდა ყოფილიყო (წრიული სარკმლის ახლანდელი მორთულობა შემდეგი დროისაა). რადგან ფასადზე, მარჯვნივ მხარეს, მინაშენი იყო, ოსტატმა შშენებლობისას ჩრდილო ნაგებობის სარკმელი ვერ გაუყვია. მაგრამ მარცხნივ ისე გადაწყვიტა, როგორც ინტერიერისთვის იყო საჭირო, ფასადზე კი სარკმელს პატარა თავსართი გაუყვია. ასეთი ფორმის თავსართი ამ ეპოქისთვის არ არის დამახასიათებელი, იგი ადრეულის გამეორებაა.

ბეთანიის დასავლეთის ფასადის მორთულობას თუ შევადარებთ მისი თანადროული ტაძრების დასავლეთის ფასადებს, ვნახავთ, რომ პირდაპირი მსგავსება არც ერთთან არ არის. ბეთანიის თანადროულ ქვათახევის ტაძარზე და ცოტა მოშორებით აგებულ წულრულაშენისა და ახტალის¹¹ ტაძრებზე, შეწყვილებული სარკმლებია, რომელთა შუა ჯვარია გამოყვანილი. მართალია, თითოეული მათგანი ერთმანეთისაგან განსხვავდება, მაგრამ გადაწყვეტის საერთო სახე ერთია. ამის გამო ისინი სულ სხვა სახეს ქმნიან, ვიდრე ტაძარზე გვაქვს.

არის კიდევ მათი თანადროული მეხუთე ტაძარი, ისევე ლაშა-გიორგის დროს (1213 — 1222 წწ.) აგებული ფიტარეთში. მისი ავტორი სხვებისაგან განსხვავებულ სურათს ქმნის. იგი უარს ამბობს წყვილ სარკმლებზე და, ცხადია, ჯვარზეც, გამარტივების გზით ეძებს ახალ ფორმებს და შესანიშნავ შედეგს აღწევს.

ჩრდილოეთის ფასადიც მარტივადაა მორთული. აქ მხოლოდ ფასადის შემადგენელ დეკორი, ფასადის დიდი ნაწილი, მთლიანად ქვედა ზოლი, სიბრტყეს წარმოადგენს; მასში მნახველის ყურადღებას მხოლოდ ქვის კარგი წყობა იპყრობს.

ფასადის შემადგენლების ცენტრი მოკავებული აქვს პარა-

ლელურად მდგარი ორი სარკმლის მორთულობას. აქაც, დასავლეთის მსგავსად, ორივე სარკმელს ლილვოვანი მოჩარჩოება უვლის. ოსტატს სურვილი ჰქონდა ორივე სარკმელი ერთიანად წარმოედგინა, ამიტომ შუაზე ოთხ ლილვს კი არ აკეთებს, არამედ — ორს. ცხადია, ასეთი გადაწყვეტა სწორი იყო და მომგებიანიც.

სარკმლების თაღების შუაზე დასმული ვარდული სინამდვილეში მრგვალი სარკმლის მორთულობაა. დამოუკიდებლად იგი განსაკუთრებული არ არის, მაგრამ ფასადის მორთულობის შემაერთებლად გვევლინება.

ბეთანიის ჭგუფის აქ განხილული ძეგლებიდან, უშუალოდ მის მომიჯნავე ქვათახევის ძეგლზეა ანალოგიური გადაწყვეტა (ახტალა სამივე ფასადზე ერთიანიძავე კომპოზიციას იმეორებს, ხოლო ფიტარეთისა და წულრულაშენის ავტორები თითო სარკმელს ჭერდებიან). ქვათახევაში, ბეთანიის მსგავსად, ჩრდილოეთის ფასადზე პარალელურად მდგარი ორი სარკმელი თაღოვანი მოჩარჩოებითაა შეკრული, ზემოთ კი ოთხეული ვარდულია დასმული. აქ, ერთხელ კიდევ უნდა აღვნიშნოთ, რომ ბეთანიისა და ქვათახევის ავტორებს ბევრი რამ აქვთ საერთო; ისინი ერთი სკოლის, შესაძლოა, ერთი ამქრის წარმომადგენლებიც იყვნენ.

ბეთანიის ფასადების მორთულობის ძირითადი ხაზების განხილვის შემდეგ უნდა შევხებით ფასადების მოჩარჩოებას. კერძოდ, ამ შემთხვევაში იგულისხმება ცოკოლი, რომელზედაც შენობა ეყრდნობა, და კარნიზი, რომლითაც იგი მთავრდება.

ადრეული ძეგლებისათვის, იკორთის ჩათვლით, დამახასიათებელია ძირითადად ორსაფეხურიანი კუთხოვანი ცოკოლი. XII ს. ბოლოს კი შეიმჩნევა, სხვა ელემენტებთან ერთად, მისი გადასინჯვა. ორსაფეხურიანობა რჩება, მაგრამ უარს ამბობენ კუთხოვნებაზე; უფრო სირბილე იზიდავთ. ცოკოლის ზედა საფეხური ლილვის ფორმას იღებს. ასეთმა დამრგვალებულმა ხაზმა შენობა უკეთ დააყრდნო ცოკოლზე.

რაც შეეხება კარნიზს, იგი თითქმის არ შემორჩენილა და მასზე წარმოდგენა მხოლოდ ანალოგიებით შეიძლება. კარნიზის პროფილი აქაც გედის ყელივით იქნებოდა შემართული, ისე, როგორც ამას ვხედავთ ქვათახევის, ფიტარეთის, წულრულაშენისა და იმ დროის სხვა ძეგლებზე.

ბეთანიის ტაძრის გარე მასებიდან განსახილველი დაგვიჩაა გუმბათის ყელი. როგორც ადრევე აღვნიშნეთ, გუმბათის ყელი ძეგლის ყველაზე მეტად დაზიანებული ნაწილია. მიუხედავად ამისა, მხატვრული გადაწყვეტიდან არაფერი არ რჩება გაურკვეველი (ტაბ. XXIII, სურ. 17).

უპირველეს ყოვლისა, აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ ცილინდრული გუმბათის ყელი, თავისი პროპორციებით, მეტად მოხდენილად ამთავრებს ნაგებობას. მართალია, დღეს ტაძრის ყოველი მხრიდან აღქმის საშუალება არ არის ტანაყრილი ხეების გამო, მაგრამ, საიდანაც ჩანს, ისედაც მიშხიდველია. ტაძრის ადრე სულ სხვადასხვაგვარი ხედები ჰქონდა. მისი ნახვა შეიძლებოდა პირდაპირ — ჰორიზონტებზე, ზემოდან — მთის ფერდობიდან, ქვემოდან — რაკურსით და სხვ.

უშუალოდ გუმბათის განხილვა უნდა დავიწყოთ მისი ფორმიდან. გუმბათის ყელი აქ ცილინდრულია და კო-

ნუსური სახურავით მთავრდება. არის ერთი მომენტი ქართული არქიტექტურის განვითარების გზაზე, როდესაც მხოლოდ წრიულ ზედაპირს აძლევენ უპირატესობას. ესაა XII ს. ბოლო და XIII ს. პირველი მეოთხედი. ამ მოკლე მონაკვეთში აგებული ყოველი ძეგლი დამშვენებულია მხოლოდ ცილინდრული ფორმის გუმბათით (ბეთანია, ქვათახევი, ყინწყისი, ტიმოთესუბანი, ფიტარეთი, წულრულაშენი). ასე რომ, ბეთანიისათვის ანალოგიის მოძებნა სულაც არ არის ძნელი.

თავისი ეპოქის გადაწყვეტის პრინციპებიდან არც გუმბათის მორთულობა გამოდის.

ბეთანიის გუმბათის ცილინდრულ ყელზე თორმეტი მაღალი და ვიწრო სარკმელია ჩამწყვიტებული. ამის მიხედვით, ცილინდრის მთელი ზედაპირი უწყვეტი თაღებით თორმეტ ნაწილადაა დაყოფილი.

თვით უწყვეტი თაღები, რომელსაც მოკავებული აქვს გუმბათის ყელის ზედაპირი, ამ ხნისათვის ახალ მიღწევად არ ჩაითვლება. იგი ადრე, XI ს. დასაწყისში, უკვე სრულყოფილია. მართალია, აქ ტაძრების უმრავლესობას გუმბათები მონგრეული აქვს, მაგრამ კარგ მაგალითს იძლევა 1010 — 1014 წწ. აგებული ნიკორწმინდის ტაძარი¹². ამ შემთხვევაში მნიშვნელობა არ აქვს იმას, რომ ნიკორწმინდის გუმბათი წახნაგოვანია და ბეთანიისა — ცილინდრული. რაც შეეხება უშუალოდ ბეთანიის ეპოქაში აგებულ ძეგლებს, მათ მხოლოდ ერთი გადაწყვეტა აქვთ — უწყვეტი თაღები.

ბეთანიაში ეს თაღები ეყრდნობა საკმაოდ რთული პროფილის მქონე სარტყელს და ზემოთ ორმაგი კარნიზი აგვირგვინებს. ზოგად ხაზებში ასეთია იმ დროის ყველა ძეგლის ფორმა, მაგრამ განსხვავებაა დეტალებში. ასევე საერთოს პოულობს ის ფრიზი, რომელიც გასდევს ყელს თაღებსა და კარნიზს შორის. ფრიზი სხვა ძეგლებზედაცაა, მაგრამ განსხვავებული სურათები შექმნილი. ამ მხრივ სხეებზე ღარიბად ბეთანია გამოიყურება.

საქმე ის გახლავთ, რომ ბეთანიაში თაღებსა და კარნიზს შორის არსებული საკმაოდ მაღალი შუბლი შედარებით ვიწრო ფრიზითაა გაყოფილი, მაშინ, როდესაც ფიტარეთისა, წულრულაშენისა და ქვათახევაში შუბლი თითქმის სულ დაფარულია სხვადასხვა ხასიათის ჩუქურთმოვანი არშიებით. შესაძლოა ესეც იმაზე მეტყველებდეს, რომ ბეთანია ერთი ნაბიჯით უსწრებს თავის ჭგუფს, მათზე ადრეა აგებული.

ბეთანიის ტაძრის არქიტექტურული ფორმების, ფასადების მორთულობის პრინციპებისა და მთავარი ელემენტების განხილვის შემდეგ, შეიძლება გადავიდეთ დიდი თუ პატარა დეტალისა და ჩუქურთმის განხილვაზე.

ამ მიმართულებით პირველად სარკმლების მოჩარჩოების ფორმებს უნდა შევეხეთ. როდესაც ბეთანიის ტაძრის გარს უვლით, ისეთი შთაბეჭდილება გრჩებათ, რომ აქ მხოლოდ თაღებით მოჩარჩოებული სარკმლებია. სინამდვილეში ეს ასე არ არის, მაგრამ, რადგან ეს ფორმა აბსოლუტურად სჭარბობს, ამიტომ დასკვნაც ლოგიკურია.

განსხვავებული მოხაზულობის სარკმლები მხოლოდ ორია და ისიც ნიშნებშია მოთავსებული, ამიტომ ფასადების მორთულობაში ნაკლებად მონაწილეობს. აქ საუბარია იმ თითო სარკმელზე, რომლებიც მოთავსებულია აღმოსავ-

ლეთის ნიშებში და საკურთხეველს ანათებენ.

ამ საკითხშიც არ არის ერთიანობა ბეთანიის ჯგუფში. ანალოგიურ გადაწყვეტასთან გვაქვს საქმე მხოლოდ ქვათახევის ტაძარზე. მომდევნო საფეხურზე კი სურათი იცვლება. მაგალითად, ნიშებსა და ფასადის განაპირა სარკმლებს სწორკუთხა ფორმა აქვთ. წულრულაშენის ოსტატსაც იზიდავს ეს ფორმა და აღმოსავლეთით, ნიშების გარდა, სარკმლებსაც ოთხკუთხად შემოხაზავს. თანაც ფიტარეთის ოსტატი ამ განაპირა სარკმლებს დაბალი რელიეფით აკეთებს, რითაც ისინი თითქმის შეუმჩნეველი რჩება. წულრულაშენის ოსტატი კი საწინააღმდეგოდ იქცევა. იგი გვერდით სარკმლებს ისეთ მაღალრელიეფიან მოჩარჩოებას უკეთებს, რომ ყურადღებას იქცევს. ხოლო რაც შეეხება იმავე დროის ახტალის ტაძრის ოსტატს, იგი საერთოდ უარს ამბობს სწორკუთხა ფორმის სარკმლებზე. როგორც ვხედავთ, ერთი სტილის თანამედროვე ოსტატებს ერთგვარობა, ერთფეროვნება როდი ახასიათებთ.

ბეთანიის ოსტატი წრიულ სარკმლებს ხშირად მიმართავს და მათ განსხვავებულ გადაწყვეტას აძლევს. თანაც, ისიცაა ხაზგასასმელი, რომ მისთვის წრიული სარკმელი მხოლოდ წრიულია და არავითარ დამატებით ფორმებს არ ქმნის. მაგალითად, აღმოსავლეთის ფასადის სამალავების სარკმლებიდან მხოლოდ მარცხენას შემოუყვება წვრილი ლილევი, ხოლო ფრონტონის არეში მდებარე სარკმელს ლილევიც ახლავს და ჩუქურთმით არშიაც. პრინციპში ასეთივე ფორმა აქვს სამხრეთით სადიაკვნესა და ჩრდილოეთის ზედა სარკმლებსაც. იგივე გადაწყვეტაა სამხრეთით დიდ სარკმლებს შორის მდებარე წრიულ სარკმელზე, მხოლოდ იმ განსხვავებით, რომ იგი ჭკრის ღეროშია ჩართულ-

ბეთანიის თანამედროვე ძეგლებზე ყოველთვის ასე როდია. კერძოდ, ქვათახევის ოსტატი წრიული სარკმლის მოჩარჩოებისათვის ერთნაირად მიმართავს როგორც წრიულ, ისე კვადრატულ ფორმას. ფიტარეთის ოსტატი კი ძირითად ფორმად წრეს იყენებს, მაგრამ ზოგჯერ ცდილობს ფოთლებითა და მარყუქებით მისცეს კვადრატული მოხაზულობა. ასევე იქცევა წულრულაშენის მშენებელიც, აღმოსავლეთის ფასადზე თუ წრიულ ფორმას იყენებს, დასავლეთით კვადრატს ავსებს.

რამდენიმე სიტყვა უნდა ითქვას ბეთანიის ფასადებზე გამოყენებულ ჭკრებზე. აქ სამ ადგილასაა ჭკარი ნახმარი და სამივე აბსოლუტურად განსხვავდება ერთმანეთისაგან. სხეებზე დიდი და შთამბეჭდავი სამხრეთ ფასადის ჭკარია. იგი ამ ეპოქისათვის ჩვეულებრივია და მისი ანალოგიები ადრე აღვნიშნეთ. რაც შეეხება იქვე, კარიბჭის შუბლზე, გამოსახულ ჭკარს, იგი დაბალი რელიეფითაა შესრულებული და ფორმითა და ჩუქურთმით საშუალო ტონალობისაა და მაინცდამაინც არ იქცევს დიდ ყურადღებას. აღმოსავლეთ ფასადის ჭკარი კი ორიგინალურია, კოხტა და მიწბიდეული. იგი ბეთანიის ავტორის მიერაა გამოგონილი და უშუალო ანალოგია არ გააჩნია.

ბეთანიის ავტორი საკმაოდ რელიეფურ ლილეებს იყენებს ტაძრის ფასადებზე. მას ლილეების გამოყენების ერთი სისტემა აქვს მიღებული. ესაა ფასადებზე გლუვზედაპირიანი ლილეების ხმარება, ხოლო გუმბათზე — გრეხილოვანისა. ამ პრინციპში მას გამონაკლისი არ შეაქვს. ფასადებზე, ეს იქნება ნიშები, სარკმლები, თუ კარები, იგი

ლილეებს იყენებს მხოლოდ გლუვი ზედაპირით, რაც ცხადია, მიუთითებს მის ტენდენციას სისადავისაკენ. გუმბათის ყელს კი გრეხილებით მეტ დეკორატიულობას აძლევს.

რაც შეეხება სარკმლების მოჩარჩოებას, ბეთანიის ოსტატი ერთ პრინციპს იყენებს. ესაა უშუალოდ ლიობის შემოყვანილი ჩუქურთმით არშია შემორკალული შეწყვილებული ლილეით. ერთ შემთხვევაში ეს ლილეები წვრილ გრეხილს წარმოადგენს, ხოლო მეორე შემთხვევაში მოზრდილი რელიეფური ლილეია. პირველი გადაწყვეტა მხოლოდ ორგანოა გამოყენებული (აღმოსავლეთის ნიშების სარკმლები), ხოლო მეორე — ყველა დანარჩენზე.

სარკმელთა ასეთ მორთვას ვხედავთ ბეთანიის მომიჯნავე თითქმის ყველა ძეგლზე, გარდა ახტალისა, სადაც სარკმლები, ნიშებიც მაღალი რელიეფითაა მოჩარჩოებული. ასეთი გადაწყვეტა, მხატვრული თვალსაზრისით, ნამდვილად უარესია პირველზე; ახტალის ნიშებში სარკმლების მოჩარჩოება თითქოს შივ არ ეტევა, სიმყუდროვე დაკარგულია.

ბეთანიის სარკმლების მოჩარჩოებას კიდევ ერთი თავისებურება აქვს. ესაა შეწყვილებული ლილეოვანი პილასტრების მორთვა კაპიტლებითა და ბაზისებით. ამ შემთხვევაში კაპიტლები ვიწრო თაროსა და ლენტებით შემოფარგლული ბურთულებისაგან შედგება. ბაზისი კი უფრო რთულია იმით, რომ აქ ვიწრო თაროს მაგიერ ჩუქურთმით დაფარული კვადრატული ფილაა. რაც შეეხება მოჩარჩოების ზედა ნაწილს, იქ ლილეოვანი თალია, ხოლო ქვედა პორიზონტზე ისევე წყვილი ლილეებია ბურთულეებით დაბოლოებული.

ბეთანიის გუმბათის ყელის სარკმლების მორთულობა პრინციპში ისეთივეა, როგორც ფასადების სარკმლებისა, მაგრამ იმათგან განსხვავებით, უფრო რთულია და სანახავადაც უკეთესი (ტაბ. XXIII). რადგან ცილინდრულ მასასთან გვაქვს საქმე, პილასტრები სამ-სამი ლილეისაგან შედგება. ამათგან ცენტრალური დამოუკიდებელია და გადატების ადგილზე დგას, ხოლო გვერდითი ლილეები მომიჯნავე სარკმლებს შემოუფარგლავს. თალებით შემოწერილი სარკმლის არეები მაღალია, შემართული, რაც კარგ შთაბეჭდილებას ტოვებს. თალებს დეკორატიულობას მატებს ლილეების დაგრეხვა.

ვინაიდან თალებზე გვაქვს საუბარი, შეიძლება აქვე შევეხოთ კარიბჭის თალებსაც, სადაც გადაწყვეტის პრინციპი იგივეა. შეწყვილებული ლილეებისაგან შემდგარი პილასტრები ისევე მთავრდება კაპიტლებითა და ბაზისებით, როგორც ზემოთ განვიხილეთ. განსხვავება ფასადებისა და კარიბჭის ამ მორთულობას შორის მხოლოდ დეტალებშია.

ბეთანიის ტაძრის დანარჩენი ელემენტებიდან დაგვრჩა განსახილველი ჩუქურთმა. ხოლო რაც შეეხება ბარელიეფებს, ასეთი რამ იქ არ არის. როგორც ეტყობა, ოსტატს არ იზიდავს ტაძარზე ცხოველებისა და ფრინველების გამოსახვა.

ტაძრის ფასადებსა და გუმბათის ყელზე სარკმლების ირგვლივ განლაგებული ჩუქურთმა ამოზნექილ ზედაპირზეა ამოჭრილი. დამრგვალებული ზედაპირის მქონე არშიები სწორედ ბეთანიის დროისაა, მის თანადროულ ძეგლებზე მხოლოდ ასეთი პროფილის არშიები გვხვდება. მარ-

თალია, XI — XII სს. ძეგლებისათვის, ძირითადად ბრტყელი ზედაპირია დამახასიათებელი, მაგრამ XII ს. ბოლოს ამ საკითხში ხდება საბოლოო გარდატეხა.

ბეთანიის ტაძარზე გამოყენებული ჩუქურთმის ერთი თვალის გადავლენაც საკმარისია, რომ დავრწმუნდეთ ავტორისა თუ ავტორების მაღალ ოსტატობაში. ნახატი მკვეთრი და ნათელია, ხოლო კვეთი — ღრმა და გაბედული. ასე ნაკვეთი ჩუქურთმის მრგვალი ზედაპირი მზეზე მრავალფეროვნად ლივლივებს; ოსტატმა იცის ცხოველხატულობის გამძაფრება. ის კარგად გრძნობს ეპოქის სტილს, მის მაჯისცემას.

ტაძრის კორპუსზე დაახლოებით ოცდაათ ადგილზეა გამოყენებული დიდი თუ პატარა ჩუქურთმოვანი არშია. რამდენი არშიაცაა, იმდენი მოტივი არ არის; ზოგიერთ შემთხვევაში მოტივი მეორდება. მიუხედავად ამისა, არც მოტივთა რაოდენობაა ცოტა. ამიტომ ბეთანიის ტაძრის დათვალიერებისას მოსაწყენად დრო არ გრძნობათ, ერთი სურათი მეორეს ცვლის.

რაც შეეხება ფოთლოვან და გეომეტრიულ მოტივთა შეფარდებას, უნდა აღინიშნოს, რომ ისინი თითქმის თანაბარი რაოდენობითაა გამოყენებული. ტაძრის ნაწილებიდან კი ფასადებზე გეომეტრიული მოტივები სჭარბობს. ხოლო გუმბათის ყელზე — ფოთლოვანი (აქ არ იგულისხმება კარნიზები, რადგან არც ერთი მათგანი არ არის ჩვენამდე მოღწეული).

მოტივთა შეფარდების მხრივ, თუ გადავხედავთ უშუალოდ ბეთანიის თანამედროვე ქვათახევის ძეგლს, სხვა სურათს ვნახავთ, აქ აშკარად ფოთლოვანი ორნამენტი სჭარბობს. მაგრამ რადგან ძეგლი აქაც დაზიანებულია¹³, ამიტომ აჭრებებს შევადაროთ ორივეგან შენობის ერთნაირი ნაწილები. ასეთად შეიძლება მივიჩნიოთ გუმბათის ყელი. ორივე შემთხვევაში 12 — 12 სარკმელთან გვაქვს საქმე. ბეთანიის გუმბათის ყელის 12 სარკმლიდან რვაზე ფოთლოვანი ორნამენტი, სამზე — გეომეტრიული (ერთზე გაურკვეველია, რადგან შეღესილია). ქვათახევაში კი ფოთლოვანიც ექვსია და გეომეტრიულიც. როგორც ვხედავთ, ამ ნაწილების შედარება განსხვავებულ სურათს გვაძლევს, ვიდრე საერთომ მოგვცა.

ბეთანიის ტაძრის ორნამენტაციის დათვალიერების დროს ერთგვარ სიმშვიდეს გრძნობთ; არ არის ორნამენტი, განსაკუთრებული ფორმებით რომ გამოირჩეოდეს, და არც ისეთია, შეუხედავი რომ იყოს.

მიუხედავად ზემოთქმულისა, თვალს მაინც მცენარეული მოტივები იზიდავს. ეს ასეა არა მარტო ამ ტაძარზე, არამედ ასე იყო მანამდეც და მომდევნო საუკუნეების ძეგლებზეც.

ბეთანიის ოსტატი გუმბათის ყელზე გონივრულად ალაგებს ფოთლოვან და გეომეტრიულ ორნამენტებს. მზიან ადგილას იგი ათავსებს ფოთლოვან მოტივებს, ხოლო ყველაზე ნაკლებად განათებული მხარე, განკუთვნილი აქვს გეომეტრიული მოტივებისათვის¹⁴. გუმბათის ყელზე გეომეტრიულისათვის დათმობილია ჩრდილოეთისა და დასავლეთის მომიჯნავე ორი სარკმელი.

ამ მხრივ ფასადებზე, პირველ რიგში, ჩვენს ყურადღებას იქცევს აღმოსავლეთის ფასადის მარჯვენა სარკმელი

(ტაბ. XXI). ეს ორნამენტი ისეთი ლალი მონასმით არის შესრულებული, რომ, ცხადია, მისი ავტორი ტაძრის მთავარი შემოქმედია.

ამ ორნამენტის ღერძი ლენტოვანი ღეროა. მისი ზიგზაგი სვლა უბეებს ქმნის, რომლებშიც მრავალფეროვნად გაშლილი ფოთლებია ჩაქსოვილი. ერთი შეხედვით გეგონებათ, რომ არშია შედგენილია ერთი ელემენტის ზუსტი განმეორებით, მაგრამ სინამდვილეში ასე არ არის. ოსტატი ყოველ მომდევნო კვანძს ისე ხატავს, რომ წინას არ უყურებს. ამიტომაც ნიუანსებში განსხვავება სასიამოვნო შთაბეჭდილებას ტოვებს. ოსტატს არ უჭირს სწორი ხაზიდან კუთხური ან წრიული მოხვევა. უმწეო ოსტატისათვის კუთხური გადაწყვეტა გამოცდაა, ხელოვნისათვის კი — შესაძლებლობათა გამოვლენის კიდევ ერთი ახალი საშუალება.

ბეთანიის ტაძრის ამ მთავარ ოსტატს, როგორც ეტყობა, ეს მოტივი ძალიან მოსწონდა და მას გუმბათის ყელზე კიდევ ორჯერ იმეორებს. ორივე სარკმელი მდებარეობს სამხრეთის მონაკვეთში (ტაბ. XXIII).

ბეთანიის გუმბათის ყელზე განსახილველი მოტივი გამოყენებულია სამხრეთ-აღმოსავლეთისა და სამხრეთ-დასავლეთის სარკმლებზე. მართალია, ოსტატი იღებს ერთ მოტივს სამი ადგილისათვის, მაგრამ გარკვევით უნდა ითქვას, რომ იგი ყოველი მათგანის გადაწყვეტისას თავისუფლად მოქმედებს, ხატავს ძალდაუტანებლად, არ მისდევს სტანდარტს.

ამ მოტივს პირველად ჩამოყალიბებული სახით ვხვდებით 1172 წელს აგებულ იკორთის ტაძარზე (აღმოსავლეთის ფასადის სადიაკვნეს სარკმელსა და გუმბათის ყელის ჩრდილო სარკმელზე), ხოლო ბეთანიის შემდეგ მას იყენებს ფიტარეთის ოსტატი (გუმბათის ყელის სამხრეთ-აღმოსავლეთისა და სამხრეთ-დასავლეთის სარკმლებზე). თითოეული ამ ავტორთაგანი თავის ვარიანტს ქმნის, მაგრამ მოტივის ზოგადი სახე ერთია.

ბეთანიის ტაძრის გუმბათის ჩრდილო-აღმოსავლეთის ერთ-ერთ სარკმელზე გამოყენებულია ფოთლოვანი მოტივი, რომელიც ორიგინალურადაა გადაწყვეტილი, მაგრამ მისი ძირი ზემოგანხილულ მოტივში უნდა ვეძებოთ. ამ სარკმლის არშიისაგან მიღებული საერთო შთაბეჭდილება ისეთივეა, როგორც ზემოგანხილული სამი არშიისაგან გვრჩება. ამ შემთხვევაში მთავარი განსხვავებაა წრიული ლენტის შიგნით მდებარე ფოთოლი. ადრე განხილულებში მრავალყურა ფოთოლსაც წრიული მოხაზულობა აქვს. ამ ახალში კი ფოთოლი შუაზეა გაყოფილი და ღეროს ორივე მხრივ გადმოყიდებული. ცხადია, არის კიდევ სხვა განსხვავებაც, მაგრამ არა ისეთი არსებითი.

ამ მოტივს პირდაპირი ანალოგია არა აქვს. შეიძლება იგი ბეთანიაში იყოს ჩასახული და მიმბაძველი არ გამოსჩენოდეს.

კარგი შესრულებით გამოირჩევა აგრეთვე ჩრდილოეთ ფასადის სარკმლებიდან მარჯვენას არშია (ვფიქრობთ, ისიც პირველი ოსტატისაა), მოტივი ძირითადად ვათვლილია ვერტიკალური მდგომარეობისათვის. იგი შედარებულია სამკუთხედში ჩამჭდარი დიდი ფოთლებისა და გვერდების შემავსებელი ნახევარფოთლებისაგან.

ამ მოტივის განსაკუთრებით იყენებდნენ XII ს. მეორე ნახევარსა და XIII ს. პირველ მეოთხედში. მის ჩამოყალიბებულ სახეს ჩვენ უკვე იკორთაში ვხვდებით (აღმოსავლეთის ფასადის მარცხენა წრიულ სარკმელზე და სამხრეთით ისევ მარცხენაზე), ქვათახევი (დასავლეთის სარკმლებიდან მარცხენაზე), წულრულაშენში (გუმბათის ყელის ჩრდილო-აღმოსავლეთის სარკმელზე) და ფიტარეთში (გუმბათის ყელის დასავლეთის სარკმელზე).

უფრო გავრცელებული ფორმაა ჩრდილო ფასადის მარცხენა სარკმელსა და გუმბათის ყელის დასავლეთის სარკმელზე (ტაბ. XXIII) გამოყენებული მოტივი, რომელიც მიღებულია წრიულად მოხრილი ბოლოდან გამოსული ვარდივით გაშლილი ფოთლით. ამ მოტივის ადრეული ფორმა XI ს. დასაწყისშივე ჩანს, მაგრამ ძალიანაა გავრცელებული ბეთანიის თანამედროვე ძეგლებში (ქვათახევი, ფიტარეთი, წულრულაშენი, ახტალა).

ასევე გავრცელებულ მოტივებს მიეკუთვნება გუმბათის ყელის სამხრეთისა და სამხრეთ-აღმოსავლეთის სარკმლებზე გამოყენებული მოტივები. პირველი მათგანი S-ის სახელითაა ცნობილი (ტაბ. XXIII), ხოლო მეორე წარმოადგენს სამკუთხედებში მოქცეული წვეტიანი ფოთლების ურთიერთშეპირისპირებით მიღებულ ჯაქსს. ერთსაც¹⁵ და მეორესაც¹⁶ უკვე ჩამოყალიბებული სახით XI ს. დასაწყისში ვხვდებით და მას საუკუნეების განმავლობაში იყენებენ. შეიძლება ითქვას, XI — XIII სს. არ არის ძეგლი, სადაც მათ არა ვხვდებით.

გუმბათის ყელის სამხრეთ-დასავლეთის სარკმლის შემოყოფილ არშიაზე გამოყენებულია საკმაოდ ლამაზი მოტივი¹⁷. მოტივს ქმნის წრიულად მოქნილი ლენტები და მათში მოქცეული წვეტიანი ფოთლები. ამ ფოთლებთან ერთად წრიულ არეს ავსებს წრის გვერდებზე მიკრული ნახევარფოთლები.

ეს მოტივიც XI საუკუნის ოსტატებმა კარგად, მრავალფეროვნად დაამუშავეს. მომდევნო თაობის ოსტატებს იგი ისე მოეწონათ, რომ XIII ს. პირველი ნახევრის ჩათვლით, ბევრი იყენებს. მოტივის გენეზისი და განვითარების გზა ამომწურავად აქვს განხილული რენე შმერლინგს¹⁸. ამიტომ აქ სიტყვას არ გავაგრძელებთ.

ამ მოტივის ნაირსახეობას წარმოადგენს იქვე, გუმბათის ჩრდილო-აღმოსავლეთის სარკმელზე გამოყენებული ჩუქურთმა (ნახატზე მოტივი მეჩხერი ფოთლებითაა შესრულებული, ადგილზე კი ფოთლები უფრო საესეა და ნახატი მიშვიდველი). ზემოთ განხილული ჩუქურთმის ერთ ელემენტზე სამ ადგილას იყო გამოყენებული ფოთლები. აქ კი ორი ამოცილია და დარჩენილია მხოლოდ წრის შიგნით საპირისპიროდ მიმართული ნახევარფოთლები. ცხადია, ლენტების ხლართიც სათანადოდაა შეცვლილი.

ეს მოტივი ადრე არ არის ცნობილი. იგი ზემოაღნიშნული მოტივის „გამქლევება“, ამიტომ შეიძლება წარმოშობილიყო მხოლოდ XII საუკუნის მეორე ნახევარში (იკორთასა და მის მომდევნო ძეგლებზე).

ბეთანიის გუმბათის ყელის აღმოსავლეთის სარკმელზე ისევ პირველი ოსტატის მიერ გამოყენებული ჩუქურთმის მოტივი შექმნილია ორი ლენტის გრეხვით. ეს გრეხილი არშის შუაზე მიიმართება და ყოველ მესამე კვანძზე ჯვარს ქმნის. აქ ჯვრის ჰორიზონტალური მკლავები, თითოს გამოშვებით, ბოლოებში იშლება და წვეტიანი ნახევარფოთ-

ლებით მთავრდება (სამწუხაროდ, ეს მოტივიც ტაბულის გამომხატველს სუსტად აქვს შესრულებული. ადგილზე კი ყლორტები დიდია და მიშვიდველი). მართალია, იკორთის გუმბათის დასავლეთის სარკმელზე არის მოტივი, რომლის ღერძი ისეთივეა, როგორც აქ, მაგრამ ფოთლოვანი ნაწილის განსხვავებული გადაწყვეტითაა. არ არის გამოირცხული, რომ ეს მოტივი ყოფილიყო ბეთანიის ოსტატისათვის ამოსავალი ნიმუში.

ბეთანიის მოტივის უშუალო პარალელს ვხვდებით ქვათახევის, ფიტარეთისა (გუმბათის ყელის ჩრდილო-დასავლეთის სარკმელზე) და წულრულაშენის (გუმბათის ყელის სამხრეთ-აღმოსავლეთის სარკმელზე) ტაძრებზე. ამთგან გამოირჩევა ქვათახევის ჩუქურთმა. ამ ჩუქურთმით დაფარულია ჩრდილო ფასადის მარცხენა სარკმლის საპირე. ესაა ვირტუოზის მიერ შესრულებული ჩუქურთმა. როგორც ეტყობა, ამ მოტივის შემქმნელ-ჩამოყალიბებელნი არიან ბეთანიისა და ქვათახევის ოსტატები.

ბეთანიის ტაძარზე განხილული მოტივის კიდევ ერთი სახესხვაობაა გამოყენებული. ჩვენ ზემოთ აღვნიშნეთ, რომ არშიაზე ჯვრის ჰორიზონტალური მკლავები, ერთის გამოშვებით, ფოთლებით მთავრდება. თუ წარმოვიდგინებთ გრეხილ ჯვარს ფოთლების ადგილას ისევ გრეხილით, ეს იქნება უკვე გეომეტრიული მოტივი. სწორედ ასეთი გეომეტრიული მოტივი ფარავს იქვე. გუმბათის ჩრდილო-დასავლეთის სარკმლის საპირეს. იგივე მოტივს ოსტატი ხმარობს დასავლეთის წყვილი სარკმლებიდან მარჯვენაზე (ტაბ. XVII) და სამხრეთის სარკმლებს შორის მოქცეულ ჯვარზე (ტაბ. XIX).

როგორც ადრეც აღვნიშნეთ, ბეთანიის ტაძრის ავტორი მცენარეულ მოტივთან ერთად იყენებდა გეომეტრიულსაც. ძეგლზე ყველა მოტივი ისეთია, რომლის ანალოგიები მოიპოვება. ამ შემთხვევაში ოსტატებს არ უცდიათ შეექმნათ „ბეთანიური“ მოტივები.

ლამაზი მოტივია გამოყენებული აღმოსავლეთის ფასადის აფსიდის სარკმელზე (აქაც ოსტატის ხელი ჩანს). ესაა ლენტების წვნით მიღებული ნახევარწრეებით დამთავრებული ტოლმკლავა ჯვარი (ტაბ. XXII — 1), რომლის ცენტრშიც გარედან შემოსული ლენტების გრეხვით მეორე ჯვარი იქმნება. ეს მოტივი მცენარეული სახითაც გვხვდება, სადაც გრეხილოვანი ჯვრის ადგილზე ფოთლებია გამოკვეთილი.

ამ გეომეტრიული მოტივის საწყისი XI ს. პირველ ნახევარში მოიპოვება (ნიკორწმინდა, იკვი, სავანე)¹⁹, მაგრამ მას ხშირად ვხვდებით XII ს. მეორე ნახევრისა (იკორთა) და XIII ს. პირველი მეოთხედის ძეგლებზე. აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ ფიტარეთის აღმოსავლეთის სარკმელზე ამ მოტივის მცენარეული და გეომეტრიული სახეები გვერდიგვერდაა გამოყენებული. ასევე, იკორთის აღმოსავლეთის სარკმელზე გამოყენებულია იგივე მოტივის მცენარეული ვარიანტი, ხოლო გეომეტრიული ვარიანტი ჩრდილოეთითაა. რაც შეეხება წულრულაშენსა და ახტალას, იქ აღნიშნულ გეომეტრიულ სახეს მიმართავენ პორტალებზე.

ტაძარზე გამოყენებული გეომეტრიული მოტივებიდან რამდენიმე ორდინარულია. მათ ვხვდებით XI ს. დასაწყისიდან რამდენიმე ასეული წლის განმავლობაში. ასეთები-

დან, უპირველეს ყოვლისა, უნდა აღინიშნოს საკმაოდ შრომანად გამოყვეთილი წრეების ჭაჭვი დასავლეთის სარკმლებიდან მარცხენაზე (ტაბ. XVII), გუმბათის სარკმლებიდან ჩრდილოეთისაზე, რომბების უწყვეტი ხლართი სამხრეთის სარკმლებიდან მარცხენაზე (ტაბ. XIX), გუმბათის სარკმლებიდან ჩრდილო-დასავლეთისაზე და წრე-რომბების ჭაჭვი სამხრეთის სარკმლებიდან მარჯვენაზე.

ქ ვ ა თ ა ხ ე ვ ი

ქვლის ისტორია

ქვათახევის მონასტერი მდებარეობს მდ. კავთურის სათავესთან, რომლის გზა კავთისხევიდან წინარების გავლით იწყება. სოფლის გარეთ, გზის პირას, დგას განთქმული მაღალაანთ ეკლესია, რომელიც ქვათახევის ეკლესიის თანადროულია¹. აქედან სულ ხუთიოდე კილომეტრია ქვათახევამდე. გზა მიდის ტყით დაბურულ ვიწრო ხეობაში და იქ, სადაც ხეობა იშლება, მდებარეობს ქვათახევის მონასტერი. ანსამბლის ირგვლივ მაღლა აზიდული მთებია. იქვე, ახლოს, წყარო მოჩუხჩუხებს. ირგვლივ სიმყუდროვე და სილამაზაა.

ანსამბლი საკმაოდ რთულია და მრავალფეროვანი (სურ. 19, ტაბ. XXIV). მასში გამოირჩევა გუმბათოვანი ტაძარი. სხვადასხვა დროის გვიანდელი ნაგებობიდან შეიძლება გამოიყოს გალავანი, სამრეკლოს ქვედა ნაწილი და ბერების საცხოვრებელი სენაკები².

ქვათახევის მონასტრის დაარსების ან მშენებლობის შესახებ ჩვენამდე არავითარ ცნობას არ მოუღწევია. სამეცნიერო ლიტერატურაც ცოტაა, რადგან ქვათახევი ჯერ მონოგრაფიულად არ შეუსწავლიათ. ისტორიული და ლიტერატურული ცნობებიდან კი მთავარს აქვე მოვიყვანთ.

„ახალი ქართლის ცხოვრების“ პირველ და მეორე ტექსტში ერთი ამბავი მცირეოდენი განსხვავებითაა მოთხრობილი. ქვათახევის თავზე დამტყდარ ტრაგედიაზე მემტინანე ასე გვაუწყებს: თემურლენგის ლაშქარმა საქართველო ააოხრა და შემდეგ „მიიწივნეს ქუბთაჲვეს, და იგიცა მოიცივეს და წამოსტყუნეს. და ყვეს მრავალი ბოროტი გარეშე წმიდისა ეკლესიისა, და ინებეს წმიდისა მისი ეკლესიისა ცეცხლითა დაწვა და დარღვევა, რამეთუ შინაგან ტაძრისა შელტოლვილ იყვნეს ყოველნივე მუნ მყოფნი... ხოლო ეს ყოველნივე მონაზონნი გამოიყვანა და შეასხა სამეჩანგო შესასხმელნი, და დაჰკიდნა ეტუანნი და ზარნი და ფერკისა დააბმევინა, ათამაშა და ამღერა. და ერთმან ვინმე მონაზონმან აღმოთქვა: „ვაჲ ჩუენს დედაბრობასა, ეს რა გუეელარუნებინა“. ამისა შემდგომად რომელნიცა წარიყვანეს, და რომელთა არა დაუტყვეს სჯული ქრისტესი და ურჩ ექმნენ მათ და გლახაკნი და დავრდომილნი რომელნიცა იყვნეს, მათ ყოველთა შეუტრნეს ველნი და ფერკნი, და დააწყვეს საშუალ ეკლესიისა, რამეთუ იყო ჳმა მათი ვაებისა და ოჯრებისა, ვითარცა ქუხილი ცისა“³.

როგორც ჩანს, თემურლენგის ჯარმა ისე დაანგრა და დაწვა სამონასტრო ნაგებობები, რომ აღდგენა შეუძლებელი გახდა. ძირითადად ეს უნდა იყოს იმის მიზეზი, რომ ძველი ნაგებობები ტაძრის გარეთ თითქმის არ გვხვდება. თუმცა ქვათახევის არც შემდეგში დააყლდებოდა მტერი. თვით

ბეთანიის ტაძრის სარკმლების დიდ თუ პატარა არშიაზე, პილასტრების ბაზისებზე და სხვაგან, გამოყენებულია კიდევ არა ერთი ჩუქურთმა, რომლებიც გვხვდება იმავე ეპოქის სხვა ძეგლებზედაც. ბეთანიაზე ამ ჩუქურთმით შექმნილი სახეები საერთო ტონშია და ანსამბლის შექმნაში თავიანთი წვლილი შეაქვთ

ტაძრის შიგნით ხანძარი მხატვრობას მოსპობდა და კედლებს დააზიანებდა.

შემდეგი ცნობა ქვათახევის შესახებ მიეკუთვნება XVIII ს. პირველ ნახევარს. ამ ცნობის ავტორია ვახუშტი. იგი წერს: „ქვათახევის არს მონასტერი ყოვლადწმიდისა, გუმბათიანი, მშვენიერნაშენი, ზის არქიმანდრიტი, და არს ადგილი შემკული ზაფხულს გრილი, წყაროიანი; ზამთარ თბილი; გარემოს მთა ტყიანი, შენობა მრავალნი“⁴.

ვახუშტის ცნობიდან ჩვენთვის ისაა საინტერესო, რომ მის დროს მონასტერი მოქმედი იყო, რომლის ირგვლივ მრავალი შენობა იდგა. ეს, თავისთავად, წინა საუკუნეებში მონასტრის აღორძინებაზე მიუთითებს.

ვახუშტიმდე ორასიოდე წლით ადრე ქვათახევის მონასტერი რომ მოქმედი, სხვა წყაროებიდანაც ვიცით. სამწუხაროდ, მათში არაფერია ნათქვამი უშუალოდ ნაგებობებზე. კერძოდ, ქვათახევის მონასტრის ტყავის ხელნაწერში (1519) წერია, რომ მეფე დავით მეათის (1505 — 1525) პალატის უხუცესი და მწიგნობართა მთავარი სოლოლაშვილი შალვას ძე სწირავს „მონასტერსა ქვათახევისასა, ვლამქერნად სახელდებულსა“ ორ გლეხს. ამ საბუთს მომდევნო თაობებიც იმოწმებენ⁵.

მომდევნო 1520 წელს შესრულებულ ქვათახევის ტყავის სიგელზე წერია, რომ ამირსპასალარ ყვარყვარე ათაბაგის მეუღლე ნესტან-დარეჯანი სწირავს რალაცას (აქ სიგელი დაზიანებულია) ქვათახევის მონასტერს⁶.

დ. ბაქრაძე მოკლედ ეხება ქვათახევის მონასტერს და წერს: „მონასტრის სიმდიდრეზე ისიც მეტყველებს, რომ 1601 წელს სიმონ მეფის (1558 — 1600) თურქეთის ტყეობიდან გამოსასყიდლად ოქროთი და ვერცხლით დიდი თანხა (70.000 ლევი) გაიღო, ხოლო შემდეგ როდესაც ქვეყანა ლეკებმა დაიპყრეს სოფ. ქვათახევიდან 224 სული გადაუსახლებიათ ნაფარეულში, კავთისხევიში, კურდღელაურში, თბილისში, ბებნისში, რუისში და სხვაგან“⁷.

იმავე ავტორის ცნობით, ქვათახევი თემურლენგამდე დედათა მონასტერი ყოფილა, შემდეგ კი მამათა მონასტერი გამხდარა. ქვათახევის არქიმანდრიტს ისეთი დიდი სახელი ჰქონია, რომ დღესასწაულების დღეებში შუამთის არქიმანდრიტზე წინ იდგაო. მონასტერს დიდი ბიბლიოთეკა ჰქონია, მაგრამ შიშინობის დროს რომელიღაც გამოქვაბულში შეუნახავთ XIX საუკუნეში და როდესაც მოიძიეს, უკვე დამპალი ყოფილა.

ა. ხახანაშვილი ქვათახევიმ გასული საუკუნის 90-იან წლებში ჩასულა. იგი აღწერს 1695 წელს გიორგი XI მეუღლის, დედოფალ ხორეშანის მიერ მოქმედილ ხატს. ამა-

ვე ავტორის ცნობით, 1854 წელს ტაძარი შეუქმნებია და გუმბათი „ხაზისებრად“ დაუმთავრებია იოანე თარხან-მოთურავს⁸.

პლ. იოსელიანს გიორგი სააკაძის ცხოვრების აღწერაზე მუშაობისას ქვათახევის მონასტერიც მოუნახულებია და რამდენიმე საინტერესო ცნობას გვაწვდის. ამათგან მოვიყვანთ მხოლოდ ორ წარწერას, რომელიც შემონახულია დასავლეთის კარიბჭეში, ტაძრის კედელზე:

„შეწევნითა ამის მონასტრისათა ჩუტნ წინამძღვარმან ჩხეიძემ ნიკოლოს აღვაშენე კარის-ბჭე ესე მეფობასა ვახტანგისა და დედოფლობასა დადიანის ასულის მარია-მისისა“.

როგორც ავტორი აღნიშნავს, აქ მოხსენიებულია მეფე ვახტანგ V და დედოფალი მარია⁹. მათი ერთად მეფობის ხანა კი 1634 — 1658 წლებზე მოდის¹⁰, ე. ი. ეს კარიბჭე დროის ამ მონაკვეთშია აგებული, მაგრამ ჩვენამდე არ მოუღწევია. ახლა არსებულ ოთხ სვეტზე დაყრდნობილი კარიბჭე შესაძლოა XIX ს. შუა წლებში იყოს აგებული. არ არის გამორიცხული, რომ ამ კარიბჭის აგების დროსვე იყოს შესრულებული ასომთავრული წარწერა, დასავლეთის კარის ტიმპანზე:

ՇԽՇ ՇԽՇ ԼԷՁՇ ՂՄ
ՆՇԽԻՇ ԼՇԷՄ ՈՒԹՄՇ
ԾՇ ՂՄ ԿՏՄ ԽՂ---

იკითხება:

„არა არს სხუა ესე გარნა სახლი ღვთისა და ესე ბჭე ზი...“

პლ. იოსელიანი კანკელის წინ, კარის მარცხნივ მდებარე საფლავის ქვაზე დაზიანებულ წარწერას ასე კითხულობს:

„უკეთუ ენებოს ვისმე ცნობად ტაგრუცთა
.....ასული ..

.....რომელთა.....და იხილოთ
შენდობით მოიხსენიებდეთ, რამეთუ მეცა დიდებულ — ვიყავ და აწ მიწა ვიქმენ.
. ესრეთ ცოდუანი. ესე

კაცთათვის, ქრისტეს აქვთ ჩქევე ქორონიკონს...“
1695 წელს შესრულებული ეს ერთადერთი მდიდრული სამარხის ქვის წარწერა, რომელიც ავტორის დედოფალ ხორეშანისა ჰგონია, ყოფილა გიორგი XI მეუღლისა; იგი იყო ქალი გიორგი მიქელაძისა¹¹.

ქვეყნის აღწერა

ქვათახევის ტაძრის გეგმას რომ დახედავთ, ერთი შეხედვით ყველაფერი რიგზეა, მაგრამ სინამდვილეში საქმე გვაქვს ზოგიერთ უზუსტობასთან, რომლებიც ადგილზე თითქმის შეუმჩნეველია (სურ. 19). უზუსტობა ეხება ინტერიერის ნაწილებს, რაც არ ითქმის ფასადებზე.

ტაძრის გეგმა გრძელი სწორკუთხედიანია, რომელსაც სამხრეთით აქვს განშტოება კარიბჭისა და ეგვტერის სა-

სხვა საინტერესო საფლავის ქვა არ დარჩენილა. მაგრამ გადმოცემით, იქვეა დამარხული ყველა ის მონაზონი, რომლებიც თემურლენგმა 1400 წელს მონასტერში მოაგროვა და გამოწვა. მონასტრის გაუქმებამდე, იმავე ავტორის ცნობით, შიგ ფეხშიშველი უნდა შესულიყავით, რადგან იატაკი მონაზონთა სისხლით ყოფილა მორწყული.

ლ. მელიქსეთ-ბეგს 1923 წელს უმოგზაურია კავთურის ხეობაში¹². მისი ცნობიდან ჩვენთვის საინტერესოა ორი წარწერის ფრაგმენტი, რომლებიც მას ტაძარში უნახავს¹³.

ერთ ქვაზე მთავრული ასოებიანი წარწერის ფრაგმენტს ავტორი ასე კითხულობს:

„ს... მეფის ვ(ლ)...

კო ბ: ს- მრეკლოსა:

ამას მ თ ს“

ცხადია, ეს ქვათახევის სამრეკლოს წარწერის ფრაგმენტი, მაგრამ ამჯერად მხოლოდ იმის თქმა შეიძლება, რომ მისი მშენებლობა რომელიღაც მეფესთანაა დაკავშირებული.

მეორე, ასევე ასომთავრული, წარწერიდან ავტორი არჩევს მხოლოდ რამდენიმე სიტყვას:

„იხილოთ შ/ღ

ვიყავი და აქ, მიწა:

ვიქ“

ჯერჯერობით ამ წარწერებისათვის მიმატება არ ხერხდება¹⁴.

ტაძარში დევს ერთი ქვა შემდეგი ასომთავრული წარწერით:

ԻՂ. ԿՂ: ԸՂ. ՇԽ
ՇՄՄՍ. ԿԽՂՄ ՂՄ
ՇՈԽԿԿՄ ՇԽՄ

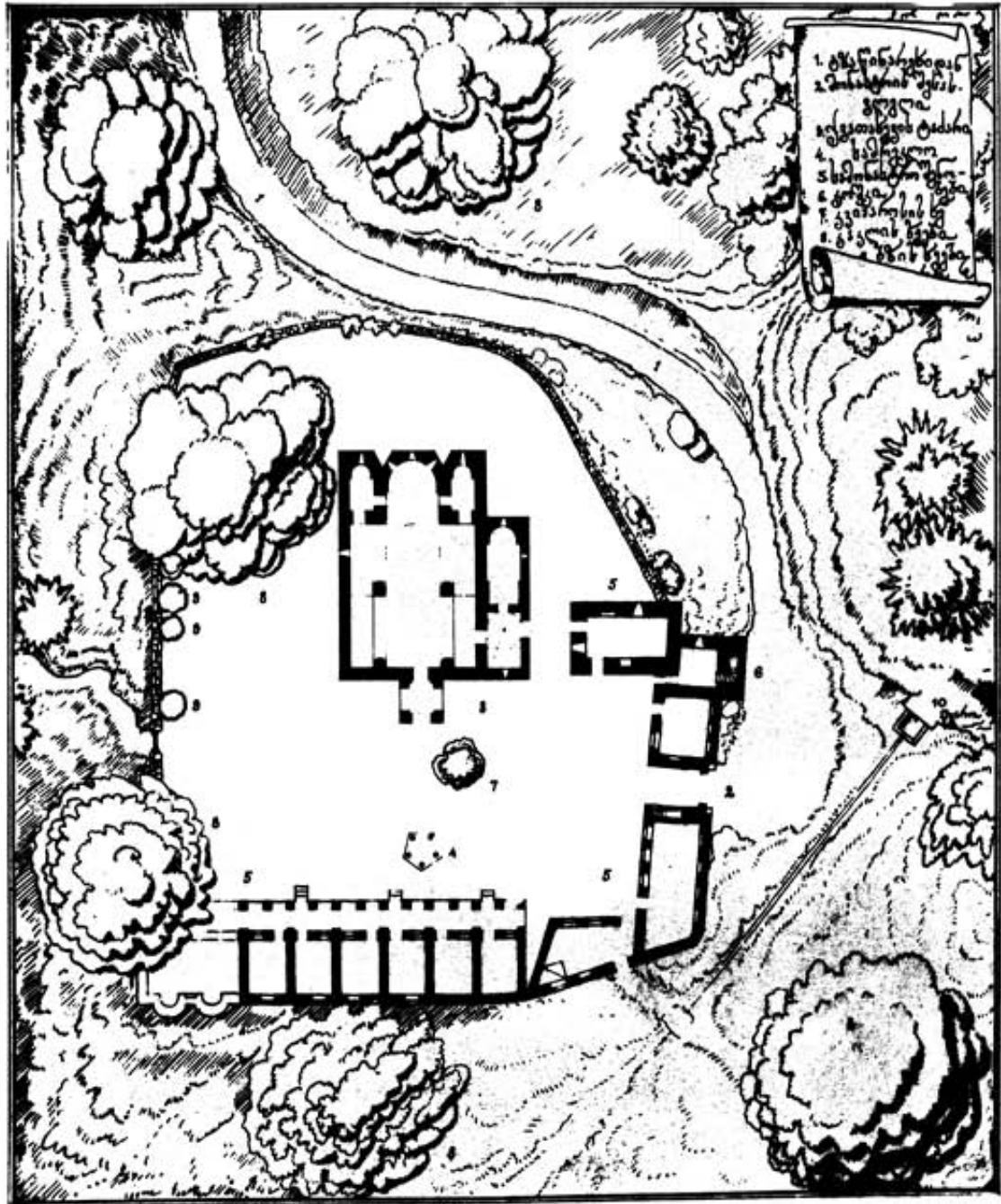
წარწერა ასე იკითხება: „ქრისტე შეიწყალე ცოდვილი ავალისშვილი იოანე აღმაშენებელი ამის“.

ქვათახევეზე არსებული ადრეული ლიტერატურა ტაძრის აგების სხვადასხვა თარიღს გვიჩვენებს, რომელთაგან არც ერთი არ არის სწორი. მხოლოდ უკანასკნელი დროის მეცნიერულ ლიტერატურაშია დაზუსტებული ტაძრის აგების დრო¹⁵. შემონახული ცნობების მიხედვით, ქვათახევი XII — XIII სს. მიჯნის ნაწარმოებია, სადაც 1820 წლამდე ყოფილა მონასტერი. მისი გაუქმების შემდეგ სამონასტრო ინვენტარი გადაუტანიათ თბილისში, ახალაგებულ ფერისცვალების ეკლესიაში¹⁶.

ხით. ეკლესიის შიდა სივრცეში კარგად იკითხება ჯვარი, რომელსაც გუმბათი აგვირგვინებს. ჯვრის მკლავებიდან, აღმოსავლეთისა და დასავლეთის გრძელია, ხოლო გვერდითები — მოკლე. ამათგან მხოლოდ აღმოსავლეთისა მთავრდება აფსიდით, დანარჩენები სწორკუთხაა. ისიც აღსანიშნავია, რომ დასავლეთის მკლავი ღრბა და გვერდითებს ორ-ნახევარჯერ აღემატება.

ტაძრის აღმოსავლეთის მონაკვეთი, ჩვეულებისამებრ, სამი ნაწილისაგან შედგება. შუაში საკურთხეველი მაღალი და განიერი აფსიდისა და ბემისაგან შედგება. აფსიდი შესამჩნევად ვიწროვდება ზემოთკენ, ხოლო ბემა — შედარებით ნაკლებად. ასეთი მდგომარეობა შეხედვისთანავე თვალში ეცემა მნახველს. აფსიდს განიერი ჩამოსასხდომი შემოუყვება, ცენტრში კი ორი საფეხურია და კედელში ღრმადაა ნიში (აქ ბერები უფროს-უმცროსობით სხდებოდნენ). ტრაპეზი, რომელიც ცენტრში დგას, მოგვიანო პერიოდს განეკუთვნება, მაგრამ საფიქრებელია, რომ იგი ძველის ადგილზე დგას.

გვერდითი სათავსები საკურთხეველს ბემის არეში უერთდება. ამათგან სამკვეთლოს კარი თავდაპირველია, მეორე კი გვიანაა გაჭრილი. პირველ მათგანს ჰორიზონტალური გადახურვა აქვს ისე, რომ ორივე მხარეს ნახევარწრიული ტიმპანი იქმნება. გვერდითი სათავსები თითქმის ერთნაირადაა გადაწყვეტილი: მოგრძო ოთხკუთხედი ცილინდრული კამარებითაა გადახურული და აფსიდით დამთავრებული. მათი ძირითადი ნაწილის გეგმა უსწორო ტრაპეციას უახლოვდება, ხოლო აფსიდები შესამჩნევად ღრმაა. სადიაკვნეს კამარაში დატანებული ხერხელებიდან ასასვლელია მეორე სართულზე მდებარე ე. წ. საიდუმლო სათავსებში.

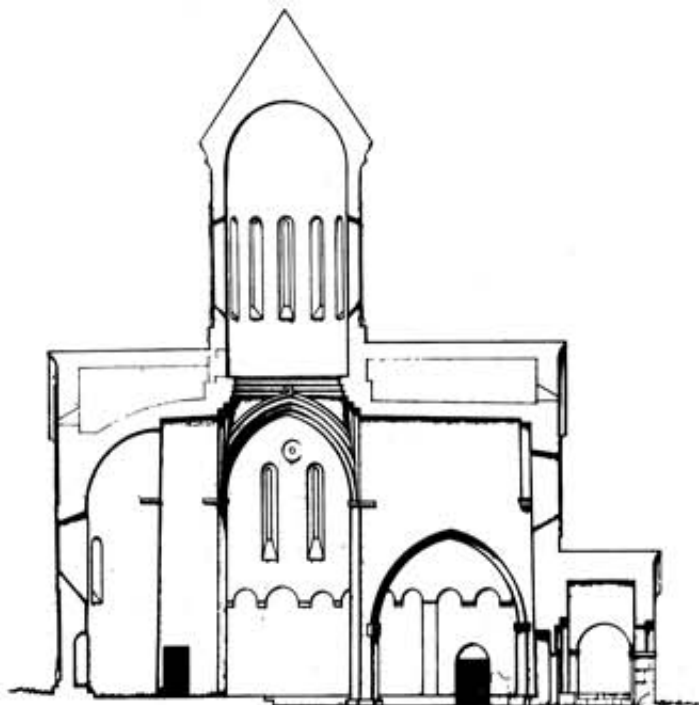
19. კვათახვი. გვინგმა.

იქიდან კი შეიძლება მოხვდეთ კონქზედა სათავსებში და გუმბათის არეში, სადაც მდებარეობს პატარა ნიში ვიწრო გასასვლელით. საბურავის ქვეშ მდებარე ამ დაბალ სათავსებს აქვთ პატარა, მრგვალი სარკმლები (სამხრეთისა ამოუქოლავთ გასულ საუკუნეში შეკეთების დროს). რაც შეეხება სალიაკენესა და სამკვეთლოს, მათ აღმოსავლეთიდან ერთნაირი მაღალი და ვიწრო სარკმლები აქვთ, მაგრამ სალიაკენეს, დამატებით, სამხრეთიდანაც აქვს პატარა ვიწრო სარკმელი. სალიაკენეში ტრაპეზის ქვა არ არის შემორჩენილი, სამკვეთლოში კი ახალი ტრაპეზის ქვა დგას ძველ ადგილზე.

მეორე სართულზე მოთავსებული საიდუმლო ოთახები პირველი სართულის კონფიგურაციას იმეორებს. ოთახებს აღმოსავლეთის მხარეს დაყოლებული თითო მრგვალი სარკმელი ანათებს.

აქვე უნდა აღვნიშნოთ ისიც, რომ სალიაკენე და სამკვეთლო ერთნაირად არ უერთდება ტაძრის დარბაზს. სალიაკენეს ჩვეულებრივი ზომის შესასვლელი აქვს ტიმპანიანი გადახურვით, ხოლო სამკვეთლოს შესასვლელი მაღალი და განიერია. ასეთი გადაწყვეტა იშვიათად გვხვდება.

ტაძრის ცენტრალური სივრცის შემქმნელი ჯგერის მკლავები გადახურულია კამარებით. ყველა კამარა და გუმბათ-ქვეშა თალი უკლებლივ ისრული ფორმისაა. დანარჩენი კამარებისაგან განსხვავებით, დასავლეთის კამარას ბოლოში დატანებული აქვს ვიწრო თალი, რომელიც პროფილირებულ კრონშტეინებზეა დაყრდნობილი (სურ. 20, 21, ტაბ. XXV).

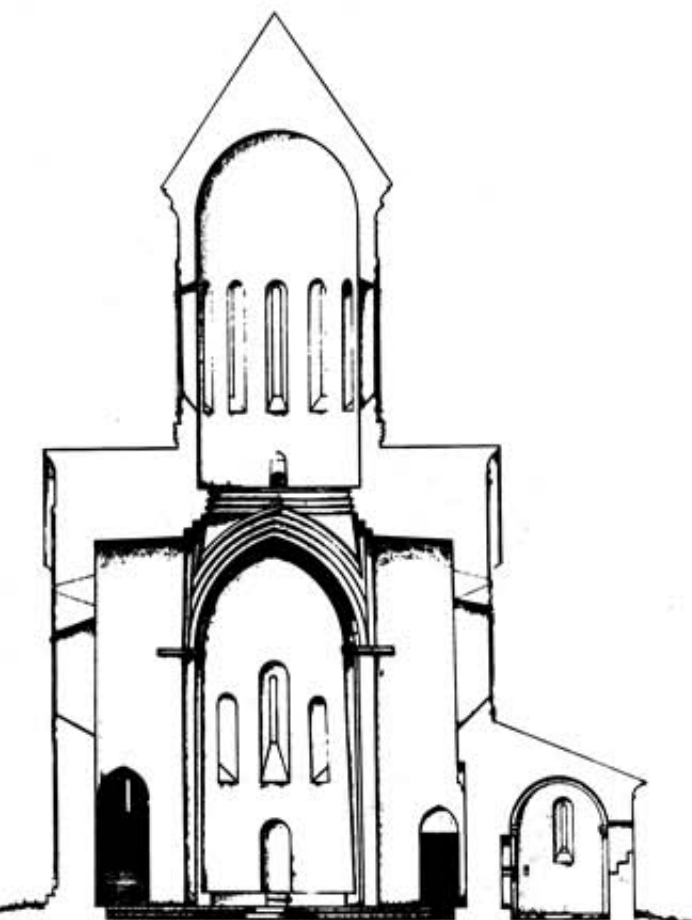
21. ქვათახვი. განაკვეთი სამხრეთით.

დასავლეთის მონაკვეთის გვერდითი ნაგები მაღალია, გადახურულია ცილინდრული კამარებით და ცენტრალური სივრცისაგან გამოიყოფა ნახევარწრიული თალებით, რომელთაგან ჩრდილოეთისა პილასტრებზე ეყრდნობა. სამხრეთისა — ცალ მხარეს პილასტრზე, ხოლო კედლის მხარეს — პროფილირებულ კრონშტეინზე. იგივე ნაგები შენობის დასავლეთის მკლავს უერთდება თითო განიერი და მაღალი თალით. ეს თალები პილონების გამონაშვერ პილასტრებს ეყრდნობა. ამ უკანასკნელს კი მარტივი კაპიტელები ამთავრებს.

ამ ნაგებობაშიც, ამგვარი ძეგლების მსგავსად, გუმბათ-ქვეშა კვადრატისა და გუმბათის წრეზე გადასვლა აფრებით ხდება. აფრამდე მისასვლელი გზა რთულია, რადგან თალები საფეხურებიდან პროფილებს ქმნის, ხოლო აფრას მოზრდილი ლილვები შემოუყვება. ეს ლილვები ცენტრებში ნასკვს აკეთებს და ამით ერთგვარად უკავშირდება გუმბათის ძირზე გამავალ ლილვებს.

თვით გუმბათის ყელი მაღალი ცილინდრია. მის ზედაპირზე, თანაბარი ინტერვალით, თორმეტი სარკმელია განლაგებული. სარკმელი მაღალი და ვიწროა, ნახევარსფეროთი გადახურულ ამ ცილინდრის ზედაპირს სხვა ელემენტი არ ახლავს.

ტაძრის ინტერიერი საკმაოდ კარგადაა განათებული. ნაგებობის ქვედა კორპუსის სარკმლები ჯგერის მკლავების არეებშია განლაგებული. ამათგან ერთ ჰორიზონტზე განლაგებული სამი სარკმელი აფსიდშია. მათში ცენტრალური სარკმელი სიმაღლით შესამჩნევად სწარბობს გვერდითებს. ჯგერის დანარჩენ მკლავებშიც სამ-სამი სარკმელია მოთავსებული, მაგრამ მათი ფორმები და განლაგება განსხვავდება პირველისაგან. აქ, სამივე ადგილას, ერთნაირი გადაწყვეტაა: ერთ სიმაღლეზე ორ-ორი მაღალი და ვიწრო სარკმელია, ხოლო ზემოთ — პატარა და წრიული. ამ სარკმლებს, ჩვეულებისამებრ, გარე კედლების ცენტრები აქვს მოკავებული, მაგრამ, სხვებისაგან განსხვავებით, დასავლეთის ჯგუფი ჩრდილოეთითაა გადაწეული. ოღნაე მარჯვნივ

20. ქვათახვი. განაკვეთი აღმოსავლეთით.

20. ქვათახვი. განაკვეთი აღმოსავლეთით.

გადაწეული სამხრეთის ჯგუფიც კი არის, მაგრამ ეს თითქმის შეუმჩნეველია, მაშინ, როდესაც დასავლეთისა ძალიანაა გადაწეული, რაც ამკარად ეხამუშება თვალს.

ცენტრში სინათლის წყაროს, აღნიშნულის გარდა, გუმბათის თორმეტი სარკმელი წარმოადგენს, ხოლო გვერდით ნავეებს თითო წრიული სარკმელი დასავლეთიდან ანათებს. სამხრეთიდან დამატებით სინათლეს კარიდან ღებულობს, ხოლო ჩრდილოეთიდან კიდევ ერთი პატარა სარკმლით, რომელიც გარე, გრძივ კედელშია მოთავსებული.

ეკლესიაში შესასვლელები მოწყობილია სამხრეთითა და დასავლეთით (სურ. 19). დასავლეთის კარი ოდნავ მარცხნივ, ხოლო სამხრეთისა შესამჩნევადაა გადაწეული დასავლეთით, რაც ნაკარნახევია კარიბჭის გადაწყვეტით.

აღსანიშნავია შიგნით გამოყენებული თაღების ფორმა, მათი მოხაზულობა. ინტერიერის წამყვანი დიდი თაღები მხოლოდ ისრული ფორმისაა. ესენია: გუმბათქვეშა თაღები და კამარები, დასავლეთის მკლავთან შემაერთებული გვერდითი ნავეების განიერი თაღები, სადიავენსა და სამკვეთლოში შესასვლელებისა და ეკლესიის კარების ტიმპანის შემოშვრი თაღები; დანარჩენი თაღები, რომლებშიც ძირითადად სარკმლები შედის, მხოლოდ ნახევარწრიულია.

აქვე გვინდა აღვნიშნოთ ისიც, რომ სამხრეთის კედელი, სხვა კედლებისაგან განსხვავებით, მთელ სიგრძეზე დაკიდებული თაღებითაა დამუშავებული. მხოლოდ ერთგან, კარის მარცხნივ, მოწყობილია პილასტრი. თვით თაღები ზომებით ოდნავ განსხვავდება ერთმანეთისაგან.

ერთი ფაქტი, რომელსაც აქ უნდა შევხვდეთ, ესაა კედლების წყობისა და მხატვრობის საკითხი. კედლები ნაგებია ფლეთილი ქვით. თლილი კვადრები გამოყენებულია მხოლოდ პილონებზე, პილასტრებზე, თაღებსა და სხვ. კედლები აგებისთანავე შეუღლესავთ და ფრესკებით დაუფარავთ. ფრესკებისაგან ახლა თითქმის არაფერია დარჩენილი.

სამხრეთის კარიბჭე ტაძრის თანადროულია. სამწუხაროდ, იგი ყველაზე მეტად დაუზიანებია მტერს, ამიტომ აღმდგენელს მხოლოდ ზოგად ხაზებზე უზრუნია.

კარიბჭე გრძელი ერთიანი სათავსი ყოფილა. აღმოსავლეთით იგი მთავრდება საკურთხეველის ღრმა აფსიდით. აღმოსავლეთის მონაკვეთის კამარა აღდგენილია. თავდაპირველი კედლის ორი თალია, რომლებიც აფსიდთან მდებარეობს.

კარიბჭის ცენტრალურ ნაწილში გარედან მოხვედრა შეიძლებოდა დიდი ღია თალით. ასეთივე ღია თალი იყო აღმოსავლეთით და დასავლეთით, ამათგან აღმოსავლეთისა გვიან, უხეშად ამოუშენებიათ, მაგრამ სამშენებლო ფენები კარგად იმიჯნება¹⁷.

ინტერიერს თუ ნაკლებად შეხება აღმდგენელ-რესტავრატორის ხელი, იგივე არ ითქმის გარე მასებსა და ფასადებზე. აქ ფასადების საკმაო დიდი ნაწილი ჩამოცვენილა და აღუდგენიათ. აღდგენა ტაქტიანადაა შესრულებული. ტაძრისათვის ფორმები არ შეუცვლიათ და არ დაუმახინჩებიათ.

ფასადების აღწერას ამჯერადაც აღმოსავლეთიდან დავიწყებთ (ტბ. XXIV). ამ ფასადზე ძირითადი ელემენტები აღვიღებთ. მთავარს, ამ შემთხვევაში, წარმოადგენს კედლის ერთიანი სიბრტყე, რომელზედაც განლაგებულია სხვადასხვა დეკორატიული ელემენტი. ფასადის მოხაზულობა

ამჟღავნებს ეკლესიის შიდა გადაწყვეტას: ცენტრალური ნაწილი უკავია ჯვრის ამბლებულ მკლავს, რომელიც ორქანობიანი სახურავით მთავრდება; გვერდებზე კი დაბალი ნაწილებია ცალქანობიანი სახურავით; ერთი შეხედვისთანავე თვალში გეცემათ ფასადის ცენტრალურ ღერძზე განლაგებული მორთულობა და გვერდებზე მდებარე ნიშები.

ეს ფასადიც, დანარჩენების მსგავსად, აღმართულია ორსაფეხურიან ცოკოლზე და კარნიზით მთავრდება. ცოკოლის ქვედა რიგი სწორკუთხაა და სიმაღლე რელიეფს მისდევს. მისი ზედა რიგი კი საკმაოდ მოზრდილ ლილვს წარმოადგენს. რაც შეეხება კარნიზს, იგი მხოლოდ ზომებით განსხვავდება ერთმანეთისაგან, პროფილი კი ერთნაირია ტაძრის ქვედა კორპუსზე გუმბათამდე. კარნიზი ყველგან ჩუქურთმით ყოფილა დაფარული. ჩვენამდე ბევრს არ მოუღწევია. რესტავრაციის დროს კარნიზის ნაკლები აღდგინები აღუდგენიათ თავდაპირველი პროფილით, ოღონდ უჩუქურთმოდ (ასეთი გადაწყვეტა ერთადერთი სწორი გზა იყო).

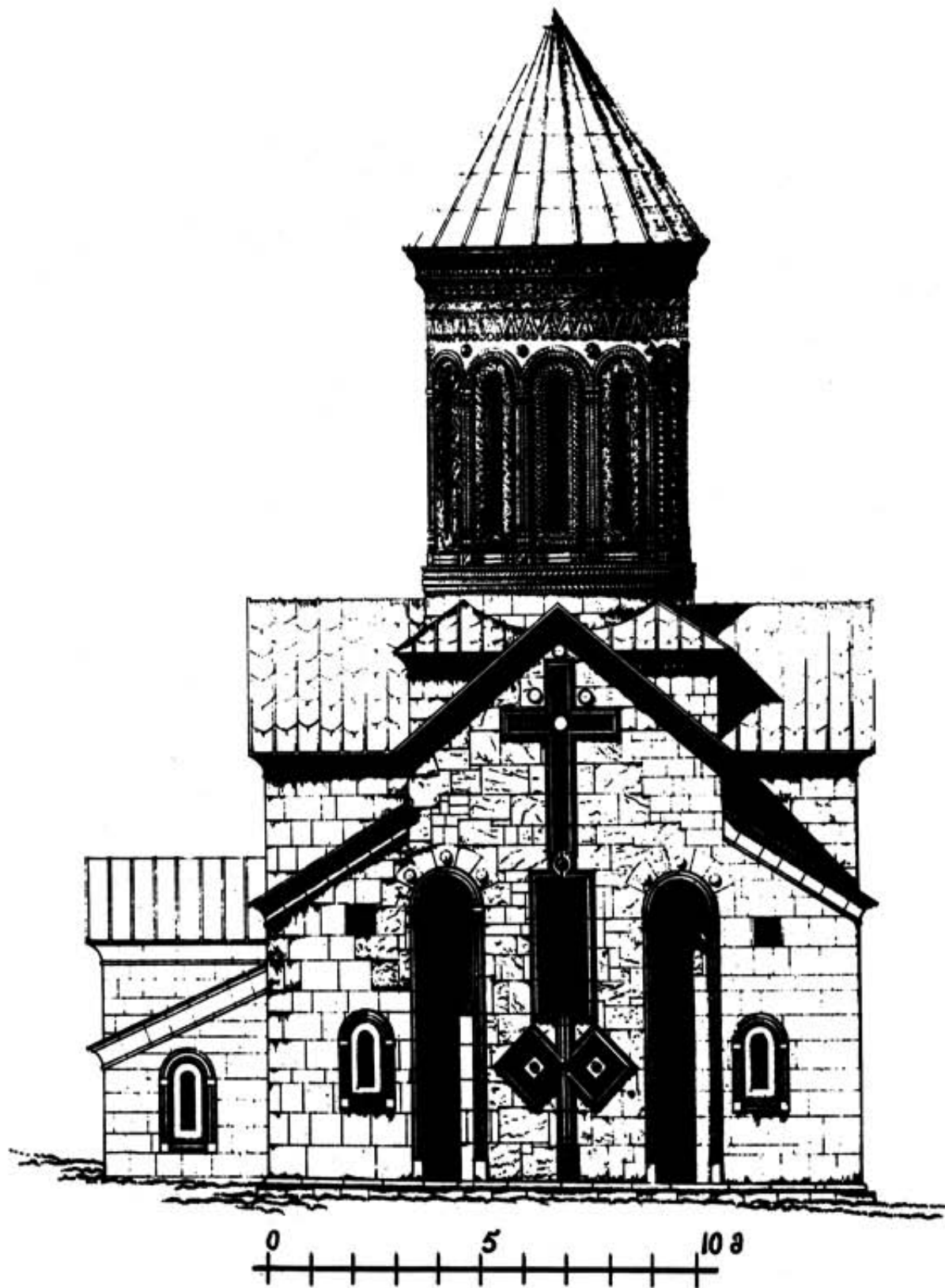
ფასადის ღერძი მოკავებული აქვს ცენტრალურ სარკმელზე ასბმულ დეკორატიულ ელემენტებს. ესაა, უპირველეს ყოვლისა, სარკმლის სწორკუთხა მოჩარჩოება, რომლის ლილვები ქვემოთ იხსნება, გვერდებზე ქმნის რომბებს, მიემართება ძირს და ცოკოლზე უყრდნობა. იგი, ამ შემთხვევაში, მცირე კვარცხლბეგია, მაგრამ მთლიანად სარკმელი (რომბებიანად) კვარცხლბეგია იმ დიდი ჯვრისათვის, რომელიც ფასადის ზედა მონაკვეთზეა მოთავსებული (სურ. 22). ეს ჯვარიც სარკმლიდან არის ამონახარდი; იქიდან ამოსული ლილვები ჯერ ბურთობს უვლის და მერე სწორკუთხა ჯვრის შემკვრელად გვევლინება.

ამ კომპოზიციის გვერდებზე მდებარე სამკუთხა გეგმის მქონე მაღალი ნიშები ერთი სისტემითაა მორთული, მათ ირგვლივ უვლის შეწყვილებული ლილვები, ლილვებით მიღებული პილასტრები დაყრდნობილია ბაზისებზე და მთავრდება კაპიტელებით. კაპიტელები თავდაპირველია. იგი ჩუქურთმითა და ბურთულებით მთავრდება, ხოლო ბაზისები აღდგენილია დეტალიზების გარეშე. ნიშებში თითო სწორკუთხა სარკმელია მოთავსებული საკურთხეველის გასანათებლად. ცენტრალური სარკმლის მსგავსად, ამათაც ფართო არშია შემოუყვება. არშიების შემოსაზღვრელად გრეხილოვანი ლილვია გამოყენებული. ნიშების თაღებს ოთხ-ოთხი ფესტონი ამშვენებს, თაღებზე ზემოდან კი სამ-სამი კოპია დასმული.

ფასადის განაპირა მონაკვეთებზე ორ-ორი სარკმელია. ზედა სარკმლები პატარაა და წრიული, ქვედა სარკმლები კი — მაღალი და დიდი. ეს უკანასკნელი აღდგენის პერიოდისაა (შესაძლოა, ძველი ფორმები დაცული იყოს), ხოლო ზედა სარკმლები თავდაპირველია. ორთავეს გარშემო მოზრდილი კვადრატია შექმნილი. მათ ზედაპირს ჩუქურთმა ფარავს.

ფასადის დამამთავრებელი კარნიზი მთლიანად მოჩუქურთმებული იქნებოდა. ფასადის გვერდითი დაბალი ნაწილების კარნიზი ძველი პროფილით — უჩუქურთმოდაა აღდგენილი, ხოლო ფრონტონის ორივე მხარე ჩუქურთმიანია (მცირე ნაწილი აკლია მარჯვენა ბოლოში). კარნიზის მრავალფეროვანი ჩუქურთმა ბრწყინვალედაა შესრულებული.

სამხრეთის ფასადი ძალზე დაზიანებულია. აღმდგენ-

22. ქვათახევი. აღმოსავლეთის ფასადი.

ლებს შენობისათვის ცოდნით და ტაქტით დაუბრუნებით პირვანდელი სახე. ფორმები და სიბრტყეები ძველს იმეორებს. ჩუქურთმისა და წვრილმანი დეტალების აღდგენა არც კი უცდიათ, რაც მოსაწონია (ტაბ. XXIX).

ტაძრის ეს მხარე რამდენიმე პლანზეა განლაგებული. წინა პლანზე წამოწეულია დაბალი და გრძელი კარიბჭე, მეორე პლანზე — თვით ტაძრის ქვედა კორპუსის სიბრტყე და მესამეზე — მაღლა მდებარე გუმბათი.

კარიბჭეს მოკავებული აქვს ტაძრის ცენტრალური და დასავლეთის მონაკვეთი. ამ გრძელი კარიბჭის აწეული ნა-

წილი ფრონტონით მთავრდება. დასავლეთის მონაკვეთზე შემორჩენილია ძველი ცოკოლი. დანარჩენი ყველაფერი აღდგენილია. კარიბჭის გადაწყვეტა, მისი კომპოზიცია, თავდაპირველი ჩანს, ეგვიპტის თითო სარკმელი გამოდის აღმოსავლეთითა და სამხრეთით. მათი მორთვა რეკონსტრუქციის დროინდელია.

ადრეულ პერიოდს განეკუთვნება ტაძრის ამ ფასადზე მოთავსებული ჯვრიანი შეწყვილებული სარკმელი. ჯვარი წვრილი და მაღალია, წვერი სახურავის კეხს უწევს. მართალია, ჯვრის ზედა ნაწილი განახლებულია, მაგრამ ფორ-

მები ძველს იმეორებს. სარკმლები ერთი ტიპისაა. მაღალი და განიერი, ორმაგი ლილვოვანი მოჩარჩოებით. სარკმელთა ღრუს კი ჩუქურთმიანი ფართო არშია უვლის. ერთი წრიული სარკმელი მარჯვენა მონაკვეთზეა. მისი მორთვა ახალია. კარიბჭეზე შერჩენილი არ არის კარნიზი, ტაძრის ამ ფასადზე კი, ფრონტონის მარცხენა კუთხეში, მოზრდილი ფრაგმენტია გადარჩენილი.

დასავლეთის ფასადიც საკმაოდ ყოფილა დაზიანებული და ისიც გონივრულად აღდგენილია (ტაბ. XXIX). თავდაპირველი მოხაზულობა და ფორმები შენარჩუნებულია. შედარებით კარგადაა მოღწეული ფასადის ცენტრალური ნაწილი, სადაც განლაგებულია მორთულობის მთავარი ელემენტი შეწყვილებული სარკმლების სახით. თვით სარკმლები მაღალი და ვიწროა. მათ ხერელობს უვლის ფართო ორნამენტული ლენტი, რომელიც შიგნიდან და გარედან წვრილი გრებილოვანი ლილვებითაა შემოსაზღვრული. სარკმლების გარე მოჩარჩოება კი მიღებულია პილასტრებზე დაყრდნობილი თალებით. მორთულობის ეს ელემენტი, თავისთავად, გრებილოვანი ორ-ორი მოზრდილი ლილვისაგან შედგება. პილასტრების ბაზისები და კაპიტელები რთულადაა მორთული.

სარკმლებს შორის მოთავსებული ჯვარი გლუვზედაპირიანი წვრილი ლილვისგანაა მიღებული. ჯვრის ღერო სარკმლებიდან ამოსვლისთანავე რგოლს ქმნის, რომელიც შემოსაზღვრავს წრიულ სარკმელს. ასეთივე სისტემით იქმნება რგოლი, ზემოთ, მკლავების გადაკვეთაზე, და მის ცენტრშიც პატარა სარკმელია მოქცეული (ეს სარკმელი სახურავქვეშა სივრცეს ანათებს).

ფასადის კარნიზებიდან თავდაპირველი მოღწეულია მხოლოდ ფრონტონზე. სხვაგან ყველგან აღდგენილია.

ფასადზე, აღნიშნულის გარდა, თითო წრიული სარკმელი გვერდით არეებზეა. ქვედა პორიზონტზე განლაგებული ეს პატარა სარკმლები განაპირა ნავეებს ანათებენ. ამ სარკმლების ირგვლივ გამავალი მარყუქებიანი ლილვები აღდგენის დროინდელია. იმავე დროისაა კარიბჭის დასავლეთის სარკმელიც. აქაც ძველის პროფილია გამეორებული.

რაც შეეხება დასავლეთის კარიბჭეს, ისიც ახალია. თუ რა იყო აქ ძველად, არ ჩანს. თვით შესასვლელიც ტიმპანიითურთ ძველია. მაგრამ ღირსშესანიშნავი არაფერია.

ტაძრის ჩრდილო ფასადი ერთ-ერთი ორიგინალურია არა მარტო ამ ძველზე, არამედ საერთოდ ჩრდილო ფასადებს შორის (ტაბ. XXVI). შედარებით ხელუხლებლადაა მოღწეული ამ ფასადის ცენტრალური ნაწილი, გვერდითი მხარეების შემოსვა კი აღდგენილია. აღმდგენელ ოსტატებს, ძველთან შედარებით, უფრო პატარა კვადრები აქვთ გამოყენებული აქაც და სხვაგანაც. ქვის ჯიშის იგივე უნდა იყოს, ოღონდ უფრო თეთრია; დროთა ვითარებაში, ალბათ, ახალიც ძველის ფერს მიიღებს.

ამ ფასადზე ცენტრალური ნაწილი გამოყოფილია გვერდებისაგან. არქიტექტორს ეს გამოყოფა გადაწყვეტილი აქვს დეკორატიულად. ფასადის ჯვრის მკლავის სივანეზე, ორივე მხრიდან, ცოკოლიდან აღის შეწყვილებული ლილვები, მაღლა აკეთებს საფეხურებს და ზემოთ, შუაზე, თაღს ქმნის. თაღზე პატარა ჯვარია დაყრდნობილი, რომელიც

ფაქტობრივად წრიული სარკმლის მორთულობაა. ჯვრის თავზე კი ჩუქურთმიანი კაპი ზის. თვით კედლის თაღის გვერდითი ნაწილები აღდგენილია, მაგრამ ხელუხლებელი დარჩენილია მარცხენა პილასტრის პირვანდელი ჩუქურთმიანი ბაზისი. აღდგენილი მარჯვენა მხარე იმასვე იმეორებს.

ფასადის მთავარი მორთულობაა შეწყვილებული სარკმლები (ტაბ. XXVI). სამხრეთისა და დასავლეთის სარკმლებისაგან განსხვავებით, ამ სარკმლებს შორის არ არის დეკორატიული ჯვარი. სარკმლები აქაც შეწყვილებული ლილვებითაა შემოფარგლული. თავისთავად ლილვები ქმნის პილასტრებსა და თაღებს. ლილვები გლუვი კი არაა, არამედ გრებილი (აღდგენილი ნაწილების გარდა). პილასტრების კაპიტელები, ბაზისები, ქვედა პორიზონტზე განლაგებული კვადრატები მთლიანად მოჩუქურთმებულია. უშუალოდ სარკმლებს კი შემოფარგლავს წვრილ გრებილებში ჩამჯდარი, ჩუქურთმით დაფარული ფართო არშია.

ამ სარკმლების თაღების ზემოთ კედელზე მიჰყვება წრიული ორნამენტი, რომელიც პატარა სარკმლის მოჩარჩოებაა. დეკორის გარე წვრილი ლენტი ირიბად მარყუქებს აკეთებს.

ერთი მრგვალი სარკმელი მოთავსებულია ფასადის მარჯვენა მონაკვეთზე. მას ძველი მორთულობა დაუკარგავს და ახალი, შესაძლოა, ძველს იმეორებდეს.

ამ ფასადის კარნიზი სხვებზე მეტადაა დაზიანებული. მცირე ფრაგმენტები მხოლოდ ფრონტონზეა შერჩენილი.

ფასადების აღწერის შემდეგ დაგვიჩა გუშმათი. ხელოვნების ეს იშვიათი ქმნილება, საბედნიეროდ, ნაკლებად დაუზიანებია დროთა ვითარებას. როგორც ადრე აღვნიშნეთ, გუშმათი „ხახვისებრად“ 1854 წელს გადაუხურავთ. გუშმათის დანარჩენი ნაწილები კი მხოლოდ უმნიშვნელოდ შეუკეთებიათ.

მაღალი და განიერი, კარგი პროპორციების მქონე გუშმათის ყელზე განლაგებულია თორმეტი სარკმელი. გუშმათის ყელის მორთულობის საწყისი სწორედ ეს სარკმელია. მათი მორთულობის ძირითადი ელემენტი უწყვეტი თაღედია (სურ. 22, ტაბ. XXIV, XXVII — 1). თვით თაღედი შედგება პილასტრებისგან, რომლებიც სამ-სამი ლილვისაგანაა შეკრული, ხოლო მათზე დაყრდნობილი თავები კი ორ-ორი ლილვითაა მიღებული. ასევე ორ-ორი ლილვია ქვედა პორიზონტზე. მათ შუა კი ჩუქურთმით დაფარული კვადრატული ფილებია. თაღედის ყველა ელემენტზე გამოყენებული ლილვი გრებილოვანია, თანაც გრებილი ისეთია, რომ შუაზე „წვეთები“ ჩამოუდის. თვით სარკმლებს შემოუფარგლავს წვრილ გრებილებში ჩასმული ჩუქურთმებიანი ფართო ლენტები.

თაღედი მთლიანად დაყრდნობილია საკმაოდ რთულ სარტყელზე. იგი ოთხი ცალკეული ელემენტისაგან შედგება. აქედან, ზემოდან მეორე და მეოთხე, სხვადასხვა მხარეს მიმართული გრებილია. პირველი ზოლი ფესტონებითაა დამუშავებული, მესამე კი ორი ვიწრო ლენტის წნულს წარმოადგენს. მთლიანად ეს ოთხი ერთეული მძლავრ ბაზას უქმნის გუშმათს; აქ ყველაფერი მასშტაბურია.

თაღედს ზემოდან უვლის მაღალი ფრიზი, რომელიც ერთი მოტივის ჩუქურთმისგანაა შედგენილი. ამ მაღალ ფრიზს კიდევ წვრილი ფრიზი მისდევს და შემდეგ იწყება ორმაგი კარნიზი, რომელიც თავდაპირველად ჩუქურთმით

იყო დაფარული (ტაბ. XXIX). ახლა მცირე მონაკვეთია დარჩენილი ჩრდილოეთის მხარეს. გუმბათს კიდევ აქვს მორთულობის ერთი ელემენტი. ესაა კოპები, განლაგებული თაღებს შორის. კოპების ზედაპირი დამუშავებულია ორნამენტით ან დაღარულია.

არაფერი გვითქვამს გუმბათქვეშა კვადრატის იმ შვერილებზე, რომლებიც ქვედა კორპუსის ჯერულად განლაგებულ სახურავებს შორისაა მოქცეული. ამ „ფარული“ კვადრატის კუთხეები შვერილია, ხოლო სახურავი — ჯვარედინი. ისინი, გარდა იმისა, რომ შენობის კონსტრუქციული ელემენტებია, კომპოზიციურ როლსაც ასრულებენ და ტაძრის საერთო პირამიდულ კომპოზიციაში ერთ-ერთ საფეხურს ქმნიან. კარნიზებით დამთავრებული ეს მცირე შვერილები კობტადაა მიდგმული გუმბათის ძირზე. მისი კარნიზი მთლიანად მოჩუქურთმებული ყოფილა, ჩვენამდე მოაღწია მხოლოდ ჩრდილო-დასავლეთის კუთხის ჩრდილო კარნიზის ნაწილმა.

არქიტექტურულ-მხატვრული ანალიზი

ქვათახევის ტაძარი ქართული არქიტექტურის ერთ-ერთი უნიკალური ძეგლია. მისი საერთო პროპორციები, ფასადების მორთულობა, ჩუქურთმები არქიტექტორის მაღალ ოსტატობაზე, მის გემოვნებაზე მიგვითითებს. მიუხედავად მრავალი გადაკეთებისა, მას დღემდე შემორჩა თავდაპირველი სახე.

ტაძარში შესული თავს ლაღად გრძნობს, ნაგებობა ბადებს დიდი სივრცის გრძნობას. დახვეწილია მაღალი კამარები და მასათა ზედაპირული პროპორციები. ძირს დაწყებული ყველა ხაზი, თითქოს თავს იყრის გუმბათში. ზესწრაფვის შთაბეჭდილებას ქმნის კამარებისა და გუმბათქვეშა თაღების ისრული მოხაზულობა. ეს თაღები კი მთავარი მოქმედი კომპონენტებია ინტერიერში. დღეს, როდესაც ტაძრის კედლები ჩამოძარცულ-ჩამოფხვკილია, კომპოზიციის პარმონია მაინც იგრძნობა. ამ პარმონიულობას უფრო ძლიერი ზემოქმედების ძალა ექნებოდა, კედლის მხატვრობა რომ მთლიანად დაკუთხებოდა.

ტაძარს ორი კარი აქვს. ერთი მათგანი დასავლეთითაა, მეორე — სამხრეთით (სურ. 19). თუ არა ეს მოუსვენრობის შექმნის განწყობა, სხვა რა ამოძრავებდა ზუროთმოდვარს, როდესაც იგი დასავლეთის კარს კრიდა არა კედლის ცენტრში, არამედ საგრძნობლად განზე? ამ კარიდან შესული დამთვალეირებული მარჯვენა და მარცხენა მონაკვეთებს სხვადასხვა პერსპექტივაში ხედავს, განუწყვეტლივ იცვლება სურათები საკურთხევლისკენ მოძრაობისას. იგი თანდათანობით აღიქვამს ტაძრის მთელ შიდა სივრცეს. სამხრეთის კარის გაჭრა ამა თუ იმ ადგილას ეპოქის სტილის საკითხია. XII ს. ბოლოს და XIII ს. დასაწყისში აგებული ყველა ტაძრის ავტორი კარს ათავსებს ნავის არეში (თბილისის ლურჯი მონასტერი, ბეთანია, ყინწყისი, ტიმოთესუბანი, ახტალა), მაგრამ ასე დასავლეთით, მოშორებით გუმბათქვეშა პილონისაგან, მხოლოდ ქვათახევის ოსტატი აკეთებს.

ინტერიერის აღქმასთანაა დაკავშირებული აგრეთვე სარკმლების რაოდენობა და მათი განლაგებაც. ამ შემთხვევაში სინათლის წყარო ისეა განაწილებული, რომ ხელი შე-

ტაძარი მოუპირკეთებიათ სამუშაო ზომის თლილი კვადრებით. როგორც ჩვეულებრივ, ქართულ ძეგლებზე გვხვდება, ისე აქაც ოსტატს არ უცდია რიგების დაცვა. ერთმანეთის გვერდითაა როგორც დიდი, ისე პატარა ქვები.

ტაძარი მოპირკეთებულია კირქვის კვადრებით. ქვებს მოყვითალო ფერი გადაჰყარავს. კედლების ნახევარზე მეტი აღდგენილია იმავე ჯიშის შედარებით პატარა კვადრებით. ფერადოვანი გამა ოსტატს, როგორც ეტყობა, არც იტაცებდა. თავდაპირველ ფენაში მხოლოდ აღმოსავლეთით ვხედავთ ფირუზისფერ სამ პატარა ქვას. გუმბათი კი მთლიანად ერთი ფერისაა. მას მზის ქანგი უფრო მოჰკიდებია და სასიამოვნო მოყვითალო-მოწითალო ტონი გადაჰყარავს.

ტაძარი როგორც გუმბათზე, ისე ქვემოთაც, ლორფინით ყოფილა დახურული, ისიც ბევრჯერ შეუკეთებიათ და ამჯერად თუნუქი ახურავს.

უწყოს კონტრასტების შექმნას. თუ ცენტრი მეტადაა განათებული, სინათლის ძალა ნაპირებისკენ კლებულობს და, ბოლოს, ძლივს „ბეჭუტავს“. ინტერიერში ყველაზე უკეთ, ცენტრის შემდეგ, საკურთხეველია განათებული, ამას მოსდევს ჯვრის მკლავები და ბოლოს — გვერდითი ნაგები.

ყველაზე მეტი სარკმელი გუმბათის ყელშია. ამ მაღალი ცილინდრის თორმეტი მაღალი და ვიწრო სარკმელი თანაბარი ინტერვალითაა განაწილებული. საკმაოდ შემოდის სინათლე აგრეთვე ჯვრის ოთხივე მკლავში განლაგებული სამ-სამი სარკმლიდან. დანარჩენ სარკმლებს კი არა აქვთ გადამწყვეტი მნიშვნელობა.

აქვე უნდა შევხვით, საერთოდ, სარკმლების განლაგებას, რადგან ყველა დროის ოსტატი თავისებურად უდგება ამ საკითხს. შეიძლება თამამად ითქვას, რომ დაწყებული XII საუკუნიდან, ყველა ტაძრის გუმბათში, ქვათახევის მსგავსად, თორმეტი სარკმელია განლაგებული. ქვათახევის თანადროული ტაძრების გუმბათში სარკმელთა განაწილების ასეთი ერთგვარობა არც მანამდე და არც შემდეგ არსად შეინიშნება.

XI — XIII საუკუნის ძეგლებისათვის, საერთოდ, დამახასიათებელია აფსიდში ერთ რიგზე განლაგებული სამი სარკმელი. ასეა ქვათახევეშიც, მაგრამ, მისგან განსხვავებით, სხვა ძეგლებში დანარჩენი ორი მკლავის გადაწყვეტა ორიგინალური და იშვიათია, ხოლო ქვათახევეში სამივე მკლავის ერთნაირ გადაწყვეტასთან ვვაქვს საქმე. აქ ორი სარკმელი მაღალია, ხოლო მესამე, ზემოთ მდებარე, წრიული. სამი სარკმლის აღნიშნული კომპოზიცია კარგ შთაბეჭდილებას ტოვებს. ასეთი გადაწყვეტა მხოლოდ ბეთანიაში გვხვდება. მათ შორის მსგავსება არცაა გასაკვირი, რადგან, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ბეთანია ქვათახევის თანადროული ძეგლია.

ქვათახევეში საინტერესო გადაწყვეტა აქვს გუმბათქვეშა სარტყელსა და თაღებს (ტაბ. XXV). თაღები კარგად გამოკვეთილი ისრული ფორმისაა. კონსტრუქციულს ზემოთ მისდევს ნახევრად კონსტრუქციული დეკორატიული თაღები და ლილვები. ზედა უკანასკნელი ლილვი ცენტრში

მარყუტივით იკვრება. თვით სარტყელიც რამდენიმე ლილვისაგან შედგება. რაც შეეხება აქ აღნიშნულ მარყუტს, იგი არ არის დამახასიათებელი, მაგრამ ზოგიერთ ძეგლში მაინც გვხვდება; მაგალითად, ადრეული ძეგლებიდან — თილვასა და იკორთაში, ხოლო შემდეგი დროის ძეგლებიდან — ფიტარეთში, ახტალაში. აქ დასახელებულ ძეგლებზე ერთნაირი გადაწყვეტაა, ქვათახევი კი მათგან განსხვავდება. საქმე იმაშია, რომ ლილვი ქვათახევი თაღს მიჰყვება, წვეტში მარყუტს კრავს და ისევე ქვემოთ ჩამოდის. ასე გრძელდება ოთხივე მხარეს. ზემოდასახელებულ დანარჩენ ძეგლებში კი ერთი ლილვი ქმნის თაღებსა და სარტყლის ქვედა ზოლს. ამ ეპოქის დანარჩენ ძეგლებზე სარტყელი და თაღები დამოუკიდებელი ერთეულებია.

რაც შეეხება თაღების მოხაზულობას, უნდა აღინიშნოთ, რომ ადრეულ ძეგლებში ნახევარწრიული ფორმა სკარბობს. XI — XIII სს. კი იშვიათად მიმართავენ ნახევარწრეს (ლურჯი მონასტერი), აქ ისრულ ფორმას იყენებენ (ბეთანია, ქვათახევი, ყინწვისი, ტიმოთესუბანი, ფიტარეთი, წულრულაშენი, ახტალა).

ასეთი მოხაზულობის თალი ქვათახევი ყველგან არ არის გამოყენებული. მას მიმართავენ ოსტატი კარების თაღებზე როგორც საკურთხეველის გვერდით ოთახებში, ისე ტიმპანებზე სამხრეთისა და დასავლეთის შემოსასვლელებში. ამ კარების თაღები ისე არ ეცემა მნახველს თვალში, როგორც დასავლეთის მკლავისა და გვერდითი ნაეების მართებული თაღები. ეს განიერი და მაღალი თაღები აზიდულია და მეტყველი. უნდა აღინიშნოს, რომ ამ პერიოდის ძეგლებში თაღები შეისრულია, მაგრამ ასე მკვეთრად არა. რაც შეეხება ინტერიერში გამოყენებული ყველა სარკმლის, საკურთხეველში მდებარე ნიშის გადახურვას, გვერდითი ნაეების ცენტრალურ სივრცესთან მაკავშირებელ თაღებსა და სამხრეთის კედელზე გამყოლ თაღებს, ყველას ნახევარწრიული ფორმა აქვს. უნდა ითქვას, რომ XI — XIII სს. ძეგლებში, მხოლოდ ანალოგიურ გადაწყვეტასთან გვაქვს საქმე, ამ მხრივ ქვათახევი ტიპურია.

აქვე უნდა შევეხოთ სამხრეთის კედელზე გაყოლებულ თაღებს. ამ თაღებს მხოლოდ დეკორატიული დანიშნულება ჰქონდა. მისი გამომგონებელი ქვათახევის ავტორი უნდა იყოს და მას მიმბაძველი არ ჰყოლია. უნდა აღინიშნოს, რომ თაღები არ ტოვებს ცუდ შთაბეჭდილებას, მაგრამ მაღალმხატვრობითაც არ გამოირჩევა. როგორც ეტყობა, ამან განაპირობა მისი გაუფრთხილებლობა.

ინტერიერის არქიტექტურული დამუშავების თვალსაზრისით, უნდა განვიხილოთ გუმბათქვეშა საყრდენები (სურ. 20, 21). აღმოსავლეთის საყრდენები ჩვეულებრივი კედლებია, რომელთაც მხოლოდ წიბოები აქვთ ცერად მოკვეთილი. მიუხედავად იმისა, რომ ასეთი გადაწყვეტა დიდი მხატვრობის პრეტენზიას ვერ განაცხადებს, მაინც დეკორატიულია. რაც შეეხება დასავლეთის პილონებს, ისინი ქვედა ნაწილში ოქტოგონურია. ასეთი გადაწყვეტა უშუალო ანალოგიას პოულობს ქვათახევის თანადროულად აგებულ ბეთანიის ტაძარში. სხვა პარალელი აღმოსავლეთის კუთხეებს არა აქვს. დასავლეთის რვაგვერდას კი ანალოგია მრავლად მოეძებნება. მსგავს ფორმას ვხედავთ ჯერ სამთავისში, შემდეგ კი სხვა ძეგლებშიც (იკორთა, ლურჯი მონასტერი, ტიმოთესუბანი, ფიტარეთი, ახტალა, ჰუჯაბი და სხვა).

როგორც ვხედავთ, პილონის ეს ფორმა ერთ-ერთი საყვარელი მოტივთაგანია შუაფეოდალური ხანის გუმბათოვანი ტაძრების მშენებელთათვის.

რაც შეეხება პილონების საპირისპიროდ დასავლეთის კედელთან მდებარე პილასტრებს, ისინი ქვათახევი ცენტრალური საყრდენების პროფილს იმეორებენ, რაც საერთო ანსამბლში კარგად მოჩანს. სხვა გუმბათოვან ძეგლებში, ზოგან, ასევე გვერდით ნაეებთან მართებული თაღების საყრდენი პილასტრები მოპირდაპირედ ერთნაირ ფორმებს იმეორებენ (ყინწვისი, ფიტარეთი და სხვა). ზოგან კი ფორმები განსხვავებულია (იკორთა, ლურჯი მონასტერი¹⁸, ტიმოთესუბანი, ჰუჯაბი და სხვა). ქვათახევის უშუალო ანალოგიაა მისი ტიპის ჭგუფიდან შემდეგი ძეგლები: ბეთანია, ფიტარეთი და ახტალა.

აქ განხილული გუმბათქვეშა საყრდენების კაპიტელებთან დაკავშირებით, უნდა აღინიშნოთ, რომ ქვათახევი გუმბათქვეშა საყრდენებზე მარტივი პროფილის კაპიტელებია გამოყენებული. ამ ტიპის ძეგლებში, როგორც წესი, ასეთ, ოდნავ რთული პროფილის კაპიტელებს იყენებენ. ისიც უნდა აღინიშნოთ, რომ, საერთოდ, კედლების ფრესკებით დაფარვის შემოღების შემდეგ, კაპიტელებს, იმპოსტებს ისე მრავალფეროვნად აღარ ამუშავებენ, როგორც ადრეულ ხანაში.

აფსიდში განლაგებულ ნიშებს ყოველთვის აქვს ორი ფუნქცია: პირველი — მოხერხებულად განლაგდნენ მღვდელმსახურები და მეორე — დეკორატიულობა. რაც შეეხება, კერძოდ, ქვათახევის შემთხვევას, უნდა აღინიშნოთ: თუ იგი თავიდანვე სამონასტრო ეკლესიად შენდებოდა, მაშინ ეს ნიშები განკუთვნილი იქნებოდა მონასტრის წინამძღვრისათვის, ხოლო თუ საეპისკოპოსო იყო, მაშინ — ეპისკოპოსისათვის. აფსიდის ცენტრში მდებარე ნიშის ანალოგიაზე შეიძლება ვთქვათ, რომ ასეთი გადაწყვეტა ისევე ქვათახევის ჭგუფისთვისაა დამახასიათებელი (ლურჯი მონასტერი¹⁹, ბეთანია, ყინწვისი).

ქვათახევის ტაძრის ინტერიერის განხილვის შემდეგ უნდა შევეხოთ სამხრეთის კარიბჭეს (ტაბ. XXIX). მართალია, მისი ფასადები მთლიანად ასიოდე წლის წინათ ჩატარებული რესტავრაციის შედეგია, მაგრამ ინტერიერში ბევრი რამ არის თავდაპირველი. აქედან, უპირველეს ყოვლისა, უნდა აღინიშნოს კარიბჭის ცენტრალური ნაწილი, რომლის კამარა რვაქიმიანი ვარსკვლავითაა დამუშავებული. ქიშები გაფორმებულია გრეხილოვანი ლილვებით, რომელთა ბოლოები მთავრდება ბურთულებითა და ლენტოვანი სამაჯურებით. ნახევარკონუსურ ზედაპირებს ჩუქურთმიანი ფართო არშიები ამშვენებს, თვით კონუსის ძირებს წვრილი გრეხილოვანი ლილვები შემოუყვება და ცენტრებში წრეებია დასმული.

კარიბჭის ანალოგიის ძებნა შორს არ დაგვჭირდება, რადგან მას იმავე ეპოქაში ვპოულობთ ბეთანიისა და ფიტარეთის ძეგლებზე. მართალია, თითოეულ მათგანს ინდივიდუალური სახე აქვს, მაგრამ საერთოდ ბევრია.

აღნიშნული კამარის საყრდენებია პილასტრები, რომელთა წიბოებს „წვეთებიანი“ გრეხილები შემოფარგლავს, ხოლო ზედაპირები ჩუქურთმოვანი არშიებითაა დაფარული.

კარიბჭის არეში ტაძრის ფასადი შემოსილი არსად არ არის. ზადგან კარიბჭისა და ტაძრის ავტორი ერთი და იგივე არქიტექტორი იყო, მან იცოდა, რომ ტაძრისა და კარიბჭის კედლებს გალესავდა და შემდეგ ფრესკით დაფარავდა (იგი ტაძრის შიგნითაც ასე იქცევა — მოსახატავი კედლები შეუმოსავია).

კარიბჭის კამარის დამუშავება და პილასტრების მორთულობა ერთდროულობაზე მიუთითებს. ამიტომაც ტაძრისა და კარიბჭეს ერთიან ნაწარმოებად ვთვლით.

განვიხილოთ ქვათახევის ტაძრის ექსტერიერი. დასაწყისშივე უნდა აღვნიშნოთ, რომ ამ ნაგებობას იშვიათი პროპორციები აქვს. ჩვენ აღწერაში აღვნიშნეთ, რომ ფასადებზე ბევრი რამ არის განახლებული, მაგრამ, რადგანაც ცვლილებები ადგილობრივი ხასიათისაა, საერთო იერი შენარჩუნებული აქვს². აქა ცენტრალურ-გუმბათოვანი ტაძრისათვის დამახასიათებელი ტიპური სურათი. საერთო პირამიდული ფორმა მიღებულია სახურავების საფეხურისებრი განლაგებით, რომელთაც ნაწილობრივ ემატება ქვედა პორიზონტზე მდებარე კარიბჭეები. ყველაფრის დამავეირგვინებელი კი მალალი გუმბათია.

საინტერესოა აქვე აღვნიშნოთ, რომ ნაგებობის საერთო იერის აღქმას ახლოდან ხელს უწყობს კედლის უნაკლო წყობა. ამ შემთხვევაში საუბარია კედლების ძველ წყობაზე, რომელიც, ცოტად თუ ბევრად, ყველა ფასადზეა შერჩენილი. ეს წყობა რადიკალურად განსხვავდება XIX ს. რესტავრატორის ნამოქმედარისაგან. პირველი ფენის ქვის წყობა თავისუფალია ყოველივე სტანდარტისაგან, ხოლო მეორე ფენას სწორედ სტანდარტულობა ახასიათებს. ადრეულ ფენებში თუ არ არის დაცული პორიზონტალურობა, მეორე ფენის ოსტატს თავი მოაქვს სწორედ ამ „წესიერი“ წყობით. მასში კი მხატვრულობას მოკლებული სტანდარტულობა ჩანს.

ქვათახევის ტაძარი თავისი ეპოქის მალამხატვრული ნაწარმოებია, ამიტომაც მისი საერთო თუ კერძო მხარე ანალოგიას პოულობს თანადროულ და მომდევნო ძეგლებში.

ძეგლის სტილისტური ნიშნებიდან, პირველ რიგში, უნდა აღვნიშნოთ ფასადების მორთულობის საერთო პრინციპი. ესაა XI—XII საუკუნეებში კედლების თაღებით მორთვა, ხოლო მომდევნო პერიოდში დეკორის განლაგება ცალკეულ ელემენტებად. ამავე დროს, ამ ძეგლებში თითოეული ფასადი საკუთარ იერს ატარებს. დეტალებში შეიძლება მათ მსგავსება ახასიათებდეთ, მაგრამ ეს ვერ ცვლის ზოგად სახეს.

ცნობილია, ფასადებზე თაღები, როგორც მორთულობის ძირითადი ელემენტი, უკანასკნელად გამოყენებული იყო 1172 წელს აგებულ იკორთის ტაძარზე. ამის შემდეგ მას აღარ მიმართავენ, მაგრამ ზოგჯერ თაღს იყენებენ ცალკეულ ელემენტად. კერძოდ, ასეთ გადაწყვეტასთან გვაქვს საქმე ქვათახევედაც. მისმა ავტორმა თითქოს ძაფი გააბა წინა ეპოქასთან და ამით „ვალიც“ მოიხადა. იგი ტაძრის ჩრდილოეთის ფასადზე იყენებს თაღს, მაგრამ მისი კომპოზიცია განსხვავებულია, არავის ბაძავს, შექმნა საკუთარი ფორმა (ტაბ. XXVI), მაგრამ ეს ფორმა ისეთი არ არის, რომ მიეზიდა თანამედროვეთა და

მომდევნო თაობების ყურადღება. ქვათახევის ეს მოტივი ყველაზე ახლოს მაინც იკორთის ტაძართანაა. იკორთის დასავლეთისა და გვერდითი ფასადების ჭრის მკლავების ცენტრალური არე ლილვებისაგან მიღებულ თაღებს უჭირავს, რომლებიც ქვემოთ, გვერდებზე, თითო სწორკუთხა მუხლებს ქმნიან. ასე იწყება ქვათახევეშიც, მაგრამ შემდეგ ეს მუხლები ოთხამდე მრავლდება და ლილვები ცოკოლზე ეშვება. ქვათახევის ეს კომპოზიცია ცუდად არ გამოიყურება, მაგრამ, ვისაც მიუბაძავს, უკეთესი არავის გაუყვებია. ასეთებიდან, უპირველეს ყოვლისა, აღსანიშნავია ხობის ტაძარი (დას. საქართველო), ერთაწმინდა (ქართლი) და მეტეხის ტაძარი თბილისში. ხობის უგუმბათო ეკლესიის დასავლეთის ფასადზე ტეხილი ლილვები ორ წყებადაა გამოყენებული, რაც ტვირთავს ფასადს²¹, ხოლო ერთაწმინდის ავტორი უფრო შორს მიდის და სიმალეზე გამოყენებულ ტეხილკუთხეებს უმატებს კარნიზის ქვეშ გამაველ დახტუტუტებულ ლილვებს. ცხადია, მის შემქმნელს ლალატობს ზომიერების გრძნობა.

იმავე საუკუნეში აღნიშნული თაღების გამოძახილს უკანასკნელად ვნახულობთ თბილისის მეტეხში (1278—1289). მართალია, აქ, ფასადებზე ზედმიწევნით კარგად არ იკითხება ლილვების მოხაზულობა დაზიანების გამო, მაგრამ ნაშრომის ავტორებს რეკონსტრუქცია საქმად დამაჩერებლად აქვთ წარმოდგენილი. რ. მეფისაშვილის მიერ შესრულებული, აღდგენილი ფასადების ზედა მონაკვეთები მრავალსაფეხურიანი ტეხილია²². ცხადია, არც ასეთი გადაწყვეტაა მალალი გემოვნების მაჩვენებელი. ზემომოყვანილი მაგალითები სწორედ იმაზე მიუთითებს, რომ ფასადების თაღებით მორთვამ XII ს. შუა ხანებში დაკარგა მიმზიდველობა და შემდეგ მის გამოყენებას რემინისცენციულობით თუ ავხსნით, თორემ მასში უკვე ახალი და წამყვანი არაფერია.

რაც შეეხება იმ სისტემას, რომლითაც შეიცვალა თაღები, შეიძლება ვთქვათ, რომ იგი გაცილებით სადაა პირველზე. ამავე დროს, მიმზიდველობა და ლაკონიურობა არ აკლია. ფასადებმა თითქოს მხრები ჩამოიბერტყეს, თაღებისაგან გამიშვლდნენ და წინა პლანზე გამოაჩინეს გემოვნებით ნაწყობი კედლის სიბრტყეები. ამ სიბრტყეების უპირველესი განმსაზღვრელია პროფილირებული ცოკოლი და მოჩუქურთმებული კარნიზი. დანარჩენი კი ბრტყელი კედლებია დეკორატიული ლაქებით. ეს „ლაქები“ ძირითადად დაკავშირებულია კარ-სარკმელთან, მაგრამ არის აგრეთვე ცალკეული ელემენტები, რომლებიც ექვემდებარება მხოლოდ ავტორის მიერ შემუშავებული მხატვრობის კონცეფციას.

ეს რაც შეეხება ტაძრის ქვედა კორპუსს (გუმბათზე განსხვავებული პრინციპია გამოყენებული). აქ ჭერჭერობით ისევ ძალაში რჩება უწყვეტი თაღები (ტაბ. XXIV). უფრო გვიან კი გუმბათიც მკვეთრად იცვლის სახეს. ისიც უნდა აღვნიშნოთ, რომ, ჩვეულებრივად, მოპირდაპირე ფასადებს ერთნაირი მოხაზულობა აქვს, მაგრამ დეტალური გადაწყვეტა სხვადასხვანაირია. უფრო დიდი განსხვავებაა აღმოსავლეთისა და დასავლეთის ფასადებს შორის, შედარებით ნაკლები — სამხრეთისა და ჩრდილო-

თის ფასადებს შორის (აქ საუბარია ძირითად კორპუსზე, დანამატების გარეშე).

როგორც ხშირად გვხვდება ქართულ ტაძრებზე, ქვათახევიც მეტ პარადულობას ატარებს აღმოსავლეთის ფასადი (ტაბ. XXIV, XXVIII). ცხადია, იგი სილამაზის მხრივ ბევრს კარგავს, რადგან ფასადის გვერდით ნაწილებზე თავდაპირველი სარკმლების ნაცვლად მათი სქემამ მოცემული.

თავისთავად ფასადს პირამიდული იერი აქვს და იმავს იმეორებს მისი მორთულობაც. კარნიზზე თუ ჯრის წვერია მიბჯენილი, შემდეგ მზერა ნიშების თალებს ჩაუყვება, გადადის მცირე სარკმლებზე და მოზრდილი სარკმლების მოჩარჩოებით მთავრდება.

ფასადის მორთულობის ღერძი ემთხვევა კედლის ღერძს, რითაც ხაზია გასმული საერთოდ შენობის ცენტრისათვის. რადგან გვერდის ფასადებსაც ზოგადად ასეთი გადაწყვეტა აქვს, შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ყველაფერი ეს ხუროთმოძღვრის ჩანაფიქრის განხორციელებაა, რათა შეექმნა ზესწრაფვის შთაბეჭდილება, რასაც უდავოდ მიაღწია.

აღმოსავლეთის ფასადის ცენტრალურ ხაზზე განლაგებული დეკორი დაკავშირებულია ან, უკეთ რომ ვთქვათ, გამომდინარეობს აფსიდის მთავარი სარკმლიდან. ეს მაღალი და წვრილი სარკმელი მოჩარჩოებულია სწორკუთხად. მისი გარე ლილვები ეშვება ძირს და მიემართება ზემოთ. ძირს იგი გვერდებზე ქმნის რომბებს და ეყრდნობა ცოკოლზე მდებარე ბაზისს. ზემოთ კი შემოუვლის ორნამენტირებულ კოპს და აღიმართება მაღალ, სწორკუთხა ჯვრად (XXVII — 2, XXVIII).

ამ კომპოზიციის გვერდებზე მდებარეობს თითო ნიში, რომლებიც წყვილი ლილვებითაა შემოფარგლული. ნიშების შიდა კედლებზე სწორკუთხა სარკმლებია (ტაბ. XXVIII).

აღნიშნული ნიშების გარეთ, თითქმის ერთ ვერტიკალზე, განლაგებულია ორ-ორი სარკმელი. აქედან ზედა რიგის სარკმლები მეტად პატარებია, ქვედა რიგისა კი — საკმაოდ მოზრდილი.

ქვათახევის ავტორის მიერ შესრულებული ფასადის მორთულობა მთლიანად თუ უკავშირდება XII — XIII სს. მიჯნის ძეგლებს, ზოგ შემთხვევაში იგი იხედება უკან და ხიდსა დებს ძველსა და ახალს შორის. სწორედ ასეთს წარმოადგენს აღმოსავლეთის ფასადის ცენტრალური ღერძი. როგორც აღრევეც აღგვინიშნავს, ამ დეკორის კლასიკური სახე შექმნა თითქმის ორასი წლის წინ სამთავისის ოსტატმა (1030). მის მიმდევართაგან უკეთესი ნიმუშები გამოუვიდათ იკორთისა (1172) და ქვათახევის ოსტატებს. სამთავისსა და იკორთაში რომბების, სარკმლისა და ჯვრის შემომფარგვლელი ლილვები ჩაწნულია ფასადის თაღდში. ქვათახევის ოსტატი კი პირველი იყო იმათგან, ვინც ეს კომპოზიცია გამოიყენა უთაღედო სიბრტყეზე. პირველ შემთხვევაში აღნიშნული კომპოზიცია ფასადის მორთულობის საერთო ფერხულში იყო ჩახლართული, აქ კი სრულიად განცალკევებულია. ამიტომაც იგი ფასადზე სრულყოფილი დომინანტია და ამ ფასადზე უფრო ამაყად გამოიყურება, ვიდრე სხვა შემთხვევებში. მას უჭირავს ფასადის მთელი სი-

მაღლე ცოკოლიდან კარნიზამდე.

ამ კომპოზიციასთან დაკავშირებით ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ იგი საკმაოდ „სიცოცხლისუნარიანი“ გამოდგა. გუმბათოვანი ძეგლების გარდა, მას იყენებენ უგუმბათო გელესიებზე (გუდარეხი) და კარნიზებზეც კი (დმანისი). ეს ხდება დროის მოკლე მონაკვეთში, დაახლოებით ოთხი ათეული წლის ფარგლებში. მაგრამ მას მიმზიდველობა შემდეგაც არ დაუკარგავს. რომბებით ამ კომპოზიციას უკანასკნელად თბილისის მეტეხის ტაძრის აღმოსავლეთის ფასადზე ვხვდებით²³, ხოლო რომბების გარეშე იგი ანანურშიცაა (1689) გამოყენებული²⁴. შეიძლება აქვე სინანულით აღვნიშნოთ, რომ მართალია მას დიდხანს იყენებენ, მაგრამ თანდათანობით, სხვა ელემენტებთან ერთად, კარგავს მიმზიდველობას.

ქვათახევის ტაძრის აღმოსავლეთის ფასადის მორთულობის მეორე დიდი ელემენტია ნიშები. ეს მაღალი და ვიწრო ნიშები ტაძრების ფასადებზე ყოველთვის კოლორიტულია, და მორთულია თუ არა, მაინც ყოველთვის გამოირჩევა ფასადებზე. ამის მიზეზი, უპირველეს ყოვლისა, ის არის, რომ ნიშები ფასადებზე ყოველ მომენტში დაჩრდილულ სიღრმეებს ქმნის, რაც კონტრასტულად გამოიყურება და სანახავად სასიამოვნოა. თუ ამას დაეუმატებთ ნიშების მორთულობას, ცხადია, მხატვრობის ეფექტი გაცილებით მეტი იქნება.

თავისთავად, აღმოსავლეთის ფასადზე ნიშები პირველად VII საუკუნის წრომის ტაძარზე გვხვდება და მას მიმზიდველობა შემდეგშიც არასოდეს დაუკარგავს, ხოლო XI საუკუნის დასაწყისიდან ახლებურ სიცოცხლეს იწყებს. სხვებზე რომ არაფერი ვთქვათ, მას მიმართავენ ისეთი წამყვანი ძეგლების ავტორები, როგორცაა — ბაგრატიის ტაძარი²⁵, სვეტიცხოველი²⁶ და ალავერდი²⁷. მომდევნო პერიოდის ტაძრებზეც ნიშებს თითქმის ყველგან ვხვდებით XIII ს. ბოლომდე, შემდეგ იგი პოზიციებს თმობს და ბოლოს იღვენება კიდევაც. ასეთია ეპოქათა გემოვნების კანონი და, ცხადია, იგი აღმოსავლეთის ნიშების გამოყენებას, მისი ყოფნა-არყოფნის საკითხსაც შეეხებოდა.

ქვათახევის ფასადზე ეს ნიშები მოხდენილი პროპორციითაა განლაგებული. მათი შემომყოლი ლილვები მკვეთრად არ გამოიყოფა ფონიდან. ამიტომაც ნიშები პირველობას არ ეცილება ცენტრალურ ღერძზე ასმულ მორთულობას.

ნიშების შემომფარგვლელი შეწყვილებული ლილვებისაგან შემდგარი პილასტრები ბაზისებს ეყრდნობა და კაპიტელებით მთავრდება. თავდაპირველი ბაზისები არ შერჩენილა, ხოლო კაპიტელები ერთი სისტემისაა და შედგება ოთხ-ოთხი ელემენტისაგან. მარცხენა ნიშის კაპიტელებზე ლომებია გამოსახული (ტაბ. XXVIII), ხოლო მარჯვენისაზე — ორნამენტები. კაპიტელების მეორე და მეოთხე ელემენტები სხვადასხვა სიგანის ჩუქურთმისანი სამაჯურებია, ხოლო მათ შორის ბოლოებზეა კვეთილი ბურთულებია. ასეთი ფორმის კაპიტელები გავრცელებულია ამ ხანაში. არც ლომების გამოსახულებანია იშვიათი. ასე მაგალითად, ლომებია გამოსახული წულურულაშენის სამხრეთის სარკმლის კაპიტელებზე.

ამ ნიშებს კიდევ ერთი ლამაზი დეკორატიული ელე-

მენტი აქვს. ესაა თაღებზე შემომყოლი კუწუბები (ფესტონები). თითოეულ ნიშს ოთხ-ოთხი კუწუბი ამშვენებს. მათ ერთნაირი მოხაზულობა აქვთ, მაგრამ ზედაპირზე სხვადასხვანაირი ჩუქურთმაა ამოჭრილი.

აღმოსავლეთის ნიშებში კუწუბების ოსტატი ისევ სამთავისის ავტორთან უნდა იყოს დაკავშირებული. იქ კუწუბები მხატვრობის დონემდეა აყვანილი. სამთავისის ამ მხრივაც გაუჩნდნენ მიმდევრები. ამათგან უნდა აღინიშნოს — იკორთის, ქვათახევისა და ფიტარეთის ავტორები. მათ ვხვდებით აგრეთვე ისეთ არაგუმბათოვან ძეგლებზე, როგორცაა დმანისის კარიბჭე²⁸ და გულარების ცკლესია²⁹. როგორც ეტყობა, XIII ს. შუა ხანებიდან ნიშებში კუწუბების მოწყობა აღარ იზიდავს ოსტატებს და მათ გამოყენებაზე უარს ამბობენ.

ქვათახევის გვერდით მონაკვეთებზე, როგორც აღვნიშნეთ, ორ-ორი სარკმელია. ქვედა პორიზონტზე მდებარე სარკმლები რესტავრაციის დროისაა, მაგრამ არ არის გამოირიცხული, რომ ზოგად ხაზებში, ძველის ფორმას იმეორებდეს. ზედა პატარა სარკმლები კი თავდაპირველია. სარკმლის წრიულ ხერხელობს შემოყოლებული აქვს კვადრატულ ქვაზე ამოჭრილი ჩუქურთმა. სარკმელთა ხერხელობები პატარებია, მაგრამ მეტი არც სჭირდება მეორე სართულის ე.წ. საიდუმლო ოთახებს. მშენებელი ამ სარკმლებს აფორმებს, მაგრამ ისე არა, რომ თვალში ეცეს მნახველს. სარკმელთა დანიშნულების მიხედვით, მათზე აქცენტიც არ კეთდება. წრიული სარკმლის ირგვლივ კვადრატული მოჩარჩოება არ არის ახალი, რადგან მას უკვე იყენებს იკორთის ავტორი. ისე კი უნდა აღინიშნოს, რომ XI საუკუნიდან მოკიდებული უფრო ხშირად მიმართავდნენ წრიულ სარკმელზე წრიულივე მოხაზულობის მოჩარჩოებას.

ქვათახევის აღმოსავლეთის ფასადის ელემენტებიდან აღსანიშნავია კოპები. მცირე ზომის სამ-სამი კოპი განლაგებულია ნიშების თაღების ირგვლივ. ხოლო სამი კოპი ამშვენებს ჯვრის ზედა ნაწილს. ამ კოპებიდან მხოლოდ ჯვრის ზემო მკლავის თავზე მდებარე კოპია ჩუქურთმით დაფარული. თუ ამის მიხედვით ვიმსჯელებთ, უნდა დავუშვათ, რომ აღდგენილი კოპების აღგებზე თავდაპირველად დანარჩენი კოპებიც ჩუქურთმიანი იქნებოდა. ანალოგიებიც ამასვე გვიკარნახებს.

მოპირდაპირე დასავლეთის ფასადი შედარებით სადაა (ტაბ. XXIX). ერთიან სიბრტყეზე მორთულობა მხოლოდ კარ-სარკმლებთან ყოფილა დაკავშირებული. ფასადის ქვედა რიგზე განლაგებული კარ-სარკმლებიდან თავდაპირველი მორთულობა არც ერთს არ აქვს შერჩენილი, მაგრამ არსებული მორთულობის მოხაზულობა, შესაძლოა, ძველს იმეორებდეს. შედარებით უკეთ არის მოღწეული ზედა შეწყვილებული სარკმლების მორთულობა.

ტაძრის ჯვრის მკლავის არეში მოთავსებული ორი სარკმელი ასიმეტრიულადაა განლაგებული. როგორც აღწერის დროს აღვნიშნეთ, ამ სარკმლების განლაგებას ცენტრში შიგნით და გარეთ ხელს არაფერი უშლიდა. ასე რომ, ასეთი ასიმეტრიული გადაწყვეტა გამოწვეული უნდა იყოს მხოლოდ და მხოლოდ ოსტატის სურვილით. ერთი შეხედვით, მისი ასიმეტრიულობა ძნელი შესამჩნევია და

ხელს არაფერში გვიშლის. გარედან მაყურებლისათვის შეიძლება აქ იმალებოდეს ფასადის გაწონასწორების სურვილი. საქმე ის გახლავთ, რომ თვით ტაძრის ფასადის მასები ასიმეტრიულადაა განლაგებული. ეს ძირითადად გამოწვეულია კორპუსზე სამხრეთის კარიბჭის დამატებით. შეიძლება წარმოგვედგინა, რომ ფასადის მარჯვნივ გაწევა კარიბჭით გაწონასწორებულია ზედა ნაწილში სარკმლებისა და მათი მორთულობის მარცხნივ გაწევით.

თავისთავად, ტაძრის ზედა ნაწილზე განლაგებული დეკორი ორი ელემენტისაგან შედგება. ერთია უშუალოდ სარკმელთა მოჩარჩოება და მეორე — მათ შორის მოქცეული ჯვარი. სარკმლები თუ მდიდრულადაა მორთული, ჯვარი მარტივია. იგი შედგება ერთი მძლავრი და გვერდებზე ამყოლი თითო წვრილი ლილეებისაგან. სწორედ ეს დიდი ლილეი წრიულად უელის ორ პატარა სარკმელს, ერთი მათგანი მოთავსებულია დიდი სარკმლების თაღებს შორის, ხოლო მეორე — ზემოთ, ჯვრის მკლავების გადაკვეთაზე. პირველი მათგანი ანათებს ტაძარს, მეორე კი — სახურავის ქვედა სივრცეს.

სამხრეთის ფასადსაც პერანგი ბევრჯერ აქვს გამოცვლილი, მაგრამ დეკორის მთავარი ელემენტები შერჩენილია. დასავლეთის ფასადის მსგავსად, აქაც ფასადის ახალ მოპირკეთებაში ჩართულია ორი მრგვალი სარკმელი, რომელთაც თავდაპირველი ქვები არ შერჩენიათ. ორივე სარკმელი მდებარეობს ფასადის მარჯვენა მონაკვეთში.

ფასადის მთავარი მორთულობა განლაგებულია ცენტრალურ ნაწილზე. იგი შედგება ორი სარკმლისა და მათ შორის მდებარე ჯვრისაგან. მიუხედავად რესტავრაციისა, აქ ყველაფერი კარგად იკითხება. სარკმლების მოჩარჩოებას შორის მოქცეული ჯვარი აღმართულია ჩუქურთმით დაფარულ ფილაზე, რომელიც, ამავ დროს, სარკმლების პილასტრების ბაზისიცაა. ჯვრის ქვედა ლერო ამოდის სარკმლების თაღების დონემდე, აკეთებს წრეს, ისევ ზევით მიემართება და იქ ქმნის ჯვარს. ჯვრის ლერო შედგება გადამრგვალებული ზედაპირის მქონე არშიისა და მის გვერდებზე გამავალი ვიწრო ლილეებისაგან. ეს გარე ლილეები სარკმლების თაღებს ენასკეებოდა (ახლა თაღები რესტავრირებულია და გადაბმა ბოლომდე არ ჩანს), ხოლო ჯვრის მკლავების ბოლოებში უერთდებოდა კოპების ირგვლივ გამავალ ლილეებს. სამწუხაროდ, კოპებიდან მხოლოდ ზედაა თავდაპირველი. ამის მსგავსად, დანარჩენებიც ჩუქურთმით უნდა ყოფილიყო დაფარული.

ზემოთ აღვნიშნეთ, რომ ჯვრის მკლავი სარკმლების თაღების დონეზე წრეს აკეთებს. ეს წრე სინამდვილეში პატარა სარკმლის მოჩარჩოებაა.

ქვათახევის ტაძრის ფასადებიდან დასავლეთისა და სამხრეთისა მორთულია შეწყვილებული სარკმლებით, რომელთა შორისაც ჯვარია აღმართული. ასეთი დეკორატიული ფორმა ფასადების მოსართავად ჩნდება დროის გარკვეულ მონაკვეთში და არა აქვს გავრცელების დიდი აპლიტუდა.

შეიძლება გარკვევით ითქვას, რომ ასეთი დეკორატიული ელემენტის გაჩენა დაკავშირებულია ბეთა-

ნიისა და ქვათახევის ავტორებთან. ბეთანიის ტაძრის ავტორი მას მხოლოდ ერთხელ, სამხრეთის ფასადზე იყენებს. შეიძლება ეს პირველი ცდაც იყო.

ბეთანიაში ეს სამი ელემენტი კოხტადაა ერთმანეთზე მორგებული. სარკმლებს შორის ჩაქედლია ჯვრის საკმაოდ განიერი ქვედა ღერო, ხოლო ღეროსგან შექმნილი წრე შეხამებულია თალებთან. ქვათახევიმ ასე კარგად მორგებული არ არის ღერო და სარკმლების მოჩარჩოება. აქ ღერო ცოტათი სრულადაა ჩადგმული. თუმცა, ისიცაა აღსანიშნავი, რომ ბეთანიაში სარკმლები უფრო დაბალი და განიერი პროპორციებისაა, ვიდრე ქვათახევი. ამიტომ პირველთან ჯვრის ღერო შესაფერისად განიერია, ხოლო მეორეგან — ვიწრო. რაც შეეხება ქვათახევი წრიული სარკმლის მარყუებებით დაკავშირებას დიდი სარკმლების თალებთან, ეს თავისთავად ახალი ფორმა და საკმაოდ ლაზათიანიც. როგორც ვხედავთ, ბეთანია და ქვათახევი, მიუხედავად მცირეოდენი განსხვავებისა, მაინც ერთგვაროვანია, ერთმანეთთან ახლოს დგას, რაც არ ითქმის მომდევნო წლებში აგებულ ფიტარეთისა და წულრულაშენის ძეგლებზე.

ფიტარეთსა და წულრულაშენში ეს კომპოზიცია თითოეურო არის გამეორებული. ორივე შემთხვევაში მათ უჭირავთ პარადული მდგომარეობა, რადგან მიმართული არიან მთავარი შემოსასვლელისაკენ. ფიტარეთში ასეთია სამხრეთის მხარე, წულრულაშენში კი — დასავლეთისა. ორივე შემთხვევაში ჯვარი გამოყოფილია და ერთგვარად დამოუკიდებელი ელემენტია. ამ მხრივ განსაკუთრებით გამოირჩევა წულრულაშენი, რადგან იქ ჯვარი არა მარტო ვერტიკალზეა დაცილებული სარკმლებს, არამედ პორიზონტალზეც. ფიტარეთის ოსტატმა ჯვარს ძირი დაუგრძელა და „გოლგოთის“ კვარცხლბეკზე შეაყენა. ასევე მოიქცა წულრულაშენის ოსტატიც. შეიძლება ითქვას, რომ მან არა მარტო ჯვარი დააცილა სარკმლებს, არამედ, საერთოდ, ძირი გამოუთხარა ამ მოტივს და მხატვრული ზემოქმედების ძალა დააკარგვინა. ეს იმას ნიშნავდა, რომ დღეს თუ ხვალ, მასზე საბოლოოდ უარს იტყოდა (ერთაწმინდის მომდევნო ხანა).

ქვათახევი განხილული სარკმლების გარდა, კიდევ არის შეწყვილებული სარკმელი, მაგრამ უჯვროდ. ასეთია საკმაოდ გემოვნებით შესრულებული ჩრდილოეთის ფასადის სარკმლები (ტაბ. XXVI), რომლებიც სხვა პრინციპზეა აგებული, ვიდრე სამხრეთისა და დასავლეთისა. ამ ორ შემთხვევაში თითოეული სარკმლის მორთულობა თავისთავშია დამთავრებული. მათ შემოუყვება ჩუქურთმიანი არშიები და ლილვოვანი მოჩარჩოება, ჯვრები მათ შორისაა ჩასმული, სარკმლებს კი აერთებს ჯვრების დასაყრდენი ფილები. ჩრდილოეთის სარკმლებს მხოლოდ ერთი წყვილი ლილვი აკავშირებს, რის გამოც სარკმლების ცალ-ცალკე წარმოდგენა შეუძლებელი ხდება. ასეთი ერთიანი, შეკრული კომპოზიცია კარგ შთაბეჭდილებას ტოვებს. ამგვარი შთაბეჭდილების მიღებას ისიც უწყობს ხელს, რომ სარკმლების სიმაღლისა და სიგანის შეფარდება ჩრდილოეთით უკეთესია, ვიდრე დასავლეთით და სამხრეთით. ამ ორი უკანასკნელის სიმაღლეზე გაზრდასაც ჰქონდა თავისი გამართლება. საქმე ისაა, რომ მათი სიმაღლე შეპირობებული იყო ფასადებზე ჯვრებისა და სა-

ერთო კომპოზიციის უკეთ გადაწყვეტასთან.

ქვათახევის ჩრდილოეთის ფასადის დეკორთან დაკავშირებით, ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ოსტატი მათ უხამებს იქვე, ზემოთ, მდებარე წრიული სარკმლის დეკორსაც. ამრიგად, სამივე სარკმელი ერთად იკითხება.

ქვათახევის ჩრდილოეთის სარკმლების მორთულობის ანალოგიებს ვხვდებით მხოლოდ ბეთანიის მონასტერში. აღსანიშნავია ისიც, რომ ქვათახევის ავტორის განსახილველ კომპოზიციას მხოლოდ ერთხელ იყენებს ბეთანიის ავტორი. მკლავების შესაბამისად, დასავლეთის სარკმლები დაბალი და განიერია, ხოლო ჩრდილოეთისა — მაღალი და ვიწრო. ამ სამი ნიმუშიდან უკეთესი თუ უნდა აირჩეს, ეს ქვათახევისაა, მასში უკვე ჩანს შემოქმედებითი ძარღვი.

ქვათახევის გუმბათი იშვიათი პროპორციებისაა. აქ არა მარტო სიმაღლისა და სიგანის კარგი შეფარდებაა, იგი მთლიანად მოხდენილად აღგას ქვედა კორპუსს. გუმბათით პირამიდის დამთავრება ისე ბუნებრივია, რომ მთლიანად მოქანდაკის ნაძერწსა ჰგავს (ტაბ. XXIV).

გუმბათის ყელს აქა-იქ მცირე დაზიანება მთლიანობას არ უკარგავს და სანახევროდ აღდგენილი ორმაგი კარნიზი კარგად ახურავს. გუმბათის მორთულობის მთავარი ელემენტია ცილინდრზე მიჯრით განლაგებული ამოტილი სარკმლები. ამ შემთხვევაში რელიეფურად ჩანს თვით თაღები, ხოლო სარკმლებზე შემოყოლებული ჩუქურთმოვანი არშიები ფონს ქმნის. საყრდენად ოთხელემენტის სარტყელი და მაღალი, ორმაგი ფრიზი, შნოსა და ლაზათის აძლევს ამ ქმნილებას (ტაბ. XXVII — 1).

ქვათახევის გუმბათის ყელის მორთულობის ანალოგიების ძიებისას შეიძლება ვიწროდაც შემოვიფარგლოთ და შორიდანაც დავიწყოთ. ამას იმიტომ ვამბობთ, რომ ქვათახევის კონკრეტული შემთხვევა ვიწრო ქრონოლოგიურ ჩარჩოში ექცევა. მიუხედავად ამისა, ურიგო არ იქნება თუ თვალს გადავაკლებთ წინა პერიოდსაც.

გუმბათის ცილინდრული ფორმა ჯერ კიდევ X ს. შუა ხანებიდან გვხვდება (ომკი³⁰), მაგრამ სავალდებულო არც ერთი დროისათვის არ ყოფილა. მთელი X — XIV საუკუნეების განმავლობაში გამოიყენებოდა როგორც წახნაგოვანი, ისე ცილინდრული ფორმა. ყველაზე მეტად ცილინდრულ ფორმას მიმართავენ XII ს. 70-იანი წლებიდან, რამდენიმე ათეული წლის განმავლობაში (იკორთა, ბეთანია, ქვათახევი, ყინწყისი, ტიმოთესუბანი, ფიტარეთი, წულრულაშენი).

ასეთივე სურათი წარმოგვიდგება იმავე გუმბათის სარკმლების რაოდენობის გარკვევისას. აქ თანაბრად განლაგებული თორმეტი სარკმელია, რომელთაც თანაბრადვე შემოუყვება ამდენივე თაღი. მართალია, თორმეტი სარკმელი (უწყვეტი თაღებით) ჯერ კიდევ რამდენიმე ასეული წლის წინათ ომკის ტაძარში გვხვდება, მაგრამ გადაწყვეტა სულ სხვა პრინციპზეა აგებული. ომკში ცილინდრულ მასაზე 12 სარკმელია, მაგრამ თაღი ოცდაოთხია, რადგან სარკმელი თითო თაღის გამოშვებითაა. ქვათახევი კი ყოველ სარკმელს საკუთარი თაღი აქვს. ამიტომაც ისინი სულ სხვადასხვა შთაბეჭდილებას ახდენენ. რადგან XI ს. დასაწყისის ისეთ წამყვან ძეგლებს, როგორცაა სვეტიცხოველი, ბაგრატის ტაძარი და

ალავერდი, გუმბათი არ შერჩენიათ, იმავე დროის ძეგლებიდან დანამდვილებით მხოლოდ ნიკორწმინდაზე (1010 — 1014) შეგვიძლია ვიმსჯელოთ. მართალია, აქ სარკმელი თორმეტი და თალიც იმდენივე, მაგრამ გუმბათი წახნაგოვანია³¹. ამ შირივ ქვათახევისათვის უშუალო ანალოგია იწყება 1172 წელს აგებული იკორთის ტაძრიდან³². ცილინდრულ მასაზე აქაც თორმეტი სარკმელია, იმდენივე უწყვეტი თალით. მომდევნო ძეგლებშიც ასე გრძელდება (ბეთანია, ყინწყისი, ტიმოთესუბანი, ფიტარეთი), ვიდრე წულრულაშენამდე, სადაც გადაწყვეტა იგივეა, მაგრამ სარკმლებისა და, შესაბამისად, თაღების რაოდენობა ათ-ათია³³. ასეთი გადაწყვეტა გამოიწვევს.

გარკვეული სტილისტური ნიშნები აქვს აგრეთვე კარნიზის ქვემოთ გამავალ ფრიზს. ქვათახევი ფრიზი ორ ზოლად გადის. ზედა მათგანი წვრილია და ლილვებშია მოქცეული, ხოლო ქვედა თითქმის სამჯერ აღმატება მას.

გუმბათზე, კარნიზის ქვემოთ, ფრიზის გავლებას პირველად³⁴ ნიკორწმინდაში ვხვდებით³⁵. მაგრამ ეს ფრიზი, თავისთავად, სულ სხვა ხასიათს ატარებს, ვიდრე ამას ვხედავთ ქვათახევიში. როგორც აღვნიშნეთ, იგი ვიწრო ქრონოლოგიურ ჩარჩოში ექცევა და, თანაც, გამოიყენება მხოლოდ შუაგულ ქართლსა და ქვემო ქართლში.

საქმე ის გახლავთ, რომ, ნიკორწმინდის მსგავსად, ერთ წვრილ ზოლად, ფრიზი იკორთის ავტორმაც გამოიყენა ორმაგი კარნიზის ქვემოთ. მაგრამ ფრიზს გაჭანება, შნო და ლაზათი მისცეს მხოლოდ მომდევნო ხანის ხუროთმოძღვრებმა. ამათგან შეიძლება პირველად დავასახელოთ ბეთანიის ტაძრის ავტორი. იგი თაღებსა და კარნიზს შორის დარჩენილი არის შუაზე განიერ ზოლს ატარებს. ეს ჩუქურთმიანი ზოლი გუმბათს დიადემისავით აგვირგვინებს. იმავე ხანის ქვათახევის ტაძარზე ეს ზოლი დატოვებულია ადგილზე და ზემოთ ერთი ვიწრო ჩუქურთმიანი ზოლიცაა დამატებული (ბეთანიაში ზოლი გლუვად დატოვებული). ხოლო ქვემოთ, თაღებსა და ფრიზს შორის, რჩება ცარიელი არე. რაღაც ათიოდე წლის შემდეგ აგებული ფიტარეთის მშენებელი კი უფრო შორს მიდის. იგი თაღებსა და კარნიზს შორის დარჩენილ არეს მთლიანად ჩუქურთმით ავსებს³⁶. იმავე ათეულ წელში აგებული წულრულაშენის ავტორს სხვა ვარიანტი აქვს. იგი, მისგან განსხვავებით, მაღალი ფრიზითა და გრეხილით ფარავს გუმბათის მაღალ შუბლს.

ასეთია 20 — 25 წლის განმავლობაში აგებულ ოთხ ტაძარზე გაკეთებული ჩუქურთმოვანი ფრიზი. როგორც ვნახეთ, ისინი ამ მოტივის ერთმანეთისგან განსხვავებულ გადაწყვეტას იძლევიან. თითოეულ მათგანში ჩანს ინდივიდუალური მიდგომა, მხატვრობის უნარი. ძნელია მათი შეფასება, მაგრამ თუ უკეთესობაზეა საუბარი, მაშინ შეიძლება ქვათახევი ვარჩიოთ. აქ უკეთ ჩანს თავისუფალი შემოქმედის ზელი.

აქვე ორიოდ სიტყვით უნდა შევეხოთ ფრიზის გამოყენების სხვა მაგალითს, რომელსაც ბეთანიის მცირე ტაძარი (1196) და მაღალანთ ეკლესია³⁷ (XII — XIII სს. მიჯნა) იძლევა. ორივე შემთხვევაში საქმე გვაქვს არა გუმბათოვან, არამედ ცალნაგიან ეკლესიასთან. ამ ეკლე-

სიებზე ჩუქურთმიანი ფრიზი კარნიზს ქვემოდან მიჰყვება და მოკლე ფასადებს ჰორიზონტალურად ქრის. მაგრამ ეს მაინც სხვა შემთხვევაა. ფრიზების ერთგვარ მსგავსებასთან ერთად განსხვავებაც პრინციპულია. ერთ შემთხვევაში მხოლოდ ერთგვაროვანი ცილინდრული მასაა, მეორე შემთხვევაში კი — ეკლესიის ფასადებზე გამავალი ზოლი.

ქვათახევის გუმბათის განხილვისას კიდევ ორი დეტალია აღსანიშნავი. პირველია გუმბათის ძირზე გამავალი სარტყელი, მეორე — კარნიზი. სარტყელი ნახევარწრიული კიბლანებისა და რამდენიმე სახის გრეხილისაგან შედგება. ასეთი გადაწყვეტა მცირეოდენი ცვლილებებით, გვხვდება ყველა თანამედროვე გუმბათოვან ძეგლებზე (იკორთა, ბეთანია, ფიტარეთი, წულრულაშენი). ხოლო კარნიზი ქვათახევიც ორმაგაფეხურიანია და ჩუქურთმით დაფარული. შეიძლება ამ ფორმას საღრავად ადრეც მოეძებნა საწყისები, მაგრამ გარკვეულად ჩამოყალიბებულ სახეს იკორთაში ვხვდებით³⁸.

გუმბათის კარნიზთან დაკავშირებით, აქვე შეიძლება განვიხილოთ ქვათახევის ტაძრის ქვედა კორპუსის კარნიზებიც. ტაძრის ყველა მონაკვეთს კარნიზი ამთავრებს. მათ ერთნაირი პროფილი აქვთ, მაგრამ მასშტაბით განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან. ეს გამოწვეულია კარნიზის მდებარეობით, მისი სიშორით მაყურებლისაგან და დასამთავრებელ-გადასახურავი მონაკვეთის მასშტაბით. ქვათახევის კარნიზი მარტივია. იგი შედგება სამი ელემენტისაგან — ზედა თარო, წრიული მოხაზულობის მაღალი არე და ლილვი. კარნიზი ყოველი ეპოქის ტაძარს აქვს, მაგრამ ასეთი, გედის ყელივით შემართული პროფილის კარნიზი გავრცელებულია ისევე იკორთიდან მოკიდებული თითქმის ასიოდე წლის განმავლობაში. ამ კარნიზს კიდევ ერთი დამახასიათებელი მხარე აქვს, რომელიც მხოლოდ დროის იმავე მონაკვეთშია გავრცელებული. კერძოდ, აქ საუბარია კარნიზის შეღუფილი ზედაპირის ერთიანად ჩუქურთმით დაფარვაზე. ტაძრის კორპუსის კარნიზს ჩუქურთმით მხოლოდ XV ს. შემდეგ ფარავენ. შემდეგ კი მას შენობის მხოლოდ ამა თუ იმ ადგილზე იყენებენ.

ორიოდე სიტყვა ბაზისზეც უნდა ვთქვათ (ეგულისხმობთ ცოკოლს). როგორც აღწერაშიც აღვნიშნეთ, ქვათახევის ტაძრის ცოკოლი ორსაფეხურიანია. ქვედა საფეხური სწორკუთხაა, ზედა კი — ლილვია. (ტაბ. XXIX). ცოკოლის ასეთი გადაწყვეტაც დროის განსაზღვრულ მონაკვეთშია გავრცელებული.

თუ გადავხედავთ XII ს. ისეთ წამყვან ძეგლებს, როგორიცაა — გელათი, თიღვა, იკორთა, მათ სწორკუთხა საფეხურიანი ცოკოლი აქვთ. ახალ ფორმას ისევე ბეთანიის ავტორმა მიაგნო. ცოკოლზე ერთი საფეხურის სიმრგვალები, ლილვის გაყოლება, ისევე და ისევე ცხოველხატულობისკენ სწრაფვის შედეგია. მომდევნო საუკუნეებშიც იყენებენ ლილვს ცოკოლზე, მაგრამ XIII ს. ბოლოდან იგი სავალდებულო აღარ ყოფილა.

ქვათახევის ტაძარი, როგორც ფეოდალიზმის განვითარების მაღალი ხანის საუკეთესო ძეგლი, ბრწყინავს თავისი მორთულობით. ეს მორთულობა მრავალფეროვანია და მასში, მთავარ ელემენტებთან ერთად, მრავლისმეტყველია დეტალები, რომლებითაც შექმნილია სარკმლე-

ბი, ჯერები, ჩუქურთმა და სხვა. აქედან, უპირველეს ყოვლისა, უნდა წარმოვაჩინოთ სარკმლების ფორმები და მათი გადაწყვეტა.

ქვათახევის ტაძრის ფასადებს როცა ათვალიერებთ, რწმუნდებით, რომ სამ ფასადზე მიდგომის ერთი პრინციპია, ხოლო მეოთხე, აღმოსავლეთისაზე — სხვა. ამაში ჩანს სწორედ ოსტატის დიდი გემოვნება და ტაქტი. ყველაფერი საერთო გადაწყვეტისთვისაა დაქვემდებარებული და ზერელედ არაფერია გააზრებული. ოსტატი გამოდის საერთო კონცეფციიდან, ამიტომ ზემოაღნიშნული სამი ფასადის ცენტრალური სარკმლების ერთგვარობა პირდაპირი მნიშვნელობით არ უნდა გავიგოთ, რადგან ამ „მსგავსებაში“ ოსტატს მრავალი ნიუანსი შეაქვს³⁹.

ქვათახევის ტაძრის ფასადებზე ძირითადია სარკმლები თაღოვანი და სწორკუთხა მოჩარჩოებით. პირველი გამოყენებულია დასავლეთის, სამხრეთისა და ჩრდილოეთის ფასადებზე, ხოლო მეორე — მხოლოდ აღმოსავლეთის ფასადზე.

აღმოსავლეთის ფასადის ცენტრალური ღერძის მიმდებარე კომპოზიციის საფუძველს სარკმლის სწორკუთხა მოჩარჩოება წარმოადგენს (ტაბ. XXVIII). ასეთი ფორმის სარკმლებს ქართველი ოსტატი მიმართავს განსაკუთრებულ შემთხვევებში. კერძოდ, მარჯვედ იყენებენ იმავე კომპოზიციაში, რომელსაც ქვათახევეში ვხედავთ. ასე მაგალითად, მას მიმართავენ — სამთავისის, იკორთისა და გუდარების ოსტატები.

ქვათახევეში სწორკუთხა მოჩარჩოებით კიდევ ორი სარკმელია. ასეთებია იმავე ფასადის ნიშებში მოთავსებული სარკმლები. ოსტატს არსად არ ღალატობს გემოვნება. მან კარგად იცოდა, რომ ნიშებში ღრმად ჩამჯდარ სარკმლებს დიდი ზომის რელიეფური ჩარჩო არ მოუხდებოდა. ამიტომ იგი აკეთებს საპირეს შემომყოლად მხოლოდ ვიწრო გრეხილს. უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ, ზოგადად, ასეთი სახე გამოყენებულია ხოლმე ანალოგიურ შემთხვევებში.

ქვათახევის ზურთმოდგარი ძეგლის სრულყოფისათვის ავლენდა უმრეტ ფანტაზიას და სხვადასხვა ადგილის მორთვისას ერთი ფორმით არ დაკმაყოფილდებოდა. დასავლეთისა და გვერდითი ფასადების ცენტრებზე განლაგებული ორ-ორი სარკმელი ერთი ტიპისაა, მაგრამ პროპორციებითა და დეტალებით განსხვავდება ერთმანეთისაგან. ამ შემთხვევაში სარკმელი ძირითადად შედგება ორი ელემენტისაგან. ესაა — ჩუქურთმიანი საპირე და ლილვებიანი მოჩარჩოება. განიერ საპირე არშიაზე ერთი მოტივის ჩუქურთმაა, ან მოტივი რამდენჯერმე იცვლის სახეს. ჩარჩო კი წყვილად მიმავალი გრეხილი ლილვებისაგან შედგება, რომელიც კომპოზიციას ოთხ წერტილს ასვამს. ორი მათგანი გრეხილილივიანი პილასტრების ბაზისებია, ორი კი — კაპიტელებისა. ერთი შეხედვით, ყველა ბაზისიც ერთნაირია და კაპიტელებიც, მაგრამ, სინამდვილეში, თითოეულ მათგანში ჩანს ინდივიდუალური გადაწყვეტა (საერთო სახის დაურღვევლად). ბაზისების მთავარი ელემენტია კვადრატული ფილა, რომელსაც ჩუქურთმა ფარავს. კვადრატის ზემოთ და გვერდზე (გვერდზე იმდენად, რომ სარკმლებს ლილვოვანი ჩარჩო ქვემოთ ჰორიზონტალურადაც გასდევს) ბაზისებია. რომლებიც შედგება ორნამენტოვანი სამაჯურე-

ბისა და ბურთულებისაგან. ასეთივე კომპოზიცია პირდაპირ ან შებრუნებით მეორდება კაპიტელზე (ცხადია, დეტალებში განსხვავებით). კაპიტელების მთავარი ელემენტი კვადრატულია ან სწორკუთხა. ჩვენს შემთხვევაში ეს უკანასკნელი ფორმაა გამოყენებული, სადაც ზედა თაროზე ორნამენტი ან რელიეფური გამოსახულება გამოყვანილი. გრეხილ ლილვებთან დაკავშირებით, ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ლილვებს შუაზე „წვეთები“ დაუყვება (ტაბ. XXVII — 1). გრეხილი და ლილვი „წვეთებით“ XII — XIII სს. მიწისათვის ჩვეულებრივია, რადგან მას უკვე XI ს. დასაწყისიდან იყენებდნენ (სამთავრო, ნიკორწმინდა).

აქ ჩვენ აღნიშნეთ ამ სარკმლების ზოგადი სახე და დამახასიათებელი მომენტები. ხოლო რაც შეეხება დეტალებს, მათში შეიძლება ყოველთვის იყოს განსხვავება. მაგალითად, ქვათახევეში ერთ კერძო შემთხვევასთან ვვაქვს საქმე. აქ საუბარია სამხრეთისა და დასავლეთის სარკმლებს შორის მოქცეული ჯგერების საყრდენებზე. საყრდენები მოჩუქურთმებული, მოგრძო ქვებია, რომლებიც გვერდებზე კვადრატებსაც მოიცავენ, მაგრამ გამოყოფის გარეშე. ერთი შეხედვით, ეს შეუმჩნეველი რჩება. ოსტატი, ალბათ, სწორედ ამ მოსაზრებით ხელმძღვანელობდა, როდესაც სამი ცალკეული ქვის მაგიერად ერთ ფილას აკეთებდა.

ქვათახევის ტაძრის ქვედა კორპუსის განხილული სარკმლების გარდა, სხვები ანალიზს არ ვქვემდებარებ, რადგან თავდაპირველი სახე დაკარგული აქვს. ამიტომ გადავივიაროთ ჩუქურთმის განხილვაზე.

ქვათახევის ტაძრის დათვალიერებისას იშვიათ ესთეტიკურ კმაყოფილებას იღებს ადამიანი. ოსტატის თუ ოსტატების⁴⁰ მადლიან ხელებს ბრწყინვალეა მიუცია ყველაფრისათვის.

ოსტატები მოტივების უდიდესი გამომგონებლები არიან. დაღიხართ ტაძრის ირგვლივ და განცვიფრებაში მოდიხართ, თუ როგორ შეძლეს ამდენი მოტივის შექმნა. აქ მართო მოტივთა რაოდენობაზე კი არ არის საუბარი, არამედ მათ საკუთარ ხელწერაზე. ფასადებზე გამოყენებული მოტივი, რა ძველი წარმომოშობისაც უნდა იყოს იგი, მაინც ქვათახევეურ იერს ატარებს. ოსტატი სტანდარტს ვერ ეგუება და ყველაფერში საკუთარი კორექტივი შეაქვს.

მაგრამ ქვათახევის ორნამენტაციის სახე და დიდება ისაა, რასაც პირველი ოსტატი ქმნის. მისი ხელი განსაკვიფრებლად ლალია. აკეთებს თავისუფალ მონასმებს, ყოველ კვანძშიც კი შემოქმედია. ყველაფერ ამაში ადვილად დავრწმუნდებით, თუ თვალს შევავლებთ გუმბათის სამხრეთ-აღმოსავლეთის სარკმელს (ტაბ. XXVII — 1), ჩრდილოეთის ფასადზე მარცხენა სარკმელს (ტაბ. XXVI), კარნიზის ზოგიერთ მოტივს აღმოსავლეთით, გუმბათზე ფრიზს და სხვ. მეორე ოსტატი პირველს ჩამოუვარდებდა, მაგრამ სიმკვეთრე და მიშხიდველობა მაინც აქვს, ხოლო მესამე ოსტატი ვერ დგას მათ დონეზე.

ორნამენტაციის განხილვის დასაწყისშივე ხაზი უნდა გაესვას იმ გარემოებას, რომ ქვათახევის ტაძარზე დღემდე მოღწეული რამდენიმე ათეული მოტივიდან მცირე ნაწილია გეომეტრიული. ეს კი, თავისთავად, გარკვეულ ეპოქაზე მიუთითებს. ეს ეპოქაა სწორედ XII — XIII სს. მიჯნა. XI ს. პირველ ნახევარში გეომეტრიულ მოტივთა

როლი მეტად უმნიშვნელოა. ორასი წლის შემდეგ, მართალია, მისი რაოდენობა მატულობს, მაგრამ რეპერტუარში მაინც მეორეხარისხოვან როლს ასრულებს, ხოლო XIII საუკუნიდან მისი პრიორიტეტი აშკარა ხდება.

ქვათახევის ტაძარზე არის ორნამენტები, რომელთა მოტივები საუკუნეების განმავლობაში გამოიყენებოდა და მრავალ ათეულ ძეგლს ამკობს. ამასთანავე, არის ისეთი მოტივები, რომლებიც დროის მოკლე მონაკვეთში იხმარებოდა. არის კიდევ ერთი კატეგორიის ორნამენტი, რომელიც გვხვდება მხოლოდ ამ ძეგლზე და მის შემქმნელს მიმდევარი არ ჰყოლია.

ერთი ასეთი ორიგინალური მოტივი შეუქმნია ქვათახევის ოსტატს გუმბათის ყელის სამხრეთ-აღმოსავლეთის სარკმელზე (ტაბ. XXVII — 1). რა ხალასი გემოვნების პატრონი უნდა ყოფილიყო ამ ჩუქურთმის შემქმნელი! მისი თვალი ფორმათა თამაშსაა მიჩვეული, ხოლო ხელი ქვაზე კეთაშია გაწაფული.

განსახილველი ორნამენტი შედგება შუაზე გამავალი კლანკილი ლენტისაგან, რომელსაც ორივე მხარეს უბეებში ფოთლები აქვს გამობმული. ერთი შეხედვით, ფოთლები ერთნაირია, მაგრამ საკმარისია დააკვირდეთ, რომ დარწმუნდეთ მათ სხვადასხვაობაში. ოსტატი ყველა უბეს ახლებურად წყვეტს. ამ მოტივის პირდაპირ ანალოგიას ტყუილად დაუწყოებთ ძებნას სხვა ძეგლებზე. ასეთებიდან აღსანიშნავია ფიტარეთისა და ახტალის ავტორთა ორნამენტები. პირველი ავტორი ამ მოტივს იყენებს გუმბათის სამხრეთ-დასავლეთის სარკმელზე, ხოლო მეორე — აღმოსავლეთის ფასადის მარჯვენა რომბზე და დასავლეთის ფასადის მარჯვენა წრიულ სარკმელზე. ქვათახევის თანამედროვე ძეგლებიდან ამ მოტივის სახესხვაობას ვხვდებით ბეთანიში.

განსხვავებული სურათით ამავე ტიპს მიეკუთვნება ჩრდილო ფასადის მარცხენა სარკმლის საპირე⁴¹. აქაც ოსტატი ფართო, დიდი მონასმებით მუშაობს და ერთსა და იმავეს არსად იმეორებს (ტაბ. XXVI). წინა შემთხვევაში თუ ღერო მხოლოდ შუაზე გადიოდა, აქ ორი ლენტის წნულია, რომელიც თავის გზაზე დიდ და პატარა ჯვრებს ქმნის, ხოლო მათ შუა ფოთლებია ორივე მხარეს. ეს ყლორტბივით ფოთლები საოცარი სილაღითაა შექმნილი.

ამ ორნამენტს ჩამოჰგავს ფიტარეთის გუმბათის ყელის ჩრდილო-დასავლეთის ერთ-ერთი სარკმლის საპირე, მაგრამ იგი საკმაოდ ჩამოუვარდება თავის წინამორბედს. ხოლო წულრულაშენის გუმბათის ყელის სამხრეთ-აღმოსავლეთის სარკმელი კარგად შესრულებულია. მაგრამ ამავე მოტივის უსუსური ნახატია შექმნილი აგრეთვე ბეთანიის გუმბათის ყელის აღმოსავლეთის სარკმელზე.

განა ლამაზი მოტივი არ არის იქვე ჩრდილოეთის კარნიზზე გამოყენებული შემართული ჩუქურთმა? მართალია, მასში არაა ჩაქსოვილი ის გაქანება, რომელიც იყო წინა ორში, მაგრამ მაინც მომხიბვლელია. მისი სხვა ძეგლებზე გამოყენების მხრივ იგივე მდგომარეობაა. მაგალითად, ფიტარეთის ოსტატმა მას კარნიზზე მიუჩინა ადგილი, მაგრამ ქვათახევისებრი მიმზიდველობა ვერ მისცა.

დანარჩენი ყველა ფოთლოვანი ორნამენტი ისეთია, რომ აშკარაა მათი გამომგონებელი ქვათახეველი ოსტატი არ არის, მაგრამ საკუთარ სახეს კი აძლევს. ამ მო-

ტივებს მომდევნო პერიოდშიც იყენებდნენ.

ასეთი მოტივებიდან პირველ რიგში უნდა აღვნიშნოთ გუმბათის ფრიზის მაღალი ორნამენტი. იგი შედგება ერთმანეთის საპირისპირო ფოთლებისაგან, რომელთა საფუძვლები ბატიყელა ღეროთია შეერთებული. ფრიზი შედგენილია ასეთი ელემენტების უწყვეტი ჯაჭვისაგან. სხვადასხვა პროპორციით ეს მოტივი გამოყენებულია იქვე, გუმბათის ყელზე და სხვაგანაც, რაც თავისთავად მიუთითებს, რომ იგი ქვათახევის ავტორის მოწონებით სარგებლობდა.

მოტივის პირველ ნიმუშს XI ს. დასაწყისში ბაგრატის ტაძარზე ვხვდებით, ხოლო ინტენსიურად გამოიყენება XII ს. ბოლოსა და XIII ს. პირველ მეოთხედში. ქვათახევის, ბეთანიისა და წულრულაშენის⁴² მშენებლებმა ამ მოტივს თვალსაჩინო ადგილი დაუთმეს, მის ღირსებად დიდი სიბრტყეების მორთვა ჩათვალეს და ეს კარგადაც შეიფერა. ამგვარ ადგილად სამივე შემთხვევაში გუმბათის ფრიზია მიჩნეული. აღსანიშნავია ისიც, რომ ასეთ გენიალურ ხუროთმოძღვრებთან ამ მოტივს „ფრიზობა“ თუ დაეკისრა, მათ არც მაღალანთ ვკლესიის ავტორი ჩამორჩება. ეს ოსტატიც მას ფრიზზე იყენებს, მაგრამ ფრიზის ხაზი გაცილებით რთულ გზას გადის, ვიდრე გუმბათოვან ვკლესიებში⁴³.

ფოთლოვანი მოტივებიდან ლამაზ ჩუქურთმას წარმოადგენს დასავლეთის ფასადის წყვილ სარკმელთა მარცხენა ჩუქურთმა. ეს მოტივი ძირითადად გათვალისწინებულია ვერტიკალური მდგომარეობისათვის. აქ ლენტების ძირითად სამკუთხედში ჩასმულია ფოთოლი, ხოლო სამკუთხედის გვერდები შეესებულება ნახევარფოთლებით.

ეს მოტივი ლამაზია, მაგრამ შესასრულებლად საკმაოდ რთული. ამიტომ მას იშვიათად მიმართავენ. ამ მოტივს იყენებენ უკვე XI საუკუნიდან ჯერ სვეტიცხოველზე (ჩრდილო ფასადის მთავარ სარკმელზე), შემდეგ კი იკორთის ტაძარზე ორი ვარიანტით (სამხრეთის სარკმლებიდან მარცხენაზე და აღმოსავლეთით სადიაკვნეს წრიულ სარკმელზე). ქვათახევის თანადროულებიდან მას ბეთანიზეც ვხვდებით (ჩრდილოეთის მარჯვენა სარკმელზე), ხოლო უშუალოდ მომდევნო ხანიდან წულრულაშენზე⁴⁴ (გუმბათის ყელზე). აქ დასახლებული XII — XIII სს. მიჯნის ძეგლებიდან ყველაზე უკეთეს ნიმუშს თვით ქვათახევი იძლევა.

არის ფოთლოვანი მოტივები, რომლებიც საწყისს XI ს. იღებენ. ზოგი მათგანი დიდი პოპულარობით სარგებლობს, ზოგი კი ნაკლებით, მაგრამ მაინც დიდხანს გამოიყენება. ასეთებიდან, პირველ რიგში, უნდა დავასახელოთ აღმოსავლეთის ჯვრის (ტაბ. XXVIII) და ჩრდილოეთით მარჯვენა სარკმლის (ტაბ. XXVI) მოტივები. ჯვრის მოტივი ზიგზაგით მიმავალ ლენტის წნულში ჩაქსოვილი ფოთლებისაგან შედგება. ამ მოტივს, XI ს. მოცილებული, მრავალი საუკუნის მანძილზე იყენებენ, ცხადია, ვარიაციებით⁴⁵. ამავე მოტივის ჩგუფში, მის რთულ სახედ შეიძლება ჩაითვალოს დასავლეთის ფასადის მარჯვენა სარკმლის ჩუქურთმაც. ხოლო ჩრდილოეთის სარკმლის საპირედ გამოყენებული მოტივი მეტად კომპაქტურადაა შედგენილი და ძირითადად XII — XIII სს. მიჯნის ძეგლებზე იყენებენ (ფიტარეთი, ახტალა, ჰუჯაბი). მაგრამ მის კარგ ნიმუშს უკვე XI ს.

დასაწყისში ვხედავთ (სამთავისი), ხოლო უკანასკნელად — XIII ს. ბოლოს (თბილისის მეტეხი⁴⁶, საფარა⁴⁷).

ქვათახევეში არის ჭგუფი მცენარეული ორნამენტებისა, რომლებიც სხვადასხვა ვარიანტებით მთელი XI — XIII სს. განმავლობაში ცოცხლობენ. ქვათახევის ძეგლზე ამ მოტივთა ჭგუფს შეიძლება მივაკუთვნოთ აღმოსავლეთის ფრონტონის კარნიზის მოტივები (ტაბ. XXVIII), აღმოსავლეთის ფასადის მთავარი სარკმლის ჩუქურთმა, სამხრეთის ფასადის კარნიზის ორნამენტი და გუმბათის ყელზე აღმოსავლეთის სარკმლის მოტივი. პრინციპში, ამავე ჭგუფს შეიძლება მიეკუთვნოს გუმბათის ყელის ჩრდილო-აღმოსავლეთის სარკმლის მოტივიც. ამ მოტივის მრავალსახეობა შუა საუკუნეების ქართული ძეგლების ერთ-ერთი დამამშვენებელია.

აქ შეიძლება ფოთლოვანი ორნამენტების კიდევ ერთი ჭგუფი წარმოვადგინოთ: ესაა ლენტოვან წრეში ჩასმული ფოთლოვანი. ეს მოტივი უფრო ხშირად ერთ ხაზზეა განლაგებული, მაგრამ XII — XIII სს. მიჯნის ძეგლებზე ხშირია ერთი მოტივის ორ რიგად განლაგებაც. პირველის მაგალითს ქვათახევეში იძლევა გუმბათის დასავლეთის სარკმლის საპირე, ხოლო მეორე გამოყენებულია სამხრეთის სარკმლებიდან მარჯვენაზე და გუმბათის ყელის სამხრეთ-დასავლეთის სარკმელზე. ცხადია, თითოეული მათგანი ატარებს ინდივიდუალურ სახეს, მაგრამ ძირითადად ერთი ჭგუფია.

ფოთლოვანი მოტივებიდან კიდევ არის რამდენიმე საინტერესო სახე დარჩენილი, მაგრამ ისინი არ გამოდიან ქვათახევის ჭგუფის ორბიტიდან. ხოლო, რაც შეეხება ე.წ. S-ების მოტივს, მისთვის გვერდი არ აგვივლია, მაგრამ იგი ითვლება ფოთლოვანიდან გამომდინარედ და გეომეტრიულს მოგვაგონებს, ამიტომ პირველი ჭგუფის

ბოლოში მოვაქციეთ. ეს მოტივი ორგანაა გამოყენებული: აღმოსავლეთით ორი რომბიდან მარჯვენაზე (ტაბ. XXVII — 2) და გუმბათის ჩრდილო-აღმოსავლეთის სარკმელზე ეს მოტივიც XI ს. დასაწყისიდან საუკუნეებს უძღვება. მაგრამ განსახილველი ჩუქურთმის ფორმა და შესრულების მანერა ისეთია, როგორც ახასიათებს XII — XIII სს. მიჯნას.

რაც შეეხება ქვათახევის ტაძარზე გამოყენებულ გეომეტრიულ სახეებს, მათი რაოდენობა გაცილებით მცირეა მცენარეულთან შედარებით, რაც თავისთავად იმაზე მიუთითებს, რომ ძეგლი არ შეიძლებოდა აგებულიყო XII — XIII სს. მიჯნის შემდეგ. როგორც ამ დროს ჩვეულებრივ ხდება, აქაც გეომეტრიულ ორნამენტებში არის ისეთებიც, რომლებიც გავრცელებულია და ნაკლებად მიღებულიც.

გავრცელებული მოტივებიდან, პირველ რიგში, უნდა აღვნიშნოთ წრეებისა და წრე-რომბების ჯაჭვი. პირველი მათგანი გამოყენებულია გუმბათის ჩრდილო-დასავლეთის სარკმელზე. მეორე კი იქვე — სამხრეთ-აღმოსავლეთის სარკმელზე. ცხადია, ამავე ჭგუფს უნდა მივაკუთვნოთ ორნამენტი, მიღებული წრე-რომბების ორმაგი ჯაჭვით, რომელიც გამოყენებულია აღმოსავლეთით ფრონტონის მარჯვენა კარნიზზე. როგორც ცნობილია, აქ წარმოდგენილი პირველი და მეორე მოტივიც XI ს. იღებს სათავეს, მაგრამ მეტი უფლებებით სარგებლობს XIII ს. დასაწყისიდან და დიდხანს მკვიდრდება. რაც შეეხება ორმაგ ხაზად განლაგებულ იმავე მოტივებს, შედარებით მოკლე დიაპაზონი აქვს.

ქვათახევეში არის კიდევ გეომეტრიული მოტივების სხვა სახეებიც, რომლებიც განსაკუთრებულს არაფერს შეიცავენ, მაგრამ თავიანთი ეპოქის ნაწარმოებებია.

ეპილოგი

ყინწვისის წმ. ნიკოლოზის ტაძარი მდებარეობს ქარლის რაიონში, ცენტრიდან ათიოდე კილომეტრზე. თვით სოფელი ყინწვისი კი ძამის მარჯვენა ნაპირასაა. აქედან სამხრეთ-აღმოსავლეთით, სამიოდე კილომეტრზე, „ნიკოლოზის წყლის“ აყოლებზე, ხეობაში, დგას სამონასტრო ანსამბლი, რომლის დომინანტს გუმბათოვანი დიდი ტაძარი წარმოადგენს. მშვენიერი ბუნება, ზომიერი ჰავა, მოსავლიანი ნიადაგი, — ყველაფერი ეს ხელსაყრელ გარემოს ქმნიდა სამონასტრო ცხოვრებისათვის.

ყინწვისის მონოგრაფიულად არავის გამოუცია და ისტორიული თუ სხვა ხასიათის ცნობებიც მეტად მცირეა.

პირველი ისტორიკოსი, რომელიც იხსენიებს ყინწვისს, ვახუშტია. იგი, მაშინდელი საციციანოს აღწერისას, მოგვითხრობს: „ხეველურეთის დასავლეთით არის მონასტერი ყინწვისის¹, წმინდის ნიკოლოზისა, გუმბათიანი, დიდ-შვენიერად ნაშენი, ძალაღს ადგილს ზედა; ზის წინამძღვარი“². ამ ცნობით ვიგებთ მხოლოდ იმას, რომ მონასტერი მოქმედია და ნაგებობები წესრიგშია. არსებული მცირეოდენი ლიტერატურა, რომელიც ძირითადად ეხება ფრესკულ მხატვრობას, გამოდგება ძეგლის დათარიღებისათვისაც.

ყინწვისის ტაძრის კედლებზე შემონახულია შესანიშნავი მხატვრობა. ჩვენ მხოლოდ ქტიტორთა ჭგუფს შევხებით, რომელიც ჩრდილო კედლის ქვედა რეგისტრზეა გამოსახული: თამარ მეფე, მამამისი გიორგი III და შვილი ლაშა-გიორგი (გიორგი IV).

როგორც სამეცნიერო ლიტერატურაში არაერთხელ იყო აღნიშნული, ყინწვისის ძეგლის მხატვრობა სტილისტურად უახლოვდება ბეთანიისა და ტიმოთესუბნის მხატვრობას. ამ გარემოებას ისიც ემატება, რომ ზემოთ აღნიშნული ქტიტორული ჭგუფი გამოსახულია ბეთანიის ეკლესიაშიც. მათ, ჩვეულებრივ, XII — XIII სს. მიჯნით ათარიღებენ³. გარკვევისათვის უნდა დავსძინოთ, რომ აღნიშნული ქტიტორული ჭგუფის მიხედვით არ შეიძლება ყინწვისისა და ბეთანიის საყდრების კედლების მოხატვის დროდ მივიღოთ XII ს. დასასრული. უფრო მართებული იქნება, თუ მათი შექმნის მომენტად ვალიარებთ XIII ს. პირველი ათეულის ბოლო წლებს. ეს მოსაზრება ნაკარნახევია იმ გარემოებით, რომ ლაშა-გიორგი ფრესკაზე წარმოდგენილია ჭაბუკად. როგორც ვიცით, იგი დაიბადა 1192 თუ 1193 წელს⁴, თანაც, მის გამოსახულებას 7 — 8 წლის მოზარდად ვერ მივიღებთ, რომ ამით ფრეს-

კა XII ს. მივაკუთვნოთ. იგივე ლაშა-გიორგი ბერთუბნის მონასტრის ფრესკაზე უკვე წვერ-ულვაშით დამშენებული ვაეკაცია გამოსახული, წარწერაც განსხვავებული აქვს: „გიორგი მეფეთა მეფე ძე თამარისი“. აკად. გ. ჩუბინაშვილი თავის ნაშრომში „Пещерные монастыри Давид-Гареджи“ ბერთუბნის ფრესკას ათარილებს 1207 — 1213 წლებით (გვ. 60).

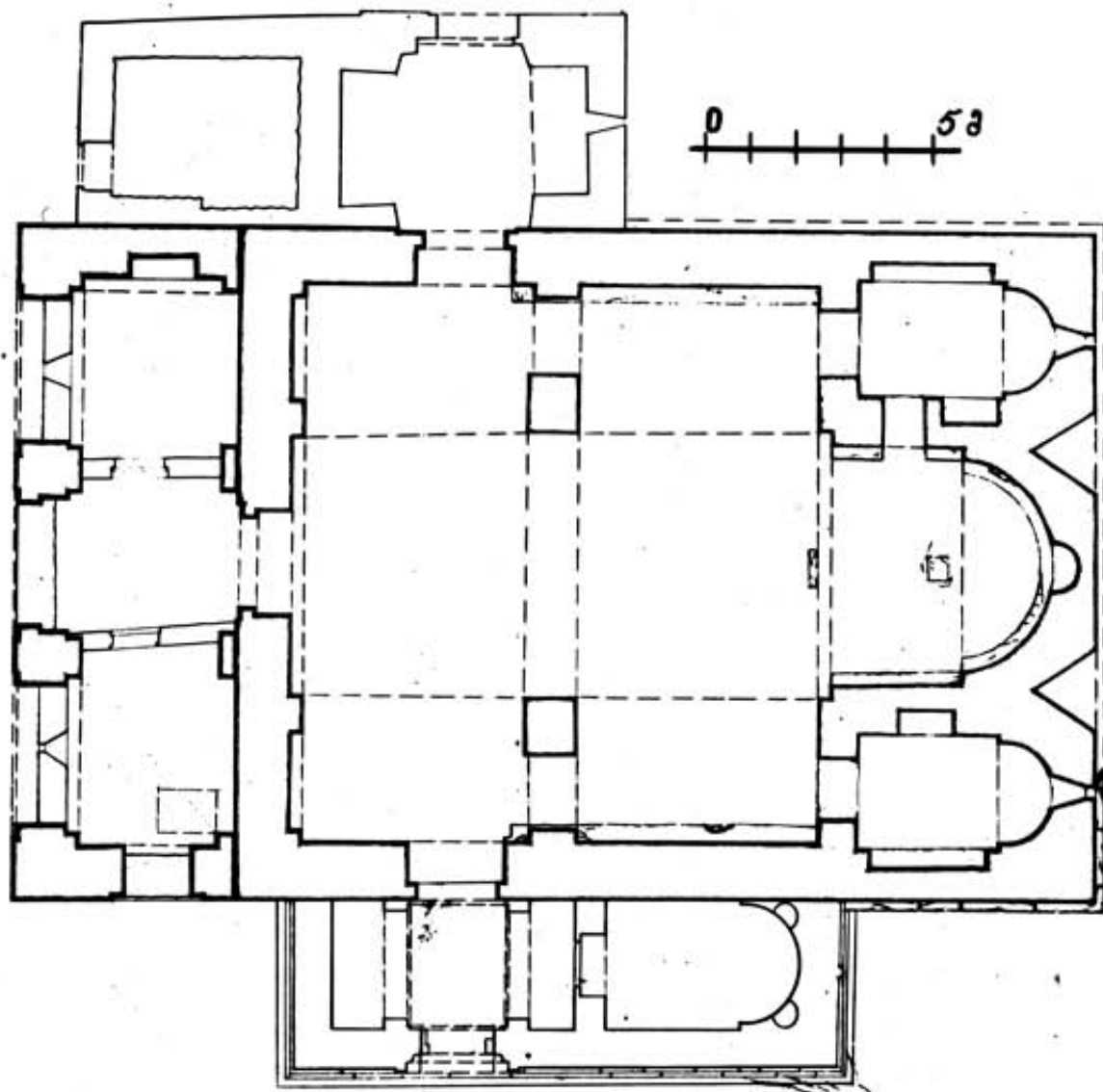
ყინწვისის ფრესკაც ამავე ხანებში უნდა იყოს შესრულებული, რადგან ლაშა-გიორგი (მისი გამოსახულება ძალიანაა დაზიანებული), ბეთანიის მსგავსად, უკვე თამარის „თანამოსაყდრე“ უნდა იყოს. ეს კი, როგორც ვიცით, მოხდა 1207 წ.⁵.

თუ მივიღებთ ფრესკის აქ აღნიშნულ თარიღს⁶, ცხადი ხდება, რომ ყინწვისის ტაძარი აგებულია XIII ს. პირველ წლებში ან XII ს. მიწურულში. თუ გავითვალისწინებთ იმ გარემოებას, რომ ყინწვისის არქიტექტურული ძეგლის შექმნის დროდ მიჩნეულ უნდა იქნეს ასეთი სახის ნაგებობის იდეის ჩასახვისა და პროექტის შექმნის მომენტი, მაშინ ეს, მშენებლობის ხანგრძლივობის გათვალისწინებით, უთუოდ XII ს. უკანასკნელ წლებზე მიგვიითივებს.

ძეგლის აღწერა

ყინწვისის ტაძარი რთული ნაგებობაა, რადგან მას გვერდებზე საკმაო რაოდენობით დარჩენია მინაშენები და დასავლეთის სტოაც გადაკეთებულია. მიუხედავად ამისა, თავდაპირველი ფორმები კარგადაა მოლწყეული.

ტაძრის გეგმა ჩაწერილია გარე სწორკუთხედში და მთლიანად წაგრძელებული ნაგებობაა (სურ. 23). საკუროთხვეული აქაც, ჩვეულებრივ, სამი ნაწილისაგან შედგება. ცენტრში მოქცეულია აფსიდის ღრმა ბემით, ხოლო გვერდებზე — სადიაკვნე და სამკვეთლო. ორივე სათაე-

23. ყინწვისის გეგმა.

სი აფსიდებით მთავრდება და თითო სარკმლით ნათდება. საღიაკენეში სამხრეთის კედელზე დიდი თალია, პირდაპირ კი — ნიში. იქვე, ჩრდილო-დასავლეთით კამარა გაჭრილია და ასასვლელია მეორე სართულზე. აქედან კი ვიწრო კიბით შეიძლება ასვლა გუმბათქვეშა სივრცისა და ჩრდილოეთის სათავსში. ორივე საიდუმლო ოთახი ნათდება აღმოსავლეთის პატარა სარკმლებით. ქვედა სართულის სათავსებიდან მხოლოდ სამკვეთლო უერთდება საკურთხეველს. ცენტრალურ დარბაზს კი თითოეული მათგანი უკავშირდება კარით, რომელიც შიგნიდან თაღოვანია, გარედან — არქიტრაული.

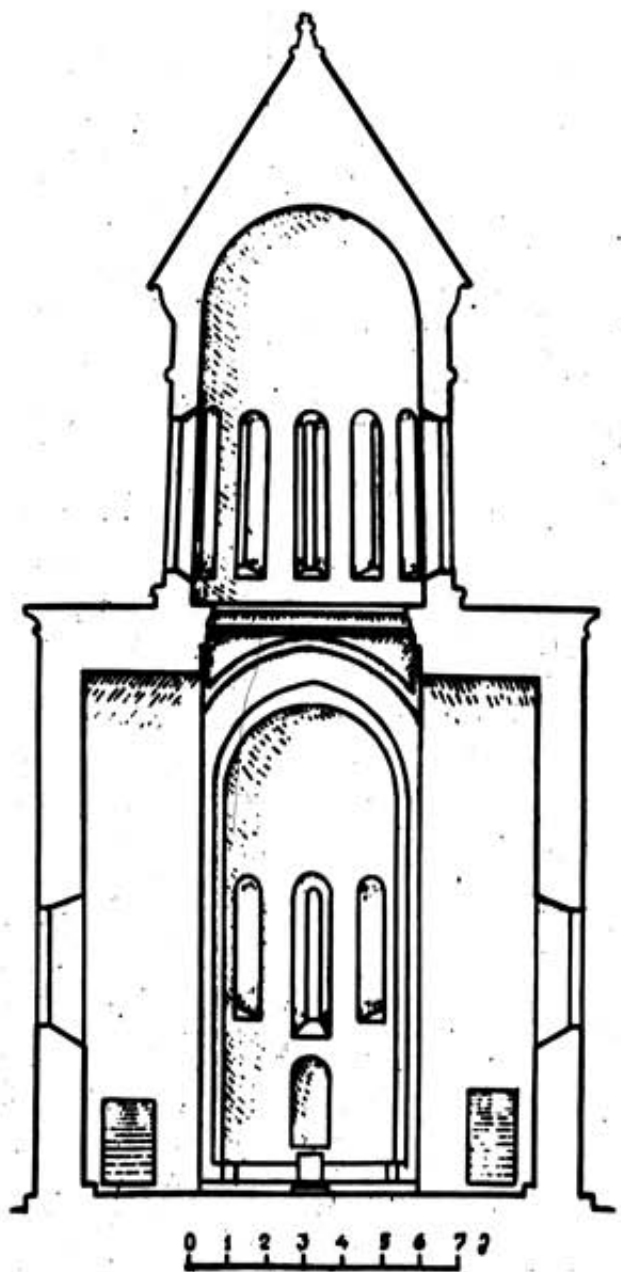
ტაძრის შიდა ცენტრალური სივრცის შემქმნელი ჯგირის ოთხი მკლავი, აღმოსავლეთის გარდა, სწორკუთხაა. ამათგან გვერდითები მოკლეა, დასავლეთისა კი — გრძელი. დასავლეთის მკლავი გვერდით ნავებს ნახევარწრიული თაღებით უერთდება. თვით ნავების კამარები ნახევარწრიული მოხაზულობისაა.

გუმბათქვეშა კვადრატისა და გუმბათის წრეზე გადასვლა, ჩვეულებრივ, აფრული წესით ხდება. შემდეგ იწყება გუმბათქვეშა შვერილი კარნიში, რომელზეც აღმართული გუმბათის ყელი ოდნავ ზემოთკენ ვიწროვდება და ზედ თორმეტი სარკმელია განლაგებული. სარკმლები ჩვეულებრივ დაბლა მდებარეობენ.

ტაძრის შიდა სივრცის განათებას, ზემოდასახლებული გუმბათის სარკმლების გარდა, ემსახურება ქვედა ტანის სარკმლებიც. გვერდით მკლავებში სამ-სამი სარკმელია განლაგებული, ხოლო დასავლეთით — ერთი. გვერდის სარკმლებიდან ორ-ორი ქვედა რეგისტრზეა, ხოლო ზემოთ თითოა. ამათ გარდა, კიდევ თითო სარკმელია გვერდითი ნავების ცენტრებში, რომელთაგან ჩრდილოეთისა ადრევე ამოუქოლავთ.

ტაძარს სამი შესასვლელი ჰქონია. თითო მათგანი მოთავსებულია გვერდებზე და ერთიც — დასავლეთით. გადახურვა შიგნით ტიმპანიითაა, გარედან კი — არქიტრაული. ტაძრის დასავლეთი კედელი სხეებზე რთულია. ეს, ნაწილობრივ, ნაკარნახევია ამ მხარეს პატრონიკეს არსებობით. ქვედა რიგი დამუშავებულია ნიშებით, რომელთა ზედა ნაწილი გადამრგვალებული ფორმით უერთდება კედლის ძირითად სიბრტყეს. ქვემოთ ერთი კარია, ზემოთ — სამი, თითო — ყოველ ნავეში. შუა კარის წინ საკმაოდ განიერი ბილიკია, რომელიც მიღებულია კედლების განსხვავების შედეგად. პატრონიკეს ცენტრალურ სივრცესთან სხვა მკავშირებელი არ გააჩნია.

როგორც მოსალოდნელი იყო, ტაძრის შიდა კედლები მაშინვე შეუღლესათ და დაუფარავთ ფრესკული მხატვრობით (ტაბ. XXX — 2). სამწუხაროდ, ფრესკების დიდი ნაწილი ჩამორეცხილია, მაგრამ გადარჩენილის მიხედვით შეიძლება დავასკვნათ, რომ იგი ბრწყინვალე იყო. სხვაზე რომ არაფერი ვთქვათ, ჩრდილოეთის კედელზე მოთავსებული ანგელოზი ისეთი რეალისტური მანერითაა დახატული, რომ მას იმ დროის მსოფლიოში ბადალი არ მოეძებნება. ვინ იცის, მონოლოგებისა და სხვათა თარეში და აოხრება რომ არა, რეალისტური მხატვრობა ჩვენში თავის გზას როგორ გაიკაფავდა. პოლიტიკური აღმავლობით და მძლავრი ეკონომიკით წინ რომ გვევლო, შუა საუკუნეების

24. ყინწისი. განაკვეთი აღმოსავლეთით.

გზა სრულიად განსხვავებული იქნებოდა. ტაძრის დასავლეთით მდებარე სტოა და პატრონიკენი თანადროულია ძეგლისა. თუმცა სამხრეთის კედელი, ჩრდილოეთის კედლისაგან განსხვავებით, ძირითად კედელთან კონსტრუქციულად არ არის შეერთებული, მაგრამ ეს მათ თანადროულობაზე საუბარს ხელს არ უშლის.

სტოა და პატრონიკენი ორსართულიანია და ტაძრის დასავლეთის კედლის მთელი სიგრძე უჭირავს, თითოეული სართული ერთი, მთლიანი, დაუნაწევრებელი სადგომი ყოფილა. პირველი სართულის გრძელ სწორკუთხედს დასავლეთით სამი ლიადი ჰქონია, სამხრეთის კედელში კი — ერთი. სათავსი, გადახურვის სისტემით, სამ თანაბარ მონაკვეთადაა დაყოფილი ორი წყვილი პილასტრითა და მათზე გადაშვალა თაღების მეშვეობით. თითოეულ მონაკვეთში კვადრატი იქმნება და გადახურულია ჭვარული კამარით. კამარები უყრდნობა კუთხეებსა და კედლის თაღებს.

ამეამად ამ სტოას დაკარგული აქვს სახე, რადგან მომდევნო თაობების მესვეურებს კედლები დაუნაწევრებიათ და სამი სადგომი გამოსულა. ესენი ერთმანეთთან კარებიან დააკავშირებული. ახალ მესვეურს სტოას კედლები მოუხატვინებია და ზედ საკუთარი გამოსახულებაც დაურთავს.

აღნიშნული ქტიტორის გამოსახულება მოთავსებულია შუა ნაწილის ჩრდილო კედლის კარის მარჯვნივ. იგი დაზიანებულია წელს ქვემოთ, ზედა ნაწილი კი შედარებით კარგადაა მოღწეული. საერო ტანსაცმლიან მამაკაცს მარცხენა ხელში ეკლესიის მოდელი უჭირავს (ზედა ნაწილში ნაღესობა ჩამოცვენილია და ნახატი ბოლომდე არ ჩანს. ეკლესია შეიძლება უგუმბათოც იყოს) და მიმართულია აღმოსავლეთით. იქ კი, კურთხევის პოზით, წმინდანია გამოსახული. ქტიტორის თავის მარჯვნივ სამ სტრიქონზე განლაგებულია ასომთავრული წარწერა, ისიც ნაწილობრივ დაზიანებულია და შემდეგნაირად იკითხება:

† ΦΤΗ--ΚΤΕΡΣ Ζ-ΖΣ

ამ წარწერის პირველი ნაწილი გასული საუკუნის ორმოციანი წლების ბოლოს მთლიანად ყოფილა შემონახული, ხოლო მეორე — დაახლოებით იმავე სახით, როგორცაა დღესაა, მაგრამ უნდა შევნიშნოთ, რომ გადმოუწერიათ მესამე სტრიქონზე არსებული ორი ასო და ვერ შეუმჩნევიათ წინა სტრიქონის ბოლოს დარჩენილი ასო ზ-ს მუცელი (ვერტიკალური ხაზის დასაწყისით) და პორიზონტალური ხაზის მარცხენა ნაწილი. ასე რომ, აქ ასო ზ-ს ამოკითხვა თავისუფლად შეიძლება. ამ ასოს შემდეგ ნაღესობა აყვანილია კონკრეტულ გამოსახულებამდე, მაგრამ მანძილის მიხედვით მხოლოდ ერთი ასო თუ დაეტეოდა, სადაც ამ გვარის მატარებელი ცნობილი სახელების მიხედვით შეიძლება დაეუშვათ Σ ასოს არსებობა⁷, და მთლიანად წაეციოთ: „ფანასკერტელი ზაზა“.

ფანასკერტელთა გვარიდან სახელ „ზაზას“ რამდენიმე ატარებდა. აქ წარმოდგენილი ზაზა XV ს. 60-იანი წლების მოღვაწე უნდა იყოს⁸.

ამავე თარიღზე მიუთითებს ფრესკული მხატვრობის სტილიც⁹. თანაც უნდა დავსძინოთ, რომ შემდეგი დროის ამ გვარის წარმომადგენლები, უფრო ხშირად, ფანასკერტელ-ციციშვილებად იწერებიან. ასეა, მაგალითად, 1661 წლის საფლავის ქვის წარწერაზე, რომელიც თ. ყორდანის ამოუკითხავს¹⁰: „ფანასკერტელი ციციშვილი სახლთუხუცესი პატრონი ზაზა“ და სხვა. ხოლო რაც შეეხება იმას, თუ რატომ უკავია ზაზას ხელში ეკლესიის მოდელი, ეს ტრადიციული კომპოზიცია უნდა იყოს, თორემ სხვა ვერაფრით აიხსნება მოდელის არსებობა ფრესკაზე, რადგან ზაზას ყინწისის ეკლესია არ აუგია და ამ სტოაში ორი კედლის ჩამენება მას საკუთარი თავის გამოსახვის უფლებას არ აძლევდა.

სტოას თავზე მდებარე პატრონიკენიც სამ ნაწილადაა დანაწევრებული წველი პილასტრებითა და კამარებით. სტოას მსგავსად აქ არ არის თანატოლი მონაკვეთები. მხოლოდ განაპირა მონაკვეთებია თანატოლი და

პატარა, შუა კი თითქმის სამჯერ აღემატება თითოეულ მათგანს. გადახურვა ყველგან ცილინდრული კამარებითაა, მხოლოდ ისინი სხვადასხვა მიმართულებითაა განლაგებული, თანაც ცენტრალური მაღალია და ეკლესიის პერპენდიკულარულად მდებარეობს, ხოლო განაპირები — პირიქით. განათების წყაროა ხუთი სარკმელი, თითო — ყოველ არეში. მათგან ყველაზე მაღალი და განიერი დასავლეთის კედლის ცენტრალური ყოფილა, მაგრამ შემდგომში დაუვიწროვებიათ. იმავე კედლის ორი განაპირა სარკმელიც ნახევარწრიული თალებითაა გადახურული და თავდაპირველი ფორმით მოღწეული. მათგან განსხვავებით, გვერდითი სარკმლების ზერელი ოთხკუთხაა, ხოლო თალი ისრულია, ორიგინალური გადაწყვეტით.

ეს პატრონიკენი ეკლესიას უერთდება სამი კარით. სამივე კარი თითოეული მონაკვეთის ცენტრშია განლაგებული, მათგან ცენტრალური დიდი, წინ ეკლესიის დასავლეთ მკლავის მთელს სიგრძეზე ღია აივნის მსგავს ნაწილზე გადის და ჩამოსადგომად მოხერხებულია, გვერდითები კი ნაკლებადაა გამოსადეგი ამ მიზნისათვის.

მეორე სართულის ჩრდილო მონაკვეთში აგურის იატაკზე რაღაცაა დაშენებული. ახლა იგი სანახევროდ დაშლილია და დანამდილებით არ შეიძლება თქმა, თუ რა უნდა ყოფილიყო. უნდა ვიფიქროთ, რომ იქ ორი სამარხი იყო მოთავსებული გვერდიგვერდ. ცხადია, ეს აკლდამა გვიანდელია.

ტაძრის აგურით ნაგები ფასადები მარტივია. აღმოსავლეთის ბრტყელი ფასადი აღმართულია ქვის სწორკუთხა ორსაფეხურიან ცოკოლზე და მთავრდება ფრონტონური გადახურვის აწეული ჯვრის მკლავითა და გვერდითი თითო ქანობიანი ნაწილებით (ტაბ. XXX). ჯვრის მკლავის არეში ორი მაღალი და განიერი, გვერდში სამკუთხა, ნიშია მოთავსებული, აგურის კედლის ფონზე. მათ გარდა, მხოლოდ მაღალი და ვიწრო სარკმლების ზერელობები მოჩანს. მათგან ორი შუა ლერძეა განლაგებული, ერთი პატარა — ფრონტონის კეხთან ახლოს და მეორე — ცენტრში, ყველაზე დიდი, განიერი და მაღალი. თითქმის იმავე დონეზე, ნიშების სიღრმეში, ვიწრო სარკმელია მოთავსებული და ორ-ორი სარკმელი, ერთ ვერტიკალზე ასხმული. სარკმლები თაღოვანი გადახურვითაა (გარდა მარჯვენა ზედასი, რომელიც შეკეთების შედეგად, სწორხაზოვანია) და არავითარი დეკორატიული ელემენტი არ გააჩნია. ფასადს ამთავრებს უჩუქურთმო, მარტივი პროფილის ქვის კარნიში.

ტაძრის დასავლეთის ფასადის ზედა მხარე თითქმის არ ჩანს. იგი დაფარულია წინ წამოწეული ორსართულიანი ნაწილით. ამ დაფარულ ნაწილში მოქცეულია აღმოსავლეთ ფასადის მსგავსი ფრონტონი გვერდითი ქანობებით და კედლის ცენტრში ერთი მოურთავი სარკმელი. წინ გამოწეული ნაწილი კი უფრო რთულია. აქ ძირითადად ერთი სიბრტყეა, რომელსაც ამთავრებს ცენტრში „ოდნავ აწეული ფრონტონი და გვერდითი პორიზონტები. ფასადის ზედაპირზე ელემენტები, სართულების მიხედვით, ორ პორიზონტზეა განლაგებული და შიდა სამნაწილიანობა აქაც კარგად ჩანს.

სტოას კედელი სამი თალითაა დამუშავებული. მათგან შუა, მაღალი და ვიწრო, ღიაა (ქვედა ნახევარი გვიან

25. ყინწვისი. სამხრეთის ფასადი.

ამოუშენებიათ). გვერდითების დაბალი და განიერი თაღები ღრმა ნიშებს ქმნის (ტაძრის ამგებს ესენი ცილია ჰქონია დაპროექტებული, მაგრამ უშუალოდ მომდევნო პერიოდში ამოუშენებია. ამ ამოშენებულის ზედა ნაწილებში პატარა სარკმლებია დატოვებული). თაღები ნახევარწრიულია (ოდნავ ჩაწეული რელიეფით). ზემოთ, პატრონიკენის დონეზე, სამი მოზრდილი სარკმელია, გვერდებზე თანატოლი, შუაში მალალი და განიერი (ამჟამად ისიც ამოვსებულია და პატარა სარკმელია დატოვებული).

ყინწვისის ტაძრის გვერდით ფასადებს თავდაპირველი მინაშენები არ გააჩნია (სხვა საკითხია — იყო თუ არა). არსებული გვიანი მინაშენები კი ცალკე ზანზილვას მოითხოვს. გვერდითი ფასადების აბრისი და გადაწყვეტაც ერთმანეთის მსგავსია. სამხრეთის ფასადის სიბრტყეზე ოთხი სარკმელი და ერთი კარია მოთავსებული. კარი მარცხენა პორტიკონტალური მონაკვეთის აღმოსავლეთ ნაწილშია, ხოლო სარკმლებიდან ერთი, ვიწრო და მალალი, ჯვრის

მკლავის არის ცენტრშია. დანარჩენი სამი — ქვემოთ (ერთ პორტიკონტზე), ორი — ჯვრის მკლავის მონაკვეთში, ხოლო ერთი მარცხენა ნაწილში. ასეთივე განლაგება მეორდება ჩრდილოეთის ფასადზე, მარჯვენა მონაკვეთის სარკმლის გამოკლებით. აქვე უნდა აღვნიშნოთ ერთი დეტალი, სახელდობრ, ქვის გამოყენება კედლის წყობაში. ამ ძეგლზე ქვა გამოყენებულია მხოლოდ კარნიზზე და ცოკოლზე, და, დამატებით, ერთი რიგი მოსდევს ცოკოლს აღმოსავლეთ ფასადზე. ჩრდილოეთის ფასადზე კი ქვა ნახშირია მარჯვენა მონაკვეთში გაფანტულად.

ტაძრის ქვედა კორპუსის დამაგვირგვინებელი გუმბათის ყელი თორმეტი დეკორატიული თალითაა დამუშავებული. თაღები ყველგან სარკმლის არეს საზღვრავენ. თაღოვანი ნიში შორს უვლის სარკმლის ღრუს, მრუდთარგა აგურით ამოყვანილი ნახევარკოლონები რთული კაპიტელებით მთავრდება. თაღები ეყრდნობა ერთ მრუდთარგა სარტყელს.

არქიტექტურულ-მხატვრული ანალიზი

ყინწვისის ტაძარი მთლიანად აგურით ნაგები შენობაა (ტაბ. XXX). ქართულ საბჭოურ ხელოვნებათმცოდნეობაში არაერთხელაა აღნიშნული, რომ აგური, როგორც საშენი მასალა, არ არის დამახასიათებელი ქართული არქიტექტურისათვის. ამ მოვიყვანთ მხოლოდ აკად. გ. ჩუბინაშვილის მიერ ერთგან გამოთქმულ აზრს. იგი წერს: „ქართული არქიტექტურის ცალკეული სტილების მატერიალური ელემენტების რიცხვიდან ისტორიის მთელ მან-

ძილზე, შეიძლება ითქვას, ორი რამაა სპეციფიკური, ურყევი: 1. ქვა როგორც გარეგანი მასალა, კანი ნაგებობისა; 2. ორნამენტული ჩუქურთმა ფასადური დამუშავებისა ქვაზე“¹¹.

აქედანაც ცხადია, რომ აგური არ არის ქართული არქიტექტურისათვის სპეციფიკური საშენი მასალა, მაგრამ მისი არსებობაც უდავოა. მხოლოდ საჭიროა გარკვევა და დადგენა იმისა, თუ როდის და რა სახით იყენებდ-

ნენ მას, როგორ შეიქმნა ე. წ. „ქვის არქიტექტურის“ გვერდით „აგურის არქიტექტურა“ და მისი როლი განვითარების საერთო გზაზე.

ვახუშტი ბაგრატიონის გეოგრაფიაში ქართლის აღწერის დასასრულს ვკითხულობთ: „რაოდენნი ეკლესიანი ანუ მონასტერნი აღვსწერენით, ანუ პალატნი, არა არს არცა ერთი, რომელთა არა იყოს თლილის ქვითა ნაშენნი, რამეთუ ყოველნივე თლილის ქვითა არიან აღშენებულნი. კვალად არ არიან დაბანი ანუ აგარაკნი, რომელსა შინა არა იდგეს ეკლესია თლილის ქვისა, გუმბათიანი, მცირენი და დიდნი, და მით იცნობების ნასოფლარნი, სადაცა დგას ეკლესია“¹² და სხვა, ხოლო, რაც შეეხება, კერძოდ, ტიმოთესუბანსა და ყინწვისს, ისინი მას, როგორც ეტყობა, არ უნახავს, თორემ ძნელი წარმოსადგენია, ერთი სიტყვითაც არ ეხსენებინოს, რომ ეს ძეგლები აგურითაა ნაშენი. იგი კმაყოფილდება მხოლოდ მისთვის ჩვეული ლაკონიური შენიშვნებით, რომლებიც, ჩვეულებრივ, ქვის ძეგლებისადმი მიძღვნილი: „არს... მონასტერი გუმბათიანი, კეთილშენი, შვენიერს ადგილს...“ და სხვა.

ჩვენ მიერ ზემოთ დასმულ კითხვაზე, სახელდობრ, როდის შეიქმნა „აგურის არქიტექტურა“, დღეს ზუსტი პასუხის გაცემა შეუძლებელია, სათანადო ფაქტების საბოლოოდ შეუსწავლელობის გამო. მაგრამ, ჩვენს ხელთ არსებული მასალების მიხედვით, ზოგიერთი წინასწარი დასკვნის გამოტანა შესაძლებელია და საჭიროც.

გვიანანტიკური პერიოდის საქართველოშიც, როგორც არქეოლოგიური გათხრები გვიჩვენებს, უკვე ჰქონდათ როგორც გამოუწვეავი აგური — ალიზი, ისე გამოწვევარიც. მაგრამ ამ უკანასკნელის გამოყენების სახეები საშუალებას არ გვაძლევს ჭერჭერობით საბოლოოდ დასკვნა გამოვიტანოთ; არ ვიცით, რა როლს ასრულებდა იგი და რა ხასიათისა იყო აგურისგან შექმნილი ყველა ხუროთმოძღვრული ფორმა.

ადრეფეოდალურ ხანაშიც, ისე, როგორც მომდევნო პერიოდში (ურბნისი, სეფიეთი, ზედაზენი, ვაჩნაძიანი და სხვა), გვაქვს აგურის გამოყენების შემთხვევები, მაგრამ აქ ყველაზე აგური დამხმარე, მეორეხარისხოვანი მასალაა და იგი თავის სახეს არ აძლევს ხუროთმოძღვრულ ნაგებობას.

დღემდე ცნობილი ძეგლებიდან პირველი IX საუკუნის ოზიანის ტაძარია (კახეთი), სადაც საშენ მასალად მთლიანად აგურია გამოყენებული¹³.

XII ს. პირველ მეოთხედში დავით აღმაშენებლის მიერ შიომღვიმეში აგებული ტაძარი აგურისა უნდა ყოფილიყო¹⁴. ასევე ძნელია გარკვევით თქმა, თუ როგორი იყო ნაგებობა, რომლის აგურის კედლის ფრაგმენტები ჩაყოლებულია ბეთანიის ტაძრის დასავლეთის ნაწილში. მაგრამ ერთგანაც და მეორეგანაც ღირსშესანიშნავი სწორედ ის ფაქტია, რომ ამ პერიოდში აგურის ნაგებობა არსებობდა.

XII ს. მიწურულსა და მომდევნო საუკუნის დასაწყისისათვის სურათი შესამჩნევად იცვლება. ამ პერიოდისა გვაქვს რამდენიმე სრულყოფილი გუმბათოვანი ძეგლი, ჩამოყალიბებული სტილის ყოველგვარი მაჩვენებლებით. ზემოთქმულიდან შეიძლება დასკვნის გამოტანა: მრავალი საუკუნის განმავლობაში აგურის სხვადასხვა

სახით გამოყენებამ გარკვეულ შედეგს მიაღწია და შუა საუკუნეების ერთ მონაკვეთში მასაც დაუდგა შედარებით ხელსაყრელი დრო. ამ ეპოქაში იქმნება გარკვეული ტრადიცია ე. წ. „აგურის ხუროთმოძღვრებისა“, მაგრამ მას წამყვანი როლი არ სჭერია, თვით XII — XIII სს. მიჯნაზეც კი, მაშინ, როდესაც ყველაზე მეტი რაოდენობის პირველხარისხოვანი ძეგლები მოგვეპოვება. აქ გამოთქმულ აზრს თუ მივიღებთ, მცდარად უნდა მივიჩნიოთ დ. გორდევის დებულება: „მონღოლების წინა ეპოქაში¹⁵ ერთსა და იმავე დროს არსებობდა საქართველოში არქიტექტურული სკოლა, რომელიც აშენებდა უმთავრესად აგურით და აგრეთვე ძველი სკოლა, რომელიც ხმარობდა ქვას. ეს უკანასკნელი სკოლა გაბატონებული იყო, მაგრამ მოწინავედ უკვე აღარ ითვლებოდა“¹⁶.

შემორჩენილი ძეგლებისა და ისტორიული წყაროების მიხედვით, დღეს არა გვაქვს საშუალება ვამტყიცოთ, რომ XII ს. ბოლოსა და XIII ს. პირველ მეოთხედში ხუროთმოძღვრებაში წამყვანი სწორედ აგურის ნაგებობანი იყო. მაშინაც კი, თუ გამოვიცხავთ იმ უამრავ მცირე ზომის ქვის ძეგლს, რომლებიც გაფანტულია საქართველოს ვრცელ ტერიტორიაზე, აგურის გუმბათოვან ძეგლებს რაოდენობით შეიძლება დაუპირისპიროთ ქვის გუმბათოვანი ტაძრები.

ერთი რამ ცხადია, რომ ამ ეპოქაში საუკუნეობით ჩამოყალიბებული „ქვის ხუროთმოძღვრების“ გვერდით გაჩნდა მეორე — „აგურის ხუროთმოძღვრება“, მაგრამ პირველი კიდევ დიდხანს რჩებოდა გაბატონებულ სახედ და ბრძოლის არენა საბოლოოდ მაშინაც კი არ დაუტოვებია, როდესაც XVI — XVII საუკუნეებში, სხვადასხვა მიზეზთა გამო, თითქმის „აგურის არქიტექტურას“ ენიჭება უპირატესობა.

ყინწვისის ტაძარი ცენტრალურ-გუმბათოვანი ნაგებობაა, მაგრამ მას აქვს ორიგინალური გადაწყვეტა. აქ ვგულისხმობთ დასავლეთის ნაწილის ორსართულიანობას, სადაც ქვემოთ სტოა, ანუ ნარტექსი, მდებარეობს, ზემოთ კი — პატრონიკენი. ყველაფერი ეს ტაძრის ძირითადი კორპუსის გარეთაა (დასავლეთით დანამატს წარმოადგენს).

ტაძრის შიდა ხალვათი სივრცე სასიამოვნო პროპორციებითაა შექმნილი, მასები აზიდულია, კედლები — ასხეტლი. შთაბეჭდილებას აძლიერებს მაღალი გუმბათის ყელის ზემოთკენ მცირეოდენი დავიწროება და გუმბათქვეშა თაღების შეისრული მოხაზულობა. აღნიშნულს ერთი გარემოება კიდევ უწყობს ხელს, ესაა სინათლის მძლავრი ნაკადი, გადმოღვრილი გუმბათის მრავალრიცხოვანი სარკმლიდან. ამის გამოა, რომ შესვლისთანავე მზერა ცენტრალურ ღერძს აუყვება.

ინტერიერის დეტალური განხილვისას, უპირველეს ყოვლისა, უნდა აღვნიშნოთ ის კონტრასტი, რომელსაც ვხედავთ აღმოსავლეთისა და დასავლეთის მონაკვეთების შედარებისას. აღმოსავლეთით შედარებით სიმშვიდეა, დასავლეთით კი მრავალფორმიანობაა. აღმოსავლეთით, ცენტრში, აფსიდით დამთავრებული საკურთხეველია, გვერდებზე კი სიბრტყეებია. დასავლეთის მხარეს, შუაზე თუ მაღალი და განიერი ჭერის მკლავია, გვერდებზე დაბალი და ვიწრო კამაროვანი ნაგებობა. ამას ემატება და-

საეკლესიო კელის ნიშებითა და თაღებით დამუშავება და პატრონიკიდან გამომავალი კარები (გვერდითი კარები ამჟამად ამოქოლილია).

ინტერიერში, ნახევარწრიული და შეისრული თაღები თითქმის თანაბრად გამოყენებული, მაგრამ ამ უკანასკნელს წამყვანი პოზიციები უჭირავს (ამ შემთხვევაში ვგულისხმობთ გუმბათქვეშა საყრდენ თაღებს). ასეთი გადაწყვეტა XII — XIII საუკუნეების ძეგლებისათვის ჩვეულებრივია.

ასევე კონკრეტულად უნდა ვილაპარაკოთ განათების წყაროების განლაგებაზე. ზემოთ აღვნიშეთ, რომ გუმბათის ყელში თორმეტი მალალი და ვიწრო სარკმელია თანაბრად განლაგებული (სურ. 24). ცხადია, სარკმლების ასეთი რაოდენობა ყოველი ეპოქისათვის არ იყო დამახასიათებელი. იგი ძირითადად XII ს. მეორე ნახევარსა და XIII ს. პირველ მეოთხედს ახასიათებს (თიღვა, იკორთა, ბეთანია, ქვათახევი, ტიმოთესუბანი, ფიტარეთი). ამ მხრივ გამონაკლისია წულრულაშენი, სადაც ათი სარკმელია გამოყენებული. ასეთი ერთიანობა აზრის მკლავებში, მაგრამ ძირითადის დანახვა მაინც შესაძლებელია. ყინწვისში სამ-სამი სარკმელია, გარდა დასავლეთისა, სადაც ერთია. აფსიდში თუ სარკმლები ერთ რიგზეა, გვერდით მკლავებში ორ-ორი ქვემოთაა, თითოც — ზემოთ. სარკმლების ანალოგიურ გადაწყვეტასთან გვაქვს საქმე ყინწვისის თანადროულ ტიმოთესუბანში. საწყისი ასეთი გადაწყვეტისა, პირველად გვხვდება იკორთის ტაძარში (1172). მომდევნო პერიოდის ძეგლებში სამ-სამი სარკმელი კი გვხვდება, მაგრამ განსხვავებული გადაწყვეტით.

ინტერიერის აღქმასთან უშუალოდ დაკავშირებული შესასვლელების განლაგება. ცნობილია, რომ ამ ეპოქისათვის დამახასიათებელია დინამიკური, მოუსვენარი სტილი. არაერთი და არაფერი უშლიდა ტაძრის დამპროექტებელს, რომ კარი ჯვრის მკლავების ცენტრებში მოექცია, მაგრამ ყინწვისის ოსტატს ტაძარში მოვლით შეეყავართ, გვერდითი კარიდან. ასეთია არა მარტო ყინწვისის ოსტატის, არამედ მისი იმდროინდელი კოლეგების გადაწყვეტაც (ლურჯი მონასტერი, ბეთანია, ქვათახევი, ტიმოთესუბანი).

აქვე ორიოდ სიტყვით უნდა შევეხოთ ინტერიერის არქიტექტურულ დეტალებს. აღსანიშნავია, რომ საერთოდ ამ ეპოქის ტაძრების ინტერიერებში, ფრესკული მხატვრობის არსებობის გამო, არქიტექტურული დეტალები მეტად მცირეა. ასეთი მდგომარეობაა ქვის არქიტექტურაში. ცხადია, უფრო ნაკლებია მოსალოდნელი აგურის არქიტექტურაში, რადგან აქ საშუალებები ნაკლებია. ალბათ, ეს გარემოება განსაზღვრავდა ყინწვისის ინტერიერის გადაწყვეტასაც. აქ პილონებსა და პილასტრებს ბაზისები არა აქვთ და თაღებს — იმპოსტები. დასავლეთის გუმბათქვეშა პილონები ამ ხნის ძეგლებში მეტ შემთხვევაში ოქტოგონურია, აქ კი — კვადრატული. ასეთ გადაწყვეტას უშუალო ანალოგია არ გააჩნია.

ყინწვისის ავტორმა ტაძრის ძირითადი კორპუსის გარე ნაწილი დასავლეთით საინტერესოდ გადაწყვიტა. მან პირველ და მეორე სართულებში ერთიანი სივრცეები შექმნა. ეს დიდი ხალვათი სივრცე მეორე სართულზე ახლაც კარგად იკითხება, ხოლო ქვედა სართული, მოგვიანებით გადაკეთების გამო, დაქუცმაცებულია და მიმზიდ-

ველობა აქვს დაკარგული. ცხადია, ტაძრის ავტორს სტოა ისე ჰქონდა გათვლილი, რომ ის უნდა ყოფილიყო სანახევროდ ღია სადგომი, ისე რომ მომსვლელნი ერთმანეთს შეხვედებოდნენ, ისაუბრებდნენ და დაისვენებდნენ. დასავლეთიდან, სამი დიდი თალით, ღია სტოას გადახურვაც შესაფერისად ჰქონდა დაყოფილი. თითოეული მათგანი თანაბარი სიმაღლის ჯვრული კამარით იყო გადახურული, რაც ერთგვარ დეკორატიულობას მატებდა სათაესს.

გადახურვის ეს სისტემა ქართული არქიტექტურის ადრეულ პერიოდს ახასიათებს და, როგორც აკად. გ. ჩუბინაშვილი აღნიშნავს, სხვა ძველ ფორმებთან ერთად ესეც ჰქონდა¹⁷. ოსტატის მიერ ასეთი კონსტრუქციული და დეკორატიული ფორმის გამოყენება ამ ძეგლზე ტრადიციით უნდა აიხსნას. მაგრამ იმავე ოსტატმა, მეორე სართულის გადაწყვეტის დროს, გამოიყენა მისი დროისათვის ჩვეული კამარის ნახევარცილინდრული ფორმა და სამივე მონაკვეთი ასეთი სახით გადახურა.

დასავლეთით, ტაძრის მთელ სივრცეზე, სტოას მოთავსება ახალი არ იყო ქართული არქიტექტურისათვის. ამ შემთხვევაში არაფერს ვამბობთ VII ს. ისეთ კლასიკურ ძეგლზე, როგორცაა წარმოიშობა¹⁸, რადგან უფრო მსგავს ნიმუშებში, კერძოდ, XII ს. პირველი მეოთხედის გელათის ტაძარში სტოა მთელ სივრცეზეა, მაგრამ სამი მხრიდან თითო კარი აქვს და არა ღიად¹⁹. ე.ი. იგი თავდაპირველად დახურულ სათავსად წარმოგვიდგება (ამაზევე მიუთითებს დასავლეთით მდებარე ორი სარკმელი). რაც შეეხება 1152 წ. აგებულ თიღვას, აქ მეტ მსგავსებას ვპოულობთ. თიღვაშიც სტოას მთლიანად დასავლეთის მონაკვეთი აქვს მოკავებული და სამი თალით ფართოდ იყო ღია.²⁰ მომსვლელისათვის ეს იყო მოსაცდელი, დროებითი სადგომი.

სტოას ზედა სართულის პატრონიკენი ახლაც ისეთივე სივრცისაა, როგორც თავდაპირველად იყო. ასე, ერთი მთლიანი ფრონტით დასავლეთით მდებარე პატრონიკენს ანალოგია არ გააჩნია. ყველგან, სადაც პატრონიკენი დასავლეთითაა, მისი ნაწილი გვერდითი ნაწილის ზემოთაცაა. ამ მხრივ, როგორც ეტყობა, ყინწვისის ავტორმა თავისი სიტყვა თქვა პატრონიკენის გადაწყვეტაშიც. თავდაპირველად იგი ძირითადი სივრცის სამ ნაწილში თითო კარით გადიოდა. გვერდითებისგან განსხვავებით, ცენტრალურ ნაწილს გასასვლელი კარის წინ საკმაოდ განიერი საფეხური იქმნება. მას მოაჯირი ექნებოდა და წირვის დროს რომელიმე დიდებულთაგანს იქ შეეძლო გამოსვლა.

რაც შეეხება სტოაში ასასვლელს, მისი კვალი ამჟამად არ ჩანს. იგი ხისა უნდა ყოფილიყო.

პატრონიკენის გვერდითი სარკმლები ორიგინალური გადახურვითაა წარმოდგენილი. თვით სარკმლის ღრუ კვადრატს მიახლოებული სწორკუთხედიანია, მაგრამ გარედან ნახევარწრიული თალი ამთავრებს, შიგნიდან კი — ისრული. სარკმლის გვერდების ზედა ნაწილი ვერტიკალური კი არ არის, არამედ მრუდდება შიგნიდან და საინტერესოდ დეკორატიულ გადაწყვეტას იძლევა. ასეთივე გადახურვა აქვთ ამ სარკმლების ვერტიკალზე მდებარე ქვედა სართულის და, რაც მთავარია, ვკლესიის გვერდითი ოთახების კარებს.

ყინწვისის ტაძრის ფასადები მარტივია. მასების

განლაგებით იგი არაფრით არ გამოირჩევა თანადროული ქვის ძეგლებისაგან (სურ. 25).

ცნობილია, რომ XII — XIII სს. მიჯნის ცენტრალურ-გუმბათოვანი ქვის ძეგლების ფასადები, წინა ეპოქებთან შედარებით, მარტივდება. ძირითადად ეს გამოვლინდება დეკორატიული თაღების უარყოფაში. ამ პერიოდში ფასადების ბრტყელ ზედაპირზე დეკორი თავს იყრის კარ-სარკმლების ირგვლივ, რაც აგურის ძეგლებზე არ გვხვდება, მაგრამ თუ რამეა, ისევე კარ-სარკმლების ირგვლივ. ყინწისში მხოლოდ და მხოლოდ სარკმლების გაჭრილი და ოსტატი მხატვრობისათვის კომპოზიციური განლაგებით სარგებლობს.

ყინწისის აღმოსავლეთის ფასადი მკაფიოდ ჩამოსხმული პროპორციითაა გამოკვეთილი. ფრონტონით გამოყოფილი ცენტრალური ნაწილი ორი ღრმა ნიშითაა დამუშავებული. ასეთი კომპოზიცია აუცილებელი და დამახასიათებელია ამ ეპოქის ძეგლებისათვის. კარგი წყობით შესრულებული აგურის კედლები აღმართულია ქვის ცოკოლზე და ქვისავე კარნიშით მთავრდება. ფასადებზე სხვა არაფერი ყოფილა.

არქიტექტორი ტაძრის ფასადებს ყოველგვარი დეკორატიული დამუშავების გარეშე ტოვებს. სამაგიეროდ, გუმბათის ყელის მორთულობაზე უარს არ ამბობს (ტაბ. XXX).

ყინწისის ტაძრის გუმბათის ყელის გადაწყვეტისას საქმე გვაქვს ისევე XII ს. ბოლოსა და XIII ს. დასაწყისის მხატვრულ კონცეფციასთან. უპირველეს ყოვლისა, უნდა აღინიშნოს ის გარემოება, რომ გუმბათის მასა ცილინდრულია და დეკორის მთავარ ელემენტს უწყვეტი თაღები წარმოადგენს, რაც სწორედ ამ პერიოდისათვის არის დამახასიათებელი. ასეა წარმოდგენილი ამ ეპოქის ქვის არქიტექტურის ძეგლები (ბეთანია, ქვათახევი, ფიტარეთი, წულრულაშენი). აქ ხაზი უნდა გაესვას იმ გარემოებას, რომ შედარებისას საუბარია არა დეტალების ზედმიწევნით მსგავსებაზე, არამედ კომპოზიციის ზოგად სახეზე. განსხვავების მიზეზი კი უნდა ვეძიოთ სხვადასხვა საშენი მასალის სპეციფიკაში.

ყინწისის თორმეტსარკმლიანი გუმბათის ყელს თორმეტი თანაბარი მონაკვეთის შემომფარველი თალი შეესატყვისება: მათი დასაყრდენია თითო ნახევარკოლონა. კოლონების რაოდენობა, ქვის ძეგლებთან შედარებით, გამარტივებულია. ამ ძეგლზე თაღების ნახევარკოლონები ლილვისმაგვარ სარტყელს ეყრდნობა. აგურისგანვე აგებულ ტიმოთესუბნის ძეგლზე კი სარტყელი უფრო რთულია და მრავალფეროვანი.

გუმბათის კარნიშზე, ქვემოთ, აგურის წყობის სხვადასხვა კომბინაციით მიღებულია რთული არშია, ზემოთ კი პროფილირებული ქვაა. ამ ეპოქის ქვის ძეგლზე აღნიშნული კარნიშის ანალოგია არ გვხვდება. გამოირჩეული არაა, რომ ყინწისში კარნიში გადაკეთებული იყოს, რადგან იგი ჯერ აგურითაა ნაშენი, შემდეგ კი — ქვით. შესაძლოა, რომ ამ ძეგლზე ქვის კარნიშები და ლორფინები მომდევნო ხანისაა²¹. თავდაპირველად აქ მოჭიქული კრამიტის სახურავი უნდა ყოფილიყო (ძეგლის ირგვლივ ახლაც ბლომად ყრია მოჭიქული კრამიტების ფრაგმენტები. ძირითადად გვხვდება მომწვანო, მოცისფრო და იისფერი). ალბათ ასეთივე სახურავი ჰქონდა წულ-

რულაშენს²², გულარესსა და ტიმოთესუბნისაც. საინტერესო შეხამება კი იქნებოდა აგურის ფერადი კრამიტით დამთავრებული კედლები!

ასეთია მოკლედ ის თავისებურება და დამახასიათებელი ნიშნები, რომლებიც ახასიათებს აგურით ნაგებ ყინწისის ტაძარს.

არსებობის თითქმის რვაასი წლის განმავლობაში ბევრი რამ შეიცვალა ტაძარში. მონასტერი იზრდებოდა, ეზოში თუ მის გარეთ მრავალი ნაგებობა ჩნდებოდა, მტერი კი მას ანგრევდა. სამონასტრო ნაგებობების თაობაზე ამჟამად არაფერს ვიტყვი, გარდა იმისა, რაც უშუალოდ უკავშირდება ტაძარს.

ტაძრის გვერდით ფასადებს სხვადასხვა დროს გაჩენილი მინაშენები ახლავს. მათ არა მარტო დრო განასხვავებს, დანიშნულებაც სხვადასხვა ჰქონდა. სამწუხაროდ, ყველა ეს მინაშენი დაზიანებულია, რაც აძნელებს ავტორების ჩანაფიქრთა გაგებას. სხვებზე უფრო უადრესი მინაშენია სამხრეთისა. თავდაპირველი სახით ჩვენამდე არც სამხრეთის კარიბჭის მოუღწევია (ტაბ. XXX — 1). კარიბჭის მთავარი ნაწილი შედგება კამაროვანი გადახურვის ცენტრალური კვადრატისა და გვერდითი თანატოლი სწორკუთხედებისაგან. ამ მონაკვეთის აღმოსავლეთის მხარეს კარია დატანებული, საიდანაც შეიძლება მოხვედრა აფსიდიან მოგრძო სადგომში, რომელიც თავის დროზე, ალბათ, დამკვეთის საგვარეულო საძვლეს წარმოადგენდა. ცხადია, მას აღმოსავლეთით ერთი სარკმელი ექნებოდა, როგორც ამას გარეთა დამუშავება ადასტურებს, მაგრამ იგი სხვა დეტალებთან ერთად დანგრეულია.

კარიბჭის ცენტრალური ნაწილის გადახურვის საფუძველი, XII — XIII საუკუნეების კარიბჭეთაგან განსხვავებით, წრეს კი არ წარმოადგენს, არამედ კვადრატია (ასეა, მაგალითად, საფარის დასავლეთის კარიბჭეში). თანაც კამარის ზედაპირის დამუშავება მარტივადაა პროფილირებული, ყოველგვარი მოჩუქურთმების გარეშე (ერთადერთი ქვა, ლილვებს შორის, სადა წნულისებრი არშიით დამუშავებული, მოთავსებული კამარის საფუძვლის ჩრდილო ნაწილში, გვაფიქრებინებს, რომ ოსტატს ჰქონია სურვილი მოჩუქურთმებისა, მაგრამ რაღაც მიზეზით ვერ დაუმთავრებია ან ეს ქვა შემთხვევითაა აქ მოხვედრილი). კარიბჭის გარეთა მასების კომპოზიცია იმეორებს XII — XIII სს. მიჯნის ძეგლებზე არსებული კარიბჭეების კომპოზიციას, მაგრამ იგი შორსაა სრულყოფისაგან. კარიბჭის გარეთა მასების კომპოზიციის ზოგადი სახე იმეორებს XII — XIII სს. მიჯნაზე შემუშავებულ ფორმებს და შედგება ორი ელემენტისაგან. აქედან პირველში ერთი ფართო ღიადია და მთავრდება ორქანობიანი სახურავით, ხოლო გვერდითებს მხოლოდ აღნიშნულის პერპენდიკულარულად მიმართული გადახურვა აქვს. აღნიშნული ღიადი რთული პროფილით ყოფილა მოჩაჩოვებული, რომელსაც დღეს, ქვის გამოფიტვის გამო, ზედაპირი მეტად დაზიანებული აქვს და მხოლოდ ზოგიერთი რამ ირკვევა²³.

მოჩაჩოვების გარეთა ნაწილები მოჩუქურთმებულ ბაზებზე მდგარი შეწყვილებული პილასტრები ყოფილა, რომლებსაც ასევე მოჩუქურთმებული კაპიტელები ექნებოდა. ზემოთ კი მათ ნახევარწრიულად უვლიდა ორმაგი ლილვი. შიდა მომდევნო ორსაფეხურიანი ნაწილი ჩაღრ-

მაკებული პროფილითაა დამუშავებული და ქვემოთ, ვერტიკალზე, შიგნითა უკანასკნელი სწორი კუთხით უხვევს ცენტრისკენ. კარის მოჩარჩოების დამთავრების ასეთი ხერხი, როგორც სხვა ძეგლებთან შედარება გვიჩვენებს, განსაკუთრებული ეპოქისათვისაა დამახასიათებელი²⁴. ეს წესი პირველად გვხვდება აბტალის ძეგლზე (XIII ს. პირველი მეოთხედი), მაგრამ იმხანად აუცილებელი არ ყოფილა, ხოლო XIV ს. დასაწყისიდან იგი მიღებულია.

ასეთივე ხერხითაა მოჩარჩოებული კარიბჭის შიგნით ეგვტერის კარი. აქ ქვემოთ, სწორკუთხად უხვევს მოჩარჩოების არა მარტო პროფილირებული ნაწილი, არამედ ვერტიკალური ორნამენტის არშიაც, რომელიც ზემოთ ორიგინალურად მთავრდება. ოსტატს არ უცდია, ჩვეულებებისამებრ, ამ არშიების ვერტიკალური ნაწილები შეეერთებინა ჰორიზონტალურად არქიტრავის ქვაზე, რაც სტილის დაკნინების მაუწყებელია. ამავე ხანაზე მიგვითითებს ორნამენტის ქვის სიბრტყეში ჩასმა და ჭრის ტექნიკაც.

მორთულობიდან განსახილველი დაგვრჩა კარიბჭის აღმოსავლეთის ფასადის ფრაგმენტი. ფასადის ცენტრი ვერტიკალური მოხუჭურთმებული კვადრატული ბაზისისა და მასზე აღმართული გრეხილებისაგან შედგება. ისინი ამოწეული პროფილიანი სიბრტყეების კიდევებს გასდევს, ხოლო შუაში დატოტვილია ცარიელი ადგილი, რომელიც ორნამენტული არშიით უნდა იყოს დაფარული, მაგრამ ჩვენს ოსტატს ასეთი რამ საჭიროდ არ მიუჩნევია.

არული, მაგრამ ჩვენს ოსტატს ასეთი რამ საჭიროდ არ მიუჩნევია.

აქ აღწერილი ელემენტი „კვარცხლობეზე შემდგარი“ სარკმლის ქვედა ნაწილი უნდა იყოს. სარკმლების დამუშავების ასეთი ხერხი XII ს. ბოლოს წარმოიშვა (მწვანე საყდარი, ბეთანიის მცირე ეკლესია და სხვა) და მომდევნო პერიოდში ძალზე გავრცელდა. ამ უკანასკნელთა ჯგუფს უნდა ეკუთვნოდეს ჩვენი შემთხვევაც. ყინწვისის ჩრდილოეთის კარიბჭე სამხრეთისაზე გვიანაა აგებული (ტაბ. XXX — 2). მას გაცილებით უფრო მეტი ნაწილები დაუკარგავს, ვიდრე პირველს და რაც დარჩა, ისიც არ ატარებს სტილის გარკვეულ ნიშნებს. ამდენად, მისი თარიღის დაზუსტება ჯერჯერობით არ ხერხდება.

თავდაპირველად აქ მხოლოდ ტაძრის კარზე მიღებული სამნაწილიანი კარიბჭე ყოფილა. შემდეგში მისთვის დასავლეთის მხარეს, თითქმის ეკლესიის ბოლომდე, მიუშენებიათ გრძელი სადგომი, ხოლო უფრო გვიან აღმოსავლეთით აუცილებლად ასეთივე სახის შენობა, რომლისგანაც დღეს კვალიც არ დარჩენილა.

როგორც ვნახეთ, ყინწვისის ტაძარი საუკეთესო ხუროთმოძღვრული ნაწარმოებია. მისი დიდებულებისათვის ბევრი ვერაფერი დაუკლია დროთა ვითარებას და ვერც შემდეგი დროის მინაშენ-დანაშენებს უცვლია სახე.

ფ ი ტ ა რ ე თ ი

ძეგლის ისტორია

ფიტარეთის მონასტერი თბილისის სამხრეთ-დასავლეთით ასიოდე კილომეტრზე მდებარეობს, თეთრი წყაროს რაიონში. მონასტერი დაბლა, მდინარე ქციის (ხრამის) ღრმა ხეობაში დგას. ვიწრო ხეობის ორივე მხარეს აზიდული მაღალი მთები ფოთლოვან ტყეს დაუფარავს. აქა-იქ წიწვიანი ხეებიც გვხვდება, რაც განსაკუთრებულ ელფერს აძლევს ისედაც ლამაზ შემოგარენს.

აქ რელიეფი რთულია და სამონასტრო ნაგებობებიც სხვადასხვა დონეზეა განლაგებული. ძველი გალავნის ნანგრევები ზოგან დანგრეულია. ახალი სათოფეებიანი გალავანი უკეთაა შენახული, მაგრამ ეზო შემციობულია. გალავნის შესასვლელში სანახევროდ დანგრეული სამრეკლო დგას, ხოლო ჩრდილოეთით — მარანი და სხვა ნაგებობების ნანგრევები. ანსამბლის დომინანტი გუმბათოვანი ტაძარია.

ფიტარეთის ტაძარი მონოგრაფიულად არავის გამოუცია, მაგრამ სამეცნიერო ლიტერატურაში დიდი ხანია მოიხსენიება. ამ მასალიდან განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს აკად. გ. ჩუბინაშვილის ნაშრომი „К вопросу о национальной форме в архитектуре прошлого“¹,

რომელშიც არა მარტო განსაზღვრულა ფიტარეთის ადგილი ქართული არქიტექტურის განვითარების გზაზე, არამედ იმ ეპოქის ბიზანტიურ და სომხურ არქიტექტურასთან შედარებითი ანალიზია ჩატარებული.

ფიტარეთი სამეცნიერო ლიტერატურაში პირველად შეიტანა მ. ბროსემ, რომელიც უყრდნობა ლ. ბართოლომეის². მან გამოსცა ძეგლზე შემონახული წარწერა და აქედან იწყება მის მიერ შეცდომით მიღებული თარიღის არაერთგზისი განმეორება სხვა ავტორთა ნაშრომებში³. აქ არ შეუდგებით სხვა შეცდომების ჩამოთვლას. წარწერა ამჟამადაც თითქმის იმავე მდგომარეობაშია. ჩვენ ადგილზე შევამოწმეთ მ. ბროსესა და ე. თაყაიშვილის წაკითხული. გამოირკვა, რომ მცირე განსხვავება მაინც არის. ე. თაყაიშვილს ასომთავრულით წარწერის გამოცემის საშუალება არ ჰქონია, წარწერის ტექსტი მხედრულით დაუსტამბეს. რაც შეეხება წარწერის გაშიფვრას, ამ შემთხვევაში ძირითადად სწორედ თაყაიშვილს ვეყრდნობით.

ასომთავრული წარწერა ასეთია:

